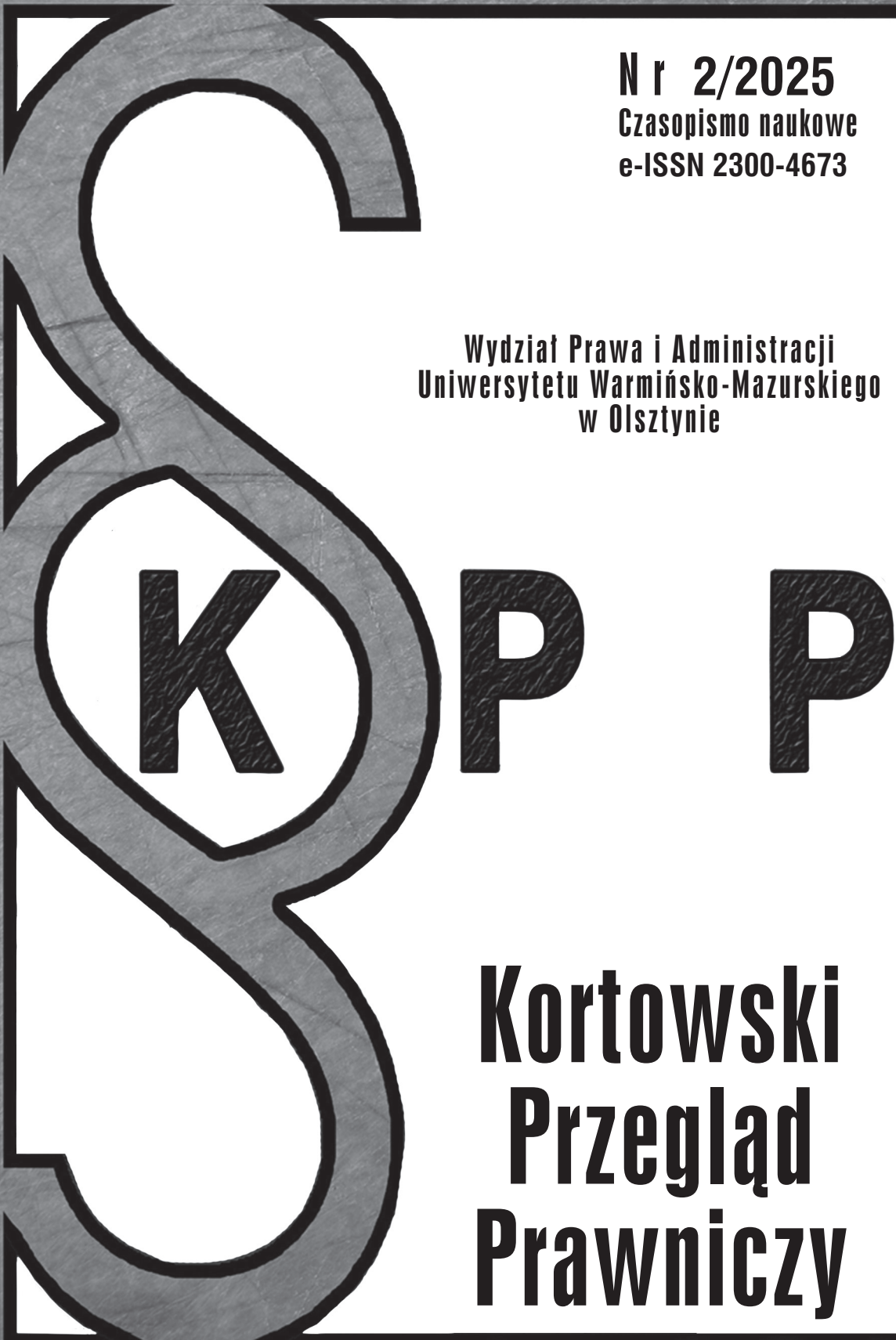

N r 2/2025
Czasopismo naukowe
e-ISSN 2300-4673

**Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
w Olsztynie**

K

P

P

**Kortowski
Przegląd
Prawniczy**

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor naczelny – dr Magda Dziembowska
Zastępca redaktora naczelnego – dr Adrianna Szczechowicz-Raś
Członkowie redakcji – dr Katarzyna Jaworska, dr hab. Michał Mariański, prof. UWM,
dr Dobrochna Ossowska-Salamonowicz, dr Ewelina Rytelewska,
dr hab. Magdalena Rzewuska

RADA NAUKOWA

dr hab. Bogumił Pahl, prof. UWM, dr hab. Krystyna Szczechowicz, prof. UWM,
prof. zw. dr hab. Wiesław Pływaczewski, dr hab. Maria Szczepaniec, prof. UKSW,
dr hab. Elżbieta Żywucka-Kozłowska, dr Robert Dziembowski, prof. Josef Čentés,
dr Сергій Банах, dr hab. Сергій Гречанюк, dr Оксана Коваль, PhDr. Anna Schneiderová,
JUDr. Kamila Bubelová, Ph.D., prof. Simone Orlandini, prof. Marco Mariani, dr Anna Opar,
dr Agnieszka Araucz-Boruc, Kristina Mikalauskaitė-Šostakienė,
dr hab. Michał Krzykowski, prof. UWM, dr hab. Monika Kotowska, prof. UWM

RECENZENCI

Lita recenzentów zostanie zamieszczona w ostatnim numerze danego roku

REDAKCJA WYDAWNICZA

dr Joanna Daniluk

PROJEKT OKŁADKI

Zespół Komitetu Redakcyjnego

SKŁAD I ŁAMANIE

Dariusz Walasek

ADRES REDAKCJI

Wydział Prawa i Administracji UWM
10-723 Olsztyn, ul. Dybowskiego 13
tel. 89 524 64 31, fax 89 535 15 97

Wersją pierwotną (referencyjną) kwartalnika „Kortowski Przegląd Prawniczy”
jest wersja elektroniczna

ISSN 2719-7506 (print)

ISSN 2300-4673 (online)

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2025

Wydawnictwo UWM

ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 24 egz. (wersja papierowa); czasopismo dostępne online

Ark. wyd. 12,53; ark. druk. 10,75

Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. nr 503

Spis treści

MARIA GAJEK

JAKUB BIERANOWSKI

*Skutki odwołania darowizny w świetle majątkowego ustroju
małżeńskiego w polskim prawie cywilnym* 5

WOJCIECH KIERZNOWSKI

*Wybrane obszary działalności zorganizowanych grup przestępczych
w Polsce* 17

KACPER KOŁODZIEJSKI

*Rozszerzenie kwalifikacji ciężkiego uszczerbku na zdrowiu poprzez
dostosowanie przepisów krajowych w zakresie okaleczenia żeńskich
narządów płciowych* 29

PATRYCJA KOZŁOWSKA

*Popęlnienie przestępstwa motywowanego nienawiścią z powodu
przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej lub
wyznaniowej ofiary albo z powodu jej bezwyznaniowości jako
okoliczność obciążająca w procesie wymiaru kary* 37

KRYSTIAN KURKOWSKI

*Pozycja procesowa prokuratora po nowelizacjach Kodeksu postępowania
karnego z lat 2021–2023 na tle zasady kontrydiktoryjności procesu
karnego – wybrane zagadnienia* 53

JAKUB LIGOCKI

*Kiedy uczucie staje się zabójcze – le crime passionnel na gruncie
polskiego prawa karnego* 65

KACPER ŁASKARZEWSKI

Charakter prawny umowy (statutu) spółki kapitałowej 75

SZYMON MACKIEWICZ

Serwituty w Polsce. Ochrona praw nabytych na tle historii 89

MIKOŁAJ MIRECKI

*Dokument z akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego jako dowód
w procesie cywilnym* 101

SYLWIA OMIECZYŃSKA

*Pojęcie szczególnego okrucieństwa jako okoliczność obciążająca
w świetle orzecznictwa* 117

ANNA OPAR

*Ustrój prezydencki w II Rzeczypospolitej w świetle Konstytucji
kwietniowej z 1935 r.* 127

MAGDALENA PANKOWSKA

Okna życia w polskim porządku prawnym 139

BARTOSZ PRUSIK

*Ramy prawne dywersyfikacji paliw gazowych w prawodawstwie
krajowym oraz unijnym* 155

DOI: 10.31648/kpp.11611

Maria Gajek

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0009-0001-1379-6779

marysiagajek36@gmail.com

Jakub Bieranowski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0009-0000-0018-6050

jakub.bieranowski@onet.pl

Skutki odwołania darowizny w świetle majątkowego ustroju małżeńskiego w polskim prawie cywilnym

Wstęp

Celem artykułu jest analiza problematyki dopuszczalności odwołania umowy darowizny dokonanej na rzecz małżonków, a także skutki jej odwołania, gdy rażącej niewdzięczności dopuścił się jeden z małżonków, w sytuacji gdy darowizna została dokonana do ich wspólnego majątku, oraz kwestia odwołania darowizny, którą małżonkowie wykonali z ich majątku wspólnego, gdy uprawnienie do jej odwołania przysługuje tylko jednemu małżonkowi. Literatura i orzecznictwo nie zajmuje jednolitego stanowiska co do ww. zagadnień. Z jednej strony majątek wspólny małżonków w czasie trwania małżeństwa jest niepodzielny, co wiąże się z ochroną interesów rodziny, z drugiej zaś strony zapewniona jest ochrona interesów darczyńcy poprzez uprawnienie do odwołania darowizny¹.

Odwołanie darowizny dokonanej na rzecz małżonków

Przed przystąpieniem do szczegółowych rozważań na temat skutków odwołania darowizny w kontekście majątkowego ustroju małżeńskiego warto najpierw przeanalizować zastrzeżenia pojawiające się w nauce prawa dotyczące samej możliwości odwołania

¹S. Solarski, *Odwołanie darowizny*, Warszawa 2019, s. 248.

darowizny, która została dokonana na rzecz małżonków². Kwestia odwołania darowizny nie powinna wzbudzać zbyt dużych niepewności, jeśli została ona dokonana do majątków osobistych każdego z małżonków. W takiej sytuacji stosuje się wprost art. 898 § 1 i 2 Kodeksu cywilnego, który przyznaje darczyńcy uprawnienie do odwołania darowizny wobec niewdzięcznego obdarowanego małżonka oraz umożliwia żądanie przeniesienia własności rzeczy z powrotem na darczyńcę³. Sytuacja komplikuje się, gdy zgodnie z art. 33 pkt 2 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego darczyńca zdecyduje, że darowizna stanie się częścią majątku wspólnego małżonków⁴. W związku z tym w doktrynie powstały dwie konkurujące ze sobą koncepcje. Zgodnie z pierwszą z nich dopuszczalność odwołania darowizny istnieje jedynie wtedy, gdy oboje małżonkowie wykazali się rażącą niewdzięcznością wobec darczyńcy⁵. Natomiast druga koncepcja zakłada, że dopuszczalność odwołania darowizny może dotyczyć tylko jednego z małżonków, który wykazał rażącą niewdzięczność, mimo że przedmiot darowizny został włączony do ich majątku wspólnego⁶.

Za przyjęciem pierwszej koncepcji przytacza się następujące argumenty:

- 1) Brak jakichkolwiek uzasadnień w judykaturze, które wyjaśniałyby twierdzenie, iż jednostronne oświadczenie woli darczyńcy odwołujące darowiznę mogłoby stanowić odstępstwo od zasady niepodzielności wspólnego majątku małżonków. Zgodnie z art. 35 KRO w czasie trwania wspólności majątkowej żaden z małżonków nie może żądać podziału majątku wspólnego, samodzielnie rozporządzać nim lub zobowiązywać się do takiego rozporządzenia, a co za tym idzie, uniemożliwia odwołanie darowizny wyłącznie wobec jednego z małżonków⁷.
- 2) Ochrona dobra rodziny, która uniemożliwia odwołanie darowizny tylko wobec jednego z małżonków, gdyż powodowałoby to, że drugi małżonek byłby wówczas narażony na uszczuplenie wspólnego majątku, spowodowane działaniami małżonka, za które nie powinien ponosić odpowiedzialności⁸.
- 3) Zgodnie z art. 35 KRO przedmiotem darowizny jest świadczenie niepodzielne, dlatego też odwołanie darowizny nie jest możliwe jedynie wobec jednego z małżonków⁹.

²Por. A. Szpunar, *Glosa do uchwały SN z dnia 18 lutego 1969 r., III CZP 133/68*, „Nowe Prawo” 1970, nr 7–8, s. 1180; idem, *Kilka uwag o odwołaniu darowizny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1987, nr 3, s. 14.

³Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 2024 r., poz. 1061 ze zm.), dalej jako KC.

⁴Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r., poz. 2809 ze zm.), dalej jako KRO.

⁵A. Szpunar, *Odwołanie darowizny w stosunku do jednego z małżonków*, „Palestra” 1976, nr 8–9, s. 33–34.

⁶Por. S. Babiarz, *Spadek i darowizna w prawie cywilnym i podatkowym*, Warszawa 2012, s. 241; W. Cza-chórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2009, s. 555; T.A. Filipiak, *Darowizna własnościowego spółdzielczego prawa do lokalu mieszkalnego*, Warszawa 1988, s. 83; S. Solarski, *Glosa do postanowienia SN z dnia 15 lutego 2012 r., I CSK 284/11*, „Rejent” 2014, nr 7, s. 114–115; L. Stecki, *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, [w:] J. Rajski (red.), *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 7, Warszawa 2006, s. 360; idem, *Glosa do uchwały SN z dnia 18 lutego 1969 r., III CZP 133/68*, „Nowe Prawo” 1970, nr 9, s. 1353–1357.

⁷Por. A. Szpunar, *Odwołanie...*, s. 33–34.

⁸Idem, *Kilka uwag...*, s. 15.

⁹Idem, *Glosa...*, s. 1180–1185.

- 4) Ostatni z argumentów ma charakter słusznościowy, który wskazuje na to, że darczyńca, przekazując darowiznę na majątek wspólny małżonków, powinien być świadomy ryzyka uszczuplenia swoich praw¹⁰.

Za drugą koncepcją, wedle której odwołanie darowizny jest dopuszczalne jedynie w stosunku do jednego z małżonków, mimo włączenia jej do majątku wspólnego, przemawiają następujące argumenty:

- 1) Regulacja art. 35 pkt 2 KRO nie wyklucza możliwości odwołania darowizny wyłącznie wobec jednego z małżonków. Zwrotne przeniesienie przez małżonka własności rzeczy jest jedynie skutkiem wcześniejszego odwołania darowizny. Oświadczenia nie należy traktować jako rozporządzenia udziałem w majątku wspólnym, lecz jako konsekwencję uprzedniego odwołania darowizny¹¹.
- 2) Treść art. 898 § 1 KC, określająca przesłanki odwołania darowizny, nie wprowadza żadnych ograniczeń przedmiotowych ani podmiotowych, wobec czego darowizna dokonana do majątku wspólnego małżonków nie może ograniczać darczyńcy w uprawnieniu do odwołania darowizny¹².
- 3) Twierdzenie o niepodzielności świadczenia małżonka, które zobowiązany jest spełnić na skutek odwołania darowizny wyłącznie wobec niego, nie znajduje podstaw w przepisach prawa¹³. Art. 379 § 2 KC definiuje świadczenie podzielne, jako takie, które może być spełnione bez dokonania istotnej zmiany przedmiotu lub jego wartości. Zatem o niepodzielności świadczenia nie decyduje to, że świadczenie wynika z odwołania darowizny wykonanej na rzecz majątku wspólnego małżonków, lecz istotna jest wartość i charakter przedmiotu świadczenia. W związku z powyższym co do zasady nie ma przeszkód, aby darowizna została odwołana wobec jednego z małżonków.

Znaczące jest drugie z zapatrywań, które dopuszcza możliwość odwołania darowizny, mimo dokonania jej na rzecz majątku wspólnego małżonków. Odwołanie to może dotyczyć jednego z małżonków, który wykazał rażącą niewdzięczność wobec darczyńcy. Przeciwny pogląd ma istotną wadę, polegającą na tym, że niewdzięczny małżonek byłby zobowiązany do powrotnego przeniesienia własności kosztem majątku wspólnego małżonków¹⁴.

Obowiązek zwrotu wartości darowizny, który ciąży na niewdzięcznym małżonku, nie narusza zakazu wynikającego z art. 35 KRO, gdyż nie odnosi się do przedmiotów objętych współwłasnością łączną małżonków¹⁵. Ponadto zarzut mówiący o tym, że dopuszczalność odwołania darowizny w stosunku do rażąco niewdzięcznego małżonka narusza dobro rodziny, należy uznać za bezzasadny. Stwierdzenie to ma oparcie

¹⁰ Por. idem, *Kilka uwag...*, s. 14.

¹¹ Por. uchwała SN z 18 lutego 1969 r., sygn. akt III CZP 133/68, Lex nr 908; L. Stecki, *Glosa...*, s. 1353–1357.

¹² Por. T.A. Filipiak, op. cit., s. 83.

¹³ M. Warciński, *Skutki odwołania wykonanej darowizny w świetle przepisów o małżeńskiej wspólności majątkowej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2007, nr 2, s. 411.

¹⁴ S. Solarski, op. cit., s. 251.

¹⁵ Ibidem, s. 251–252.

w założeniu, że małżonek będący zobowiązanym do zwrócenia wartości darowizny dokona tego z majątku wspólnego małżonków. Natomiast może również świadczyć ze swojego majątku osobistego. Wybór zależy od ustaleń między małżonkami, które są ich wspólną decyzją. W przeciwnym wypadku, gdyby decyzje nie były wspólne, pokrzywdzony małżonek może sprzeciwić się decyzjom podjętym przez drugiego małżonka, jeżeli naruszają ich wspólne interesy, na podstawie art. 361 KRO. Przedstawione argumenty na poparcie tezy, stanowiącej, że niedopuszczalne jest odwołanie darowizny z przyczyn leżących po stronie jednego z małżonków, który okazał się być rażąco niewdzięczny, nie są wystarczającym uzasadnieniem, aby móc pozbawić darczyńcę prawa do odwołania darowizny. Dlatego teza ta jest nietrafna¹⁶.

Skutki odwołania darowizny

Co do zasady darowizna przekazana jednemu z małżonków na podstawie art. 33 pkt 2 KRO staje się częścią majątku osobistego obdarowanego małżonka. Natomiast przepis ten daje możliwość darczyńcy do przekazania darowizny również do majątku wspólnego małżonków. W takiej sytuacji odwołanie darowizny ulega komplikacji, ponieważ należy pogodzić dwie wartości – zasadę stałości, która charakteryzuje majątek wspólny małżonków, oraz uprawnienie darczyńcy do odwołania dokonanej darowizny, gdy obdarowany wykaże się rażąco niewdzięcznością względem niego. Doprowadziło to do ukształtowania dwóch odmiennych poglądów dotyczących skutków odwołania darowizny, która została dokonana do majątku wspólnego małżonków. Pierwsza z koncepcji zakłada, że odwołanie darowizny powoduje przeniesienie przedmiotu umowy darowizny z majątku wspólnego do majątków osobistych każdego z małżonków, równo po połowie¹⁷. W rezultacie rażąco niewdzięczny małżonek jest zobowiązany do zwrócenia swojego udziału darczyńcy¹⁸. Wówczas przedmiot darowizny staje się współwłasnością darczyńcy i drugiego małżonka w udziałach wynoszących po jednej drugiej. Przyjmuje się, że fundament tej koncepcji stanowi przekonanie, iż względy aksjologiczne rozstrzygają szczególną ochronę nad osobą darczyńcy. Z uwagi na nieodpłatny charakter jego świadczenia powinien on mieć możliwość odzyskania w naturze przedmiotu darowizny, co umożliwia przywrócenie stanu poprzedniego nim darowizna została dokonana¹⁹. Treść art. 898 § 1 KC nie narzuca ograniczeń podmiotowych ani przedmiotowych,

¹⁶Ibidem, s. 252.

¹⁷Por. uchwały SN: z 18 lutego 1969 r., sygn. akt III CZP 133/68; z 28 września 1979 r., sygn. akt III CZP 15/79, Lex nr 2435; z 31 marca 2016 r., sygn. akt III CZP 72/15, LEX nr 2008734; S. Babiarz, op. cit., s. 215; M. Golecki, *Odwołanie darowizny wykonanej w stosunku do jednego z małżonków*, „Przegląd Notarialny” 2003, Nr 2, poz. 17; L. Konieczny, A. Maziarz, *Umowa darowizny jako podstawa wpisu w księdze wieczystej*, Warszawa 2011, s. 93; J. Pietrzykowski, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 383–384; M. Safjan, *Art. 450–1088. Przepisy wprowadzającej*, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny – komentarz*, t. 2, Warszawa 2015, s. 867; L. Stecki, *Glosa...*, s. 1354; idem, *Darowizna*, Warszawa 1998, s. 272–275; idem, [w:] J. Rajski (red.), op. cit., s. 359–360; M. Warciński, *Skutki...*, s. 413–414.

¹⁸Zgodnie z art. 405 KC, do którego odsyła art. 898 § 2 KC, regulujący odwołanie darowizny.

¹⁹Por. M. Warciński, *Skutki...*, s. 414; idem, *Glosa do postanowienia SN z dnia 15 lutego 2012 r., I CSK 284/11*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2012, nr 1, s. 20.

zatem odwołanie darowizny jest możliwe także wobec przedmiotów, które znajdują się w majątku wspólnym małżonków²⁰. Za przyjęciem tej tezy wskazuje się również fakt, iż darczyńca nie dokonałby darowizny na rzecz majątku wspólnego małżonków, gdyby wiedział, że jeden z małżonków wykaże się rażącą niewdzięcznością. W takiej sytuacji dokonałby darowizny do majątku osobistego wybranego małżonka²¹.

Według drugiego poglądu odwołanie darowizny dokonanej do majątku wspólnego małżonków nie wywołuje skutków rzeczowych, na mocy art. 898 § 2 w zw. z art. 405 KC. Ponadto zobowiązuje rażąco niewdzięcznego małżonka do zwrotu połowy wartości wykonanej darowizny²². Powyższe stanowisko zajął Sąd Najwyższy, wskazując, że odwołanie darowizny prowadzi do skutków zobowiązujących. W konsekwencji nie może z mocy prawa spowodować przeniesienia przedmiotu darowizny objętej majątkową wspólnością małżeńską do majątku osobistego jednego z nich²³. Drugi argument przemawiający za powyższą koncepcją wskazuje, że uznanie skutku rzeczowego odwołania darowizny byłoby naruszeniem art. 35 i 42 KRO²⁴. Doprowadziłoby to do przyznania darczyńcy możliwości do rozporządzania udziałem objętym współwłasnością łączną małżonków oraz możliwością zaspokojenia wierzytelności osoby trzeciej z udziału małżonka objętego majątkiem wspólnym. Stanowiłoby to obejście ustawy, co skutkowałoby nieważnością czynności prawnej zgodnie z dyspozycją art. 58 § 1 KC²⁵. Kolejną istotną kwestią jest ochrona wierzycieli, którzy mogą skorzystać z uprawnień wynikających z art. 41 § 1 KRO. Na mocy tej regulacji wierzyciel, w celu zaspokojenia swojej wierzytelności, może żądać spełnienia świadczenia również z majątku wspólnego małżonków. Jeżeli odwołanie darowizny spowodowałoby przejście składników majątkowych do majątków osobistych małżonków, wówczas ograniczona zostałaby możliwość skorzystania przez wierzyciela z powyższego przepisu²⁶.

Gdyby uznać, że odwołanie darowizny dokonanej do majątku wspólnego małżonków wywołuje skutki rzeczowe, należałoby przyjąć, iż spowodowałoby to odmienne skutki prawne, zależnie od tego czy zostało skierowane wobec jednego, czy obojga małżonków²⁷. Jeżeli darowizna została odwołana wobec obojga małżonków, wywołuje to skutek obligacyjny, są oni zobowiązani do przeniesienia własności przedmiotu darowizny z powrotem na darczyńcę. Natomiast odwołanie darowizny wobec jednego z małżonków wywołuje skutki rzeczowe, co powoduje, że przedmiot darowizny przechodzi z majątku wspólnego do majątków osobistych każdego z małżonków, a następnie wywołuje skutek

²⁰ M. Safjan, op. cit., s. 867.

²¹ L. Stecki, *Glosa...*, s. 1356.

²² Por. T.A. Filipiak, op. cit., s. 84; Z. Gawlik, *Zobowiązania. Część szczególna*, [w:] A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2014, s. 1368; S. Rejman, [w:] Z. Resich (red.), *Kodeks cywilny – komentarz*, Warszawa 1972, s. 1746; postanowienia SN: z 15 lutego 2012 r., sygn. akt I CSK 284/11, Lex nr 1129356; z 9 kwietnia 2015 r., sygn. akt V CSK 444/14, Lex nr 1750150.

²³ Uchwała SN z 7 stycznia 1967 r., sygn. akt III CZP 32/66, OSPiKA 1969, Nr 5, poz. 97.

²⁴ Por. postanowienie SN z 15 lutego 2012 r., sygn. akt I CSK 284/11.

²⁵ Por. M. Sychowicz, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 219.

²⁶ Zob. postanowienie SN z 15 lutego 2012 r., sygn. akt I CSK 284/11.

²⁷ Por. Warciński, *Skutki...*, s. 413.

obligacyjny, zobowiązując rażąco niewdzięcznego małżonka do przeniesienia udziału w prawie własności przedmiotu darowizny²⁸.

Kolejnym argumentem popierającym drugą koncepcję jest zmiana współwłasności łącznej na współwłasność ułamkową, a kolejno powstanie na przedmiocie darowizny współwłasności między drugim małżonkiem a darczyńcą. Może to kolidować z interesami, jak i wolą drugiego małżonka, który jest niewinny²⁹. Sąd Najwyższy wydał orzeczenie, w którym wskazał na treść art. 898 § 2 zdanie pierwsze KC, odwołujące do regulacji o bezpodstawnym wzbogaceniu, przedstawiając rozwiązanie. Na podstawie art. 405 KC „ten, kto bez podstawy prawnej uzyskał korzyść majątkową kosztem innej osoby, obowiązany jest do wydania korzyści w naturze, gdyby to nie było możliwe do zwrotu jej wartości”. Sąd Najwyższy przyjął, że zwrot przedmiotu darowizny w naturze nie jest możliwy, gdyż jest on składnikiem majątku wspólnego małżonków na mocy art. 35 KRO. Rażąco niewdzięczny małżonek powinien zatem zwrócić darczyńcy połowę wartości przedmiotu darowizny, zgodnie z dyspozycją art. 405 KC³⁰. Stanowisko to znajduje akceptację wśród części przedstawicieli doktryny, niemniej jednak było już analizowane we wcześniejszej literaturze, gdzie spotkało się również z krytycznymi uwagami³¹. Podkreślano, że takie rozwiązanie wiązałoby się z poniesieniem kosztów z majątku wspólnego małżonków, co obciążałoby ekonomicznie również niewinnego małżonka³².

Mimo przeciwnego stanowiska, które przyjął Sąd Najwyższy, drugie spośród konkurencyjnych stanowisk zdaje się być bardziej przekonujące³³. Zakłada ono, że w wyniku odwołania darowizny nie powstają skutki rzeczowe polegające na przeniesieniu darowanego przedmiotu z majątku wspólnego do majątków osobistych małżonków. Zmiany takie w majątku małżonków mają zatem charakter rozporządzający³⁴.

Orzecznictwo

Nie można pominąć faktu, że w analizie wpływu na kształtowanie orzecznictwa sądów powszechnych istotne znaczenie miały uchwały Sądu Najwyższego, wedle których odwołanie darowizny dokonanej do majątku wspólnego małżonków skutkowało przejściem przedmiotu darowizny z majątku wspólnego małżonków do ich majątków osobistych. Natomiast zmiana stanowiska pojawiła się wraz z późniejszym postanowieniem Sądu Najwyższego³⁵. Stanowisko to miało wpływ na orzecznictwo sądów powszechnych,

²⁸S. Solarski, op. cit., s. 258.

²⁹Por. postanowienie SN z 9 kwietnia 2015 r., sygn. akt V CSK 444/14.

³⁰Postanowienie SN z 15 lutego 2012 r., sygn. akt I CSK 284/11, Lex nr 1129356.

³¹Por. S. Rejman, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 1969 r., III CZP 133/68*, „Nowe Prawo” 1971, nr 6, s. 977–978.

³²Por. L. Stecki, *Glosa...*, s. 1355.

³³Uchwała SN z 31 marca 2016 r., sygn. akt III CZP 72/15, Lex nr 2008734.

³⁴Por. Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2009, s. 221.

³⁵Uchwały SN: z 28 września 1979 r., sygn. akt III CZP 15/79, Lex nr 2435, z 18 lutego 1969 r., sygn. akt III CZP 133/68, Lex nr 908; por. postanowienie SN z 15 lutego 2012 r., sygn. akt I CSK 284/11, Lex nr 1129356.

znajdując odzwierciedlenie w późniejszych wyrokach³⁶. Przyjęto pogląd, zgodnie z którym odwołanie darowizny dokonanej do majątku wspólnego małżonków, na podstawie art. 898 § 2 KC w zw. z art. 405 KC, zobowiązuje rażąco niewdzięcznego małżonka do zwrotu połowy wartości przedmiotu darowizny. Można wnioskować, że przyjęty pogląd odpowiada obecnym potrzebom społecznym oraz znajduje uzasadnienie w zmieniającej się rzeczywistości, zwłaszcza w kontekście rosnącej zamożności społeczeństwa³⁷.

Należy uwzględnić konsekwencje, które wynikają z przyjęcia koncepcji, mówiącej o dopuszczalności odwołania darowizny wobec małżonka, który wykazał się rażąco niewdzięcznością, i nałożeniu na niego obowiązku zwrotu odpowiedniej wartości przedmiotu darowizny. Jeżeli wykona on zobowiązanie kosztem majątku wspólnego, będzie to miało niekorzystny wpływ na sytuację majątkową drugiego niewinnego małżonka, gdy nastąpi ustanie wspólności majątkowej małżonków. Stanie się tak, ponieważ masa majątkowa poddana podziałowi będzie zmniejszona z winy jedynie drugiego małżonka. W takiej sytuacji, na mocy art. 45 § 1 i 3 KRO, pokrzywdzony małżonek będzie mógł żądać zwrotu wartości kosztów, jakie rażąco niewdzięczny małżonek poniósł z majątku wspólnego małżonków, aby spłacić osobisty dług³⁸.

Odwołanie darowizny dokonanej przez małżonków

Warto również rozważyć możliwość oraz skutki prawne, które wiążą się z odwołaniem darowizny dokonanej przez obojga małżonków z ich wspólnego majątku, jeżeli obdarowany wykazał się rażąco niewdzięcznością wobec jednego z nich. Sytuacja, w której obdarowany okazał rażąco niewdzięczność wobec obojga darczyńców, nie powinna wzbudzać wątpliwości, ponieważ wprost stosuje się tu art. 898 § 1 KC. Wówczas każdy z małżonków powinien odwołać darowiznę, natomiast obdarowany powinien zwrócić im przedmiot darowizny. Zagadnienie bardziej się komplikuje, w sytuacji gdy obdarowany dopuścił się rażącej niewdzięczności tylko wobec jednego z małżonków darczyńców. W kontekście omawianego zagadnienia w nauce prawa oraz orzecznictwie wyłoniły się dwa odmienne poglądy³⁹.

Zgodnie z pierwszą koncepcją małżonek, wobec którego obdarowany dopuścił się rażącej niewdzięczności, ma prawo odwołać darowiznę w odpowiedniej części i nie potrzebuje do tego zgody swojego współmałżonka darczyńcy. Natomiast obdarowany jest zobowiązany zwrócić stosowną część darowizny małżonkowi, który zdecydował się ją odwołać⁴⁰. W takiej sytuacji darowiznę można odwołać w części która odpowiada

³⁶Wyroki SA: z 24 września 2015 r., sygn. akt I ACa 409/15, Lex nr 1808629; z 21 listopada 2012 r., sygn. akt I ACa 514/12, Lex nr 1254278; z 6 marca 2013 r., sygn. akt I ACa 66/13, Lex nr 1294776; z 11 czerwca 2014 r., sygn. akt I ACa 1581/13, Lex nr 1496471.

³⁷S. Solarski, op. cit., s. 263.

³⁸Ibidem, s. 263–264.

³⁹Ibidem, s. 264.

⁴⁰Por. uchwała SN z 10 sierpnia 1988 r., sygn. akt III CZP 67/88, Lex nr 3496; S. Babiarz, op. cit., s. 241; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, op. cit., s. 555; Ł. Konieczny, A. Maziarz, op. cit., s. 94; M. Safjan, op. cit., s. 868; A. Szpunar, *Przesunięcia między majątkiem wspólnym i odrębnym małżonków*, „Nowe Prawo” 1989, nr 2–3, s. 14.

udziałowi małżonka we wspólności majątkowej małżeńskiej po jej ustaniu⁴¹. Wynika to z faktu, iż w momencie dokonania darowizny z majątku wspólnego małżonków przedmiot darowizny przestaje być częścią tego majątku⁴².

Przyjęcie odmiennego poglądu prowadziłoby do zróżnicowania możliwości odwołania darowizny, w zależności od tego, czy obdarowany okazał rażącą niewdzięczność wobec obojga małżonków, czy wobec jednego z nich. Jeżeli w tej sytuacji małżonkowi, wobec którego doszło do rażącej niewdzięczności, nie przyznano by prawa do odwołania darowizny, byłoby to sprzeczne z art. 898 § 1 KC. Przepis ten nie wprowadza żadnych podmiotowych ani przedmiotowych ograniczeń co do możliwości odwołania darowizny⁴³.

Odwołanie darowizny powoduje powstanie współwłasności ułamkowej między obdarowanym a małżonkiem, który odwołał darowiznę. Nie zmienia to sytuacji prawnej współmałżonka, który nie odwołał darowizny wykonanej z majątku wspólnego. Nie posiada on też żadnych praw do części przedmiotu darowizny, którą odwołał jego małżonek, ponieważ w momencie dokonania darowizny jej przedmiot wyszedł z majątku wspólnego małżonków, zgodnie z art. 37 § 1 pkt 4 KRO. Do odwołania darowizny nie jest wymagana zatem jego zgoda. W pozostałym zakresie małżonkowie dalej są objęci majątkową wspólnością małżeńską.

Konkurencyjny pogląd mówi o tym, że odwołanie darowizny, która została dokonana z majątku wspólnego małżonków jest dopuszczalne od momentu ustania wspólności majątkowej małżeńskiej. Dzięki temu każdy z małżonków będzie sam decydował o swoim majątku⁴⁴. Argumentem popierającym tę tezę jest brak skutków rzeczowych odwołania darowizny, w związku z tym zakłada się, że jeśli przedmiot darowizny jest objęty majątkiem dorobkowym jednego z małżonków, to prawo do odwołania darowizny jest możliwe w chwili ustania wspólności majątkowej⁴⁵.

Za zasadny powinno uznać się pierwszy z przedstawionych poglądów, który mówi o tym, że dopuszczalne jest odwołanie darowizny wykonanej przez małżonków z ich majątku wspólnego, jeżeli obdarowany okazał rażącą niewdzięczność tylko wobec jednego z małżonków, bez uzyskania zgody drugiego małżonka. Nie można przyjąć drugiego zapatrywania, zakładającego, że przedmiot darowizny objęty jest majątkiem wspólnym małżonków, gdyż wychodzi on z majątku wspólnego z chwilą dokonania darowizny przez małżonków, a więc nie podlega regulacjom dotyczącym wspólności majątkowej małżeńskiej. Każdy z darczyńców jest odrębnym podmiotem umowy darowizny, co oznacza, że oboje mają osobiste uprawnienia do jej odwołania, dlatego też sytuacja odwołania darowizny powoduje nabycie przedmiotu darowizny w udziale, jaki przysługuje małżonkowi w majątku wspólnym z chwili dokonania umowy darowizny. Aspekty aksjologiczne przemawiają przeciwko odmówieniu współmałżonkowi uprawnienia do odwołania darowizny tylko z tego powodu, że w momencie jej wykonania

⁴¹ Por. uchwała SN z 10 sierpnia 1988 r., sygn. akt III CZP 67/88, Lex nr 3496.

⁴² Por. M. Safjan, op. cit., s. 868.

⁴³ S. Solarski, op. cit., s. 265.

⁴⁴ Por. uchwała SN z 11 stycznia 1996 r., sygn. akt III CZP 191/95, Lex nr 23718; S. Dmowski, *Zobowiązania*, [w:] G. Bieniek (red.), *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, t. 2, Warszawa 2009, s. 946.

⁴⁵ Por. uchwała SN z 11 stycznia 1996 r., sygn. akt III CZP 191/95.

przedmiot darowizny stanowił część ich majątku wspólnego. Umowa darowizny ma nieodpłatny charakter, co sprawia, że ochrona darczyńcy nie powinna być ograniczana w sposób, który nie ma podstawy w przepisach prawa⁴⁶.

Podsumowanie

W doktrynie pojawiły się dwa odmienne poglądy dotyczące dopuszczalności odwołania darowizny przez darczyńcę. Pierwszy z nich zakłada możliwość odwołania darowizny tylko wtedy, gdy oboje małżonkowie dopuścili się rażącej niewdzięczności w stosunku do darczyńcy. Natomiast drugi pogląd jest bardziej trafny, ponieważ chroni interesy darczyńcy. Stanowi on o możliwości odwołania darowizny tylko wobec rażąco niewdzięcznego małżonka, mimo włączenia przedmiotu darowizny do majątku wspólnego małżonków. W kwestii skutków odwołania darowizny wykonanej do majątku wspólnego małżonków również wykształciły się dwie koncepcje. Pierwsza z nich zakłada, że odwołanie darowizny powoduje przeniesienie przedmiotu darowizny z majątku wspólnego małżonków do ich majątków osobistych w równych udziałach. Natomiast według drugiej, bardziej przekonującej koncepcji, odwołanie darowizny wykonanej do majątku wspólnego małżonków nie powoduje skutków rzeczowych, tylko zobowiązuje małżonka, który wykazał się rażącą niewdzięcznością, do zwrotu połowy wartości przedmiotu darowizny. W sytuacji gdy małżonkowie dokonali darowizny z ich majątku wspólnego, a darczyńca dopuścił się rażącej niewdzięczności tylko wobec jednego z nich, pokrzywdzony małżonek może odwołać darowiznę w odpowiedniej części bez zgody drugiego małżonka. Skutkuje to powstaniem współwłasności w częściach ułamkowych na przedmiocie darowizny między obdarowanym a małżonkiem, który darowiznę odwołał.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Babiarz S., *Spadek i darowizna w prawie cywilnym i podatkowym*, Warszawa 2012.
- Czachórski W., Brzozowski A., Safjan M., Skowrońska-Bocian E., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2009.
- Dmowski S., *Zobowiązania*, [w:] G. Bieniek (red.), *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, t. 2, Warszawa 2009.
- Filipiak T.A., *Darowizna własnościowego spółdzielczego prawa do lokalu mieszkalnego*, Warszawa 1988.
- Gawlik Z., *Zobowiązania. Część szczególna*, [w:] A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2014.
- Golecki M., *Odwołanie darowizny wykonanej w stosunku do jednego z małżonków*, „Przegląd Notarialny” 2003, Nr 2, poz. 17.

⁴⁶S. Solarski, op. cit., s. 266.

- Konieczny Ł., Maziarz A., *Umowa darowizny jako podstawa wpisu w księdze wieczystej*, Warszawa 2011.
- Piasecki K. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2009.
- Pietrzykowski J. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Radwański Z., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2009.
- Rejman S., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 1969 r., III CZP 133/68*, „Nowe Prawo” 1971, nr 6.
- Resich Z. (red.), *Kodeks cywilny – komentarz*, Warszawa 1972.
- Safjan M., *Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające*, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny – komentarz*, t. 2, Warszawa 2015.
- Solarski S., *Glosa do postanowienia SN z dnia 15 lutego 2012 r., I CSK 284/11*, „Rejent” 2014, nr 7.
- Solarski S., *Odwołanie darowizny*, Warszawa 2019.
- Stecki L., *Darowizna*, Warszawa 1998.
- Stecki L., *Glosa do uchwały SN z dnia 18 lutego 1969 r., III CZP 133/68*, „Nowe Prawo” 1970, nr 9.
- Stecki L., *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, [w:] J. Rajski (red.), *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 7, Warszawa 2006.
- Szpunar A., *Glosa do uchwały SN z dnia 18 lutego 1969 r., III CZP 133/68*, „Nowe Prawo” 1970, nr 7–8.
- Szpunar A., *Kilka uwag o odwołaniu darowizny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1987, nr 3.
- Szpunar A., *Odwołanie darowizny w stosunku do jednego z małżonków*, „Palestra” 1976, nr 8–9.
- Szpunar A., *Przesunięcia między majątkiem wspólnym i odrębnym małżonków*, „Nowe Prawo” 1989, nr 2–3.
- Warcziński M., *Glosa do postanowienia SN z dnia 15 lutego 2012 r., I CSK 284/11*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2012, nr 1.
- Warcziński M., *Skutki odwołania wykonanej darowizny w świetle przepisów o małżeńskiej wspólności majątkowej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2007, nr 2.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r., poz. 2809 ze zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 2024 r., poz. 1061 ze zm.).

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z 15 lutego 2012 r., sygn. akt I CSK 284/11, Lex nr 1129356.
- Postanowienie SN z 9 kwietnia 2015 r., sygn. akt V CSK 444/14, Lex nr 1750150.
- Wyrok SA z 21 listopada 2012 r., sygn. akt I ACa 514/12, Lex nr 1254278.

Wyrok SA z 6 marca 2013 r., sygn. akt I ACa 66/13, Lex nr 1294776.
Wyrok SA z 11 czerwca 2014 r., sygn. akt I ACa 1581/13, Lex nr 1496471.
Wyrok SA z 24 września 2015 r., sygn. akt I ACa 409/15, Lex nr 1808629.
Uchwała SN z 7 stycznia 1967 r., sygn. akt III CZP 32/66, OSPiKA 1969, Nr 5, poz. 97.
Uchwała SN z 18 lutego 1969 r., sygn. akt III CZP 133/68, Lex nr 908.
Uchwała SN z 28 września 1979 r., sygn. akt III CZP 15/79, Lex nr 2435.
Uchwała SN z 10 sierpnia 1988 r., sygn. akt III CZP 67/88, Lex nr 3496.
Uchwała SN z 11 stycznia 1996 r., sygn. akt III CZP 191/95, Lex nr 23718.
Uchwała SN z 31 marca 2016 r., sygn. akt III CZP 72/15, Lex nr 2008734.

Effects of revoking a donation in the light of the matrimonial property regime in Polish civil law

Summary

The aim of the article is to present the issue of the admissibility of revoking a donation made to spouses, the effects of its revocation when one of the spouses committed gross ingratitude and the donation was made to their joint property, and the issue of revoking a donation made by spouses from their joint property when only one spouse has the right to revoke it. The doctrine and case law do not take the same position on the above issues, therefore competing views of each of the views and arguments supporting each of the views were presented, as well as the concepts that seem to be the most accurate were indicated.

Keywords: effects of revoking a donation, revoking a donation, marital property, civil law

DOI: 10.31648/kpp.11347

Wojciech Kierznowski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0009-0002-0546-478X

kierznowski.wojciech@gmail.com

Wybrane obszary działalności zorganizowanych grup przestępczych w Polsce

Charakterystyka przestępczości zorganizowanej w Polsce i w Europie

Zgodnie z aktualnym raportem Europolu (Internet Organised Crime Threat Assessment, EU-OCTA 2024) w Europie odnotowuje się wysoką aktywność zorganizowanych grup przestępczych w zakresie przestępstw dokonanych z wykorzystaniem kryptowalut, cyberataków, wykorzystywania seksualnego dzieci przy użyciu internetu oraz szeroko rozumianych oszustw online (*phishing, account takeover, digital skimming attacks, online fraud* etc.)¹. Europol słusznie zwraca także uwagę na potencjalnie dynamiczny rozwój przestępczości dokonywanej przy wykorzystaniu sztucznej inteligencji². Z najnowszego raportu Europolu (Serious and Organised Crime Threat Assessment, EU-SOCTA 2025) wynika natomiast, że poza przywołanymi kierunkami (tendencjami) do zmian w charakterystyce europejskiej przestępczości zorganizowanej wciąż istotnym problemem pozostaje przemyt i handel narkotykami wraz z ich prekursorami oraz bronią³. Przewiduje się przy tym prawdopodobny wzrost handlu bronią w związku z możliwym rozstrzygnięciem kwestii działań wojennych Rosji przeciwko Ukrainie⁴. Jak słusznie stwierdzono, istnieje przy tym możliwość wzrostu wcielania nowych członków w struktury zorganizowanych grup przestępczych działających na terenie państw członkowskich

¹ Europol, Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

² Ibidem, s. 33, pkt 5.1: *AI-assisted cybercrime has only just begun*.

³ Europol, European Union Serious and Organised Crime Threat Assessment – The changing DNA of serious and organised crime, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2025, s. 88–89.

⁴ Ibidem, s. 81.

UE⁵. Nie bez znaczenia pozostaje przy tym kwestia geograficznego położenia Polski jako państwa graniczącego z Ukrainą. Zawarte w raporcie stanowisko polskiego Ministra Spraw Wewnętrznych w zakresie nowych wyzwań w kontekście zwalczania przestępczości zorganizowanej wprost odnosi się do kwestii przewidywanego wzrostu przemytu broni i amunicji z Ukrainy do Polski⁶.

Wobec powyższego należy zwrócić uwagę, że przestępczość zorganizowana przeważnie motywowana jest z pobudek zarobkowych lub w celu zdobycia władzy⁷. Charakter i stopień zorganizowania grupy przestępczej jest przy tym o tyle ważny, że determinuje poniekąd zasięg jej działania, jak i sprawczość przy współpracy lub konkurencyjności z innymi grupami przestępczymi⁸. Charakterystycznym zjawiskiem jest także nieustanna adaptacja do technik i taktyk organów ścigania⁹. Główne kierunki działania grup skoncentrowane były niegdyś na kradzieżach aut, nielegalnym handlu tytoniem, alkoholem, bronią i materiałami wybuchowymi, narkotykami, uprowadzeniach dla okupu, handlu ludźmi, prostytutką, płatną protekcją, wymuszeniami (haraczami), rzadziej aktami terrorystycznymi i przestępstwami na rynku kapitałowym lub podatkowym¹⁰. Odnotowywano przy tym wzrost przestępczości agresywnej i gospodarczej z jednoczesnym rozwojem w skali międzynarodowej i „samodoskonaleniem zawodowym” sprawców¹¹.

Aktualnie zmienia się tendencja w zakresie przestępstw kryminalnych, a zorganizowane grupy częściej zajmują się przestępstwami o charakterze ekonomicznym (*white collar crimes*)¹². Liczba grup kryminalnych spada na rzecz grup ekonomicznych, z tym zastrzeżeniem, że zorganizowane grupy przestępcze nadal aktywnie funkcjonują w handlu narkotykami, bronią i tytoniem¹³. Za Brunonem Hołystem należy stwierdzić, że przewidywane kierunki rozwoju przestępczości zorganizowanej najprawdopodobniej skierowane będą na m.in. dalszą i szerzej zakrojoną działalność międzynarodową, zwiększenie wcielania członków w szeregi zorganizowanych grup przestępczych (zob. tabela 1), pojawienie się nowych narkotyków syntetycznych i zwiększenie natężenia wprowadzania do obrotu ich prekursorów.

Zwalczanie przestępczości zorganizowanej wymaga działań wykrywczych, operacyjno-rozpoznawczych i procesowych. Powołane w tym celu Centralne Biuro Śledcze Policji (CBŚP), jako podmiot wyspecjalizowany, realizuje na obszarze całego kraju zadania w zakresie rozpoznawania, zapobiegania i zwalczania przestępczości zorganizowanej¹⁴. Z tego także powodu w celu przedstawienia charakterystyki problemu posłużono się danymi z cyklicznych sprawozdań działalności CBŚP.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, s. 9.

⁷ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2022, s. 242.

⁸ Szerzej o strukturach zorganizowanych grup przestępczych: M. Cichomski, A. Fraj-Milczarska, *Struktura zorganizowanych grup przestępczych*, [w:] L. Paprzycki, Z. Rau (red.), *Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu. Nowoczesne technologie i praca operacyjna*, Warszawa 2009, s. 196–197.

⁹ Europol, *European Union Serious Crime...*, s. 81.

¹⁰ Z. Rau, *Przestępczość zorganizowana w Polsce i jej zwalczanie*, Kraków 2002, s. 53–59.

¹¹ Ibidem.

¹² G. Ociecek, *Przestępczość zorganizowana w ujęciu statystycznym, ze szczególnym uwzględnieniem przestępczości o charakterze narkotykowym (część II: 2004–2021)*, „Prokuratura i Prawo” 2022, nr 6, s. 5–41.

¹³ B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 244–250.

¹⁴ Art. 5a ust. 1 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 145 z późn. zm.).

Tabela 1. Liczba podejrzanych liderów i członków zorganizowanych grup przestępczych w latach 2019–2024

Rok	Grupy polskie		Grupy międzynarodowe	
	Liderzy	Członkowie	Liderzy	Członkowie
2019	135	1749	19	287
2020	138	1565	27	262
2021	176	1986	26	199
2022	191	2042	25	249
2023	163	2213	28	279
2024	170	2007	24	250

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez CBŚP.

Od 2019 r., pomimo stosunkowo niezmienniej liczby podejrzanych liderów polskich zorganizowanych grup przestępczych, w obrębie zainteresowania CBŚP pojawia się więcej ich członków (wzrost o 15% w 2024 r. w stosunku do 2019 r.). Może to świadczyć o wspomnianym już trendzie do rozszerzania struktur grupy. W analizowanych danych ma to jednak pokrycie jedynie w zakresie grup polskich, ponieważ zakres osób podejrzanych działających w ramach zorganizowanych grup przestępczych o charakterze międzynarodowym pozostaje względnie niezmienny.

Należy stwierdzić, że działalność zorganizowanych grup przestępczych od zawsze stanowiła wysokie zagrożenie dla bezpieczeństwa obywateli oraz skutkowałą dynamicznym rozwojem czarnego rynku, a wraz ze wzrostem przestępczości w obszarach ekonomicznych, intensyfikuje się wpływ na szarą strefę. Według badań prowadzonych nad szarą strefą w Polsce przez Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową jej rozmiar szacowano na 16,7% PKB w 2015 r.¹⁵ Z kolei w 2023 r. wynik ten osiągnął poziom 18,9%, przy czym projekcja rozmiaru szarej strefy na rok 2024 wyniosła 18,5% PKB¹⁶.

Analiza danych z raportów działalności CBŚP w latach 2019–2024 prowadzi do wniosków, że mimo zmian w zakresie charakteru działalności zorganizowanych grup przestępczych w Polsce nadal znaczna aktywność grup pozostaje w sekcji gospodarki nielegalnej (*illegal economy*), tj. bezprawnych działań gospodarczych w postaci handlu bronią, narkotykami, materiałami wybuchowymi, krajanką tytoniową i papierosami¹⁷. Wartość zabezpieczanego przez CBŚP mienia w ramach rozbijania zorganizowanych grup przestępczych stale rosła w latach 2019–2024 (ponad 865 mln zł w 2023 r.), natomiast w 2024 r. odnotowano 24% spadek w wartości zabezpieczonego mienia, co jednakże nadal stanowi ponad 657 mln zł¹⁸.

¹⁵D. Pauch, *Zjawisko szarej strefy w gospodarce*, „Finanse, Rynki, Finansowe, Ubezpieczenia” 2015, nr 76, z. 1, s. 247–255.

¹⁶J. Fundowicz, K. Łapiński, B. Wyżnikiewicz, *Szara strefa 2024*, Warszawa 2024, s. 5.

¹⁷D. Pauch, op. cit., s. 248.

¹⁸Centralne Biuro Śledcze Policji, *Sprawozdanie z działalności Centralnego Biura Śledczego Policji za 2023 rok (w ujęciu statystycznym)*, Warszawa 2024; por. Centralne Biuro Śledcze Policji, *Sprawozdanie z działalności Centralnego Biura Śledczego Policji za 2024 rok (w ujęciu statystycznym)*, Warszawa 2025.

Analiza wybranych obszarów działalności zorganizowanych grup przestępczych na podstawie danych udostępnionych przez CBŚP

W celu zestawienia danych dotyczących obszarów działalności zorganizowanych grup przestępczych w Polsce z danymi empirycznymi poddano analizie dane z działalności CBŚP za lata 2019–2024, w zakresie liczby zabezpieczonych papierosów, krajanki tytoniowej (zob. tabela 2), broni palnej (zob. tabela 3) i narkotyków (zob. tabela 4).

Tabela 2. Wykaz zlikwidowanych fabryk papierosów i miejsc produkcji krajanki tytoniowej wraz z liczbą zabezpieczonych papierosów i krajanki tytoniowej w latach 2019–2024

Rok	Liczba zlikwidowanych fabryk papierosów	Papierosy (w sztukach)	Liczba miejsc, w których produkowano krajankę tytoniu	Krajanka tytoniowa (w kilogramach)
2019	20	211 751 304	20	324 460
2020	20	190 869 854	14	306 025
2021	19	280 087 425	16	541 211
2022	19	244 792 150	17	212 828
2023	22	340 743 377	7	317 236
2024	16	252 397 324	8	263 428

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez CBŚP.

CBŚP, prowadząc działania mające na celu zwalczanie zorganizowanych grup przestępczych, zlikwidowały w 2019 r. 20 fabryk papierosów i 20 miejsc, w których produkowano krajankę tytoniu. Zabezpieczono przy tym 211 751 304 sztuk papierosów i 324 460 kg krajanki tytoniowej. Natomiast w 2024 r. liczba zlikwidowanych fabryk papierosów spadła do 16, przy jednoczesnym wzroście liczby zabezpieczonych papierosów – 252 397 324 sztuk (wzrost o 19%). Liczba zabezpieczonej w kilogramach krajanki tytoniowej zmalała (spadek o 19% w 2024 r.) w stosunku do roku bazowego. W wypowiedzi prasowej z 2023 r. zastępca komendanta CBŚP stwierdził, że koszt wyprodukowania jednej paczki wynosi ok. 1,5–2 zł, w sprzedaży hurtowej cena tej paczki to 4–5 zł, natomiast w sprzedaży detalicznej ok. 9–10 zł¹⁹. Przeliczając zabezpieczone papierosy z 2019 r., zorganizowane grupy przestępcze utraciły w przybliżeniu 10 587 656 paczek papierosów, co po przeliczeniu na wartość nieakcyzowanych papierosów z czarnego rynku wynosi ok. 105 875 650 zł, przy przyjęciu ceny detalicznej 10 zł za paczkę. W 2024 r. wartość zabezpieczonych papierosów, przy przyjęciu tej samej wartości za paczkę, wynosiła w przybliżeniu 126 198 662 zł.

¹⁹ Zob. Polska Agencja Prasowa, *Nowoczesne fabryki nielegalnych papierosów to zakłady wyposażone w sprzęt warty ponad milion euro*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1588978%2Cnowoczesne-fabryki-nielegalnych-papierosow-zaklady-wyposazone-w-sprzet> (data dostępu: 6.04.2025).

CBŚP w ramach prowadzonych działań operacyjnych w latach 2019–2024 zabezpieczyło również określoną liczbę jednostek broni palnej. Dysponując wyłącznie statystyką, nie sposób wnioskować, czy zabezpieczona broń miała być przedmiotem handlu na czarnym rynku, czy miała zostać użyta przy porachunkach między innymi grupami. Należy natomiast przyjąć, że zorganizowane grupy działające na terenie kraju weszły w jej posiadanie w sposób bezprawny. Kompleksowo problematykę nielegalnego handlu bronią w Polsce opisał Piotr Chlebowicz, tożsamo posługując się metodą statystyczną, obszernie przedstawiając skalę problemu²⁰.

Tabela 3. Wykaz zabezpieczonych jednostek broni palnej w latach 2019–2024

Rodzaj	Rok					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Długa (automatyczna, półautomatyczna, powtarzalna, jednostrzałowa – karabinki, karabiny, strzelby)	34	b.d.	226	332	337	270
Krótką (pistolety i rewolwery)	71	b.d.	433	169	245	178
Pistolety maszynowe	b.d.	b.d.	40	60	69	22
Sygnalowa	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	692	5
Gazowa	119	b.d.	21	22	18	36
Samodziały (samoróbki)	b.d.	b.d.	29	5	8	b.d.
Inne	26	b.d.	11	11	5	5
Razem	250	370	760	599	1374	516

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez CBŚP.

W 2019 r. zabezpieczono 34 sztuki broni długiej, 71 sztuk broni krótkiej, 119 broni gazowej i 26 innych rodzajów broni palnej. Z danych udostępnionych przez CBŚP w 2020 r. nie wynika, jakie jednostki broni zostały zabezpieczone, podano jedynie ich ilość. W 2021 r. nastąpił pierwszy znaczny wzrost w zakresie zabezpieczonej broni długiej – 226 sztuk (wzrost o 565%) i broni krótkiej – 433 sztuki (wzrost o 510%), przy jednoczesnym zabezpieczeniu 40 sztuk broni maszynowej; w efekcie zabezpieczono ogółem 760 sztuk broni palnej (wzrost o 204%). Dane z 2023 r. wydają się znacznie odbiegać od dotychczasowej normy w liczbie jednostek broni ogółem (wzrost o 450% w stosunku do 2019 r.) przez zabezpieczenie 692 sztuk broni sygnalowej. Wzrosła natomiast znacząco

²⁰ Zob. P. Chlebowicz, *Rozmiary nielegalnego handlu bronią w Polsce w świetle danych statystycznych*, [w:] idem, *Nielegalny handel bronią. Studium kryminologiczne*, Warszawa 2015.

liczba jednostek zabezpieczonej broni długiej w stosunku do 2019 r. – 337 sztuk (wzrost o 891%), a liczba jednostek broni długiej pozostała względnie tożsama w zestawieniu z poprzednim rokiem sprawozdawczym, tj. 2022 (5 sztuk różnicy). Zabezpieczono 245 sztuk broni krótkiej (wzrost o 245% w odniesieniu do 2019 r., spadek o 43% w stosunku do roku 2021 i ponowny wzrost o 45% w stosunku do poprzedniego roku sprawozdawczego, tj. 2022 r.). Zestawiając aktualny rok sprawozdawczy (2024) z rokiem bazowym, zabezpieczono 270 sztuk broni długiej (wzrost o 694%), co stanowi natomiast spadek w stosunku do poprzedniego roku sprawozdawczego, tj. 2023 o 20%. Również wzrosła liczba zabezpieczonych jednostek broni krótkiej, tj. 178 sztuk (wzrost o 151%), co równocześnie jest spadkiem w stosunku do roku 2023 o 27%.

Analizowane dane z zabezpieczonych ilości narkotyków za lata 2019–2024, wykazują, że handel substancjami psychoaktywnymi i ich półproduktami niezmiennie od lat pozostaje jednym z głównych obszarów działalności zorganizowanych grup przestępczych w Polsce²¹.

Tabela 4. Wykaz zabezpieczonych narkotyków w latach 2019–2024

Rodzaj	Rok					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Amfetamina (g)	939 993	987 111	882 532	749 675	971 687	1 185 080
Haszysz (g)	492 716	1 900 982	295 953	1 159 067	885 767	1 666 437
Heroina (g)	852	423 975	103 136	11 135	2035	916
Kokaina (g)	3 654 992	3 872 509	1 919 797	222 862	2 267 827	4 236 502
Marihuana (g)	1 925 515	1 986 354	5 876 530	4 177 409	2 044 108	4 617 833
MDMA (g)	5755	67 595	102 981	8989	45 354	24 354
Metamfetamina (g)	116 296	201 266	106 313	31 405	23 869	237 963
Mefedron (g)	b.d.	b.d.	1 004 106	129 063	370 091	111 823
Ecstasy (szt.)	49 921	23 839	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
BMK (l)	59	94	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Krzewy konopi indyjskich (szt.)	11 480	39 138	7276	4642	4238	2937

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez CBŚP.

Zarobek z handlu narkotykami jest jednym z najbardziej dochodowych przedsięwzięć zorganizowanych grup przestępczych nie tylko w Polsce, ale na całym świecie. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA) w raporcie z 2024 r. wskazuje, iż ich dostępność pozostaje na niezmiennie wysokim poziomie, bez

²¹ Por. tabelę 3 *Liczba grup przestępczych (według poszczególnych kategorii), które były w zainteresowaniu CBŚ KGP oraz CBŚP w okresie od 2004 r. do 2021 r.*, [w:] G. Ociecek, op. cit., s. 5–41.

względem na rodzaj substancji²². Według EMCDDA blisko 70% konfiskat narkotyków odbywa się w portach, przy czym zwłaszcza do przemytu dużych ilości kokainy wykorzystywane są kontenery transportowe. Zwraca się ponadto uwagę na realne obawy co do rozwoju przemytu narkotyków przy wykorzystaniu mniejszych portów, nie tylko w Europie Zachodniej (Belgia, Holandia)²³.

Analizując dane opracowane na podstawie sprawozdań CBŚP (tabela 4), można zauważyć pewną tendencję do obrotu wybranymi substancjami psychoaktywnymi i ich półśrodkami w RP. Środki, których zabezpiecza się nieustannie najwięcej, to kokaina, amfetamina, haszysz i marihuana. Zauważono nieznaczne ilości heroiny, bez znacznych tendencji wzrostowych (poza jednostkowymi odchyłami w 2020 r.).

Kokainę wytwarza się przede wszystkim w Ameryce Południowej, tj. w Kolumbii, Boliwii i w Peru, a następnie przemycą do krajów członkowskich Unii Europejskiej²⁴. Transport odbywa się głównie drogą morską do europejskich portów w Belgii i Holandii. Z raportów wynika, że przemytnicy stosunkowo rzadko korzystają z drogi lotniczej prowadzącej przez południe Afryki. Następnie kokaina przemycana jest z wykorzystaniem strefy Shengen do Polski z krajów Europy Zachodniej (Belgia, Holandia, Hiszpania, Niemcy)²⁵.

Zgodnie z danymi European Union Drugs Agency amfetamina produkowana jest w największych ilościach w Holandii, Niemczech i w Polsce²⁶. Główne centra przerzutowe odnotowywano w Holandii, Niemczech i w Belgii. Amfetamina rozprowadzana jest po Europie głównie drogą lądową, przy użyciu ciężarówek i samochodów. Narkotyki przeznaczone na rynek krajów skandynawskich wysyłane są przez Morze Bałtyckie przy udziale członków zorganizowanych grup przestępczych z krajów docelowych. Używa się przy tym promów do transportu osobowego i dla pojazdów komercyjnych²⁷. Kurierzy dowożący mniejsze ilości amfetaminy także korzystają z promów i drogi przez Morze Bałtyckie, rzadziej korzystając z objazdowej drogi lądowej przez Litwę, Łotwę i Estonię.

Haszysz trafia do Europy najczęściej z Maroka przy wykorzystaniu drogi morskiej. Przemytnicy używają przy tym głównie łodzi, ale Interpol spotkał się także z wykorzystaniem skuterów wodnych do przemytu²⁸. Droga z Afryki na Gibraltar jest krótka i umożliwia korzystanie z prywatnych środków transportu wodnego. Natomiast

²² EMCDDA, Understanding Europe's drug situation in 2024 – key developments (part of a European Drug Report 2024), s. 5, por. EMCDDA, European Drug Report 2024, s. 11–12, 28.

²³ EMCDDA, European Drug Report 2024, s. 5.

²⁴ United Nations Office on Drugs and Crime, *World Drug Report. Statistical Annex*, rozdział *Main departure or transit countries of cocaine shipments as described in reported seizures, 2019–2022*, New York 2024.

²⁵ Ibidem, rozdział *Main cocaine trafficking flows as described in reported seizures*.

²⁶ European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction, EU Drug Market: Amphetamine – In-depth analysis. Production in Europe, Europol, 2023, s. 6.

²⁷ Ibidem, s. 4–5.

²⁸ European Border and Coast Guard Agency, Jet skis modus operandi on the Western Mediterranean route, European Union Agency for Law Enforcement Cooperation, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/morocco-to-spain-in-30-minutes-how-crime-group-smuggled-migrants-and-cannabis-jet-skis> (data dostępu: 6.04.2025).

marihuana przemycana jest do Polski w zasadzie z całej Europy Zachodniej. Jej duże ilości trafiają do Polski głównie drogą lądową, często przy użyciu samochodów osobowych i ciężarowych²⁹.

Z najnowszego raportu CBŚP wynika również, że w 2024 r. ujawniono rekordową ilość narkotyków, tj. blisko 22 tony (w 2023 r. liczba ta wyniosła do ok. 14 ton, co stanowi wzrost o 57%)³⁰. Ponadto zlikwidowano 60 laboratoriów narkotyków syntetycznych oraz 24 profesjonalnie zorganizowanych plantacji konopii indyjskich.

Wnioski

Argumenty w zakresie przenoszenia działalności zorganizowanych grup przestępczych do sektora ekonomicznego są co do zasady słuszne, natomiast zmiany te postępują długofalowo i nie oznaczają porzucenia działalności kryminalnej³¹. Przedstawione dane wskazują na to, że zorganizowane grupy przestępcze działające w Polsce mogą mieć tendencję do wzmożonej rekrutacji członków, przy jednoczesnym utrzymywaniu względnie zbliżonej liczby liderów w rozumieniu art. 258 § 3 Kodeksu karnego³². Należy również przyjąć, że w miejsce zwalczanych krajowych zorganizowanych grup przestępczych niezwłocznie wkraczają nowe grupy. Jednocześnie nie odnotowano w latach 2019–2024 wyraźnego wzrostu członków grup międzynarodowych działających na terenie RP, co może ulec zmianie w najbliższych latach. W 2009 r. trafne argumenty przytaczał Emil W. Pływaczewski w zakresie przewidywanego kierunku zwiększenia liczby kradzieży i handlu maszynami budowlanymi oraz rolniczymi³³. Znajduje to potwierdzenie w sprawozdaniu CBŚP z 2024 r. (czyli po 15 latach od przywołanej publikacji) – w ramach prowadzonych czynności Policja zabezpieczyła mienie o wartości przekraczającej 52 mln zł, a zabezpieczonym mieniem były przeważnie pojazdy, maszyny rolnicze, sprzęt budowlany i części do pojazdów.

Zauważa się wzrost w nielegalnej produkcji papierosów przy jednoczesnym zachowaniu zbliżonej liczby fabryk. Spada liczba likwidowanych miejsc, w których produkowano krajankę tytoniową. Natomiast jej ilość, mimo spadku liczby miejsc produkcji i zwiększonego wyrobu papierosów, wynosi średnio 327 531 kg rocznie.

Na przestrzeni lat notowano wzrost w zabezpieczaniu wszystkich rodzajów sztuk broni. Największy w zakresie broni długiej i broni ogółem, bez podziału na rodzaj,

²⁹ Przykładem komunikaty CBŚP: <https://cbasp.policja.pl/cbs/aktualnosci/217181,Przejete-177-kg-marihuany-przemycanej-z-Hispanii.html> oraz <https://cbasp.policja.pl/cbs/aktualnosci/242479,Z-Hispanii-zamiast-suszonych-warzyw-przyjechalo-39-kg-marihuany.html>, a także komunikat Straży Granicznej <https://nabuzanski.strazgraniczna.pl/nos/aktualnosci/57504,Zatrzymano-prawie-200-kg-marihuany-o-wartosci-ponad-8-mln-zl.html> (data dostępu: 6.04.2025).

³⁰ Z kolei w 2016 r. zabezpieczono 3 tony narkotyków, w 2017 r. – 2,2 tony, co w zestawieniu z rokiem 2024 stanowi 10-krotny wzrost. Szerzej na temat przestępczości narkotykowej: E.W. Pływaczewski, E. Jurgielewicz-Delegacz, *Zorganizowana przestępczość narkotykowa w Polsce*, „Zeszyty Prawnicze” 2020, nr 20(2), s. 180.

³¹ Zob. szerzej o kierunkach rozwoju przestępczości zorganizowanej: idem, *Główne tendencje rozwojowe przestępczości zorganizowanej w Polsce*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6, s. 115–135.

³² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 17 z późn. zm.).

³³ E.W. Pływaczewski, *Główne tendencje...*, s. 125.

co może wskazywać na pewną tendencję do rozwoju przestępczości zorganizowanej o charakterze zbrojnym na terenie RP (w rozumieniu art. 258 § 2 Kodeksu karnego).

Zorganizowane grupy przestępcze stale uczestniczą w nielegalnym handlu narkotykami, a substancje, których dostarcza się najczęściej na rynek w Polsce, to kokaina, amfetamina, marihuana i haszysz. Odnotowano także pewne ilości mefedronu i fenyloacetonu (BMK), który jest półproduktem w syntezie amfetaminy i metamafetaminy. Nie odnotowano, aby heroina, MDMA, mefedron i ecstasy należały do grupy najchętniej wprowadzanych narkotyków na rynek Polski.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Chlebowicz P., *Rozmiary nielegalnego handlu bronią w Polsce w świetle danych statystycznych*, [w:] idem, *Nielegalny handel bronią. Studium kryminologiczne*, Warszawa 2015.
- Cichomski M., Fraj-Milczarska A., *Struktura zorganizowanych grup przestępczych*, [w:] L. Paprzycki, Z. Rau (red.), *Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu. Nowoczesne technologie i praca operacyjna*, Warszawa 2009.
- European Border and Coast Guard Agency, Jet skis modus operandi on the Western Mediterranean route, European Union Agency for Law Enforcement Cooperation, 2022.
- European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction, EU Drug Market: Amphetamine – In-depth analysis, Europol, 2023.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, European Drug Report 2024: Trends and Developments.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, Understanding Europe's drug situation in 2024 – key developments, European Drug Report 2024.
- Europol, Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2024.
- Europol, European Union Serious and Organised Crime Threat Assessment – The changing DNA of serious and organised crime, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2025.
- Fundowicz J., Łapiński K., Wyżnikiewicz B., *Szara strefa 2024*, Warszawa 2024.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2022.
- Ocieczek G. Przestępczość zorganizowana w ujęciu statystycznym, ze szczególnym uwzględnieniem przestępczości o charakterze narkotykowym (część II: 2004–2021), „Prokuratura i Prawo” 2022, nr 6.

- Pauch D., *Zjawisko szarej strefy w gospodarce*, „Finanse, Rynki, Finansowe, Ubezpieczenia” 2015, nr 76, z. 1.
- Pływaczewski E.W., *Główne tendencje rozwojowe przestępczości zorganizowanej w Polsce*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6.
- Pływaczewski E.W., Jurgielewicz-Delegacz E., *Zorganizowana przestępczość narkotykowa w Polsce*, „Zeszyty Prawnicze” 2020, nr 20(2).
- Rau Z., *Przestępczość zorganizowana w Polsce i jej zwalczanie*, Kraków 2002.
- United Nations Office on Drugs and Crime, *World Drug Report 2024*, Nowy Jork 2024.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 145 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 17 z późn. zm.).

Inne

- Centralne Biuro Śledcze Policji, *Sprawozdanie z działalności Centralnego Biura Śledczego Policji za 2019 rok (w ujęciu statystycznym)*, Warszawa 2020.
- Centralne Biuro Śledcze Policji, *Sprawozdanie z działalności Centralnego Biura Śledczego Policji za 2020 rok (w ujęciu statystycznym)*, Warszawa 2021.
- Centralne Biuro Śledcze Policji, *Sprawozdanie z działalności Centralnego Biura Śledczego Policji za 2021 rok (w ujęciu statystycznym)*, Warszawa 2022.
- Centralne Biuro Śledcze Policji, *Sprawozdanie z działalności Centralnego Biura Śledczego Policji za 2022 rok (w ujęciu statystycznym)*, Warszawa 2023.
- Centralne Biuro Śledcze Policji, *Sprawozdanie z działalności Centralnego Biura Śledczego Policji za 2023 rok (w ujęciu statystycznym)*, Warszawa 2024.
- Centralne Biuro Śledcze Policji, *Sprawozdanie z działalności Centralnego Biura Śledczego Policji za 2024 rok (w ujęciu statystycznym)*, Warszawa 2025.
- Komunikat CBŚP z 20 marca 2024 r., <https://cbasp.policja.pl/cbs/aktualnosci/242479,Z-Hispanii-zamiast-suszonych-warzyw-przyjechalo-39-kg-marihuany.html>.
- Komunikat CBŚP z 27 kwietnia 2022 r., <https://cbasp.policja.pl/cbs/aktualnosci/217181,Przejete-177-kg-marihuany-przemyczonej-z-Hispanii.html>.
- Komunikat prasowy zastępcy komendanta CBŚP, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1588978%2Cnowoczesne-fabryki-nielegalnych-papierosow-zaklady-wypozazone-w-sprzet>.
- Komunikat Straży Granicznej z 3 listopada 2023 r., <https://nadbuzanski.strazgraniczna.pl/nos/aktualnosci/57504,Zatrzymano-prawie-200-kg-marihuany-o-wartosci-ponad-8-mln-zl.html>.
- Polska Agencja Prasowa, *Nowoczesne fabryki nielegalnych papierosów to zakłady wyposażone w sprzęt warty ponad milion euro*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1588978%2Cnowoczesne-fabryki-nielegalnych-papierosow-zaklady-wypozazone-w-sprzet>.

Selected areas of activity of organized criminal groups in Poland

Summary

The article attempts to present that despite the undoubted change in the characteristics of organized crime in Poland, the criminal sector, based on illegal trade in weapons, drugs, cigarettes and cut tobacco, is still relevant. A possible trend towards an increase in the number of people operating as members in the structures of organized crime groups was also noted. The analysis included statistical data provided by the Central Bureau of Investigation of the Police in the years 2019–2024 in the field of monitoring and combating organized crime in the areas of: illegal production of cigarettes and cut tobacco, including liquidated cigarette factories and places producing cut tobacco. Illegal possession of firearms, divided into the types of weapons secured, i.e. long, short, machine guns, signal, gas, homespun and others. In addition, the type and quantity of seized drugs were examined, divided into amphetamine, hashish, heroin, cocaine, marijuana, MDMA, methamphetamine, mephedrone, escstasy, BMK and cannabis bushes, as part of the activities carried out to combat organized crime in the territory of the Republic of Poland.

Keywords: organized criminal groups, organized crime, drugs, weapons, illegal cigarette production, Central Police Investigation Bureau

DOI: 10.31648/kpp.11612

Kacper Kołodziejski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0009-0006-5901-154X

kolodziejski010@gmail.com

Rozszerzenie kwalifikacji ciężkiego uszczerbku na zdrowiu poprzez dostosowanie przepisów krajowych w zakresie okaleczenia żeńskich narządów płciowych

Wstęp

Z dniem 15 sierpnia 2023 r. na mocy ustawy z dnia 13 stycznia 2023 r.¹ w polskim Kodeksie karnym² wprowadzono rozszerzenie art. 156 § 1 Kodeksu karnego o pkt 3, tj. o kwalifikację ciężkiego uszczerbku na zdrowiu „w postaci wycięcia, infibulacji lub innego trwałego i istotnego okaleczenia żeńskiego narządu płciowego”. Rozszerzenie kwalifikacji ciężkiego uszczerbku było wypełnieniem obowiązku dostosowania przepisów krajowych do konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, podpisanej w Stambule dnia 11 maja 2011 r.³, poprzez wprowadzenie typów czynów zabronionych, m.in. okaleczania żeńskich narządów płciowych, które dotychczas nie były wyszczególnione w przepisach karnych⁴. Jest to swoistym wyszczególnieniem tego typu przestępstwa, które w obowiązującym Kodeksie karnym⁵ zostało zakwalifikowane jako ciężki uszczerbek na zdrowiu⁶. W tym miejscu należy wskazać, że rozszerzenie kwalifikacji ciężkiego uszczerbku na

¹ Ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r., poz. 289), dalej jako ustawa zmieniająca.

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r., poz. 1138 i 1726).

³ Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule w dniu 11 maja 2011 r. (Dz.U. z 2015 r., poz. 961 oraz z 2021 r., poz. 844), dalej jako Konwencja.

⁴ Druk sejmowy nr 2615 z dnia 19 września 2022 r. rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, uzasadnienie, s. 4.

⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 17), dalej jako k.k.

⁶ Druk sejmowy nr 2615, uzasadnienie, s. 7.

zdrowiu jest implementacją art. 38 lit. a Konwencji. Do polskiego k.k. wprowadzono również regulacje z art. 38 lit. b i c Konwencji, które zobowiązują strony Konwencji do wyszczególnienia w przepisach karnych zmuszania kobiety, w tym małoletniej, do czynności powodującej wycięcie, infibulację lub inne trwałe i istotne okaleczenie żeńskiego narządu płciowego lub doprowadzania ich do poddania się którejkolwiek z tych czynności (art. 101 § 4 pkt 3 k.k.⁷, art. 156a § 1 i 2 k.k.).

Ciężki uszczerbek na zdrowiu

Ciężki uszczerbek na zdrowiu, a dokładnie katalog czynów wskazany w rozdziale XIX k.k., w art. 156 § 1 k.k. stanowi zbrodnię⁸. Przedmiotem ochrony tej normy jest zdrowie człowieka w postaci prawidłowego funkcjonowania jego organizmu⁹. Ciężkim uszczerbkiem na zdrowiu określa się zbiorczo zmiany autonomiczne lub funkcjonalne w zdrowiu człowieka, które polegają na naruszeniu czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia oraz zmiany o charakterze społecznym lub estetycznym¹⁰. Mogą one przybierać formy bardzo poważnych uszkodzeń ciała, chorób, zeszpeczeń lub trwałej niezdolności do pracy w zawodzie, w tym pozbawienie człowieka wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia, wywołanie choroby nieuleczalnej, długotrwałej, realnie zagrażającej życiu, trwałej choroby psychicznej, trwałego i istotnego zeszpecenia lub zniekształcenia ciała¹¹. Czynny zabronione wskazane w art. 156 § 1 k.k. zagrożone są karą pozbawienia wolności od lat 3 do lat 20, co zgodnie z art. 7 § 2 k.k. stanowi zbrodnię. W art. 156 § 3 k.k. ustawodawca spenalizował również śmierć człowieka jako następstwo spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu wskazanego w § 1 tego przepisu. Dla tej zbrodni ustawodawca przewidział karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5 albo karę dożywotniego pozbawienia wolności.

Uszczerbek na zdrowiu ocenia się w oparciu o art. 156 k.k. i art. 157 § 1 i 2 k.k. w sferze ustaleń faktycznych¹². Co ważne, w przypadku spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu sprawca musi mieć świadomość, że jego działania doprowadzą lub co najmniej mogą doprowadzić do takiego skutku, albo sprawca musi chcieć spowodować jego wystąpienie, albo godzić się na nie¹³. Jednocześnie konkretna forma ciężkiego uszkodzenia ciała, określona w przywołanych przepisach, nie musi być dokładnie sprecyzowana w świadomości sprawcy¹⁴. W związku z tym postać zamiaru sprawcy może być zbliżona do konstrukcji zamiaru ogólnego, który następnie będzie

⁷ Pierwotnie art. 101 § 4 pkt 1a k.k. Zob. art. 5 pkt 1 ustawy zmieniającej.

⁸ M. Budyn-Kulik, [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, 2024, Lex, art. 156, pkt 1.

⁹ A. Błachnio, [w:] J. Majewski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2024, art. 156, pkt 1.

¹⁰ Ibidem, art. 156, pkt 3; M. Budyn-Kulik, [w:] M. Mozgawa (red.), op. cit., art. 156, pkt 5.

¹¹ A. Błachnio, [w:] J. Majewski (red.), op. cit., art. 156, pkt 4–7, 9–12, 14.

¹² Postanowienie SN z 6 kwietnia 2022 r., sygn. akt V KK 695/21, Lex nr 3421904.

¹³ Postanowienie SN z 9 października 2018 r., sygn. akt III KK 552/18, OSNKW 2019, Nr 2, poz. 9. Podobnie: M. Budyn-Kulik, [w:] M. Mozgawa (red.), op. cit., art. 156, pkt 14.

¹⁴ Postanowienie SN z 9 października 2018 r., sygn. akt III KK 552/18. Podobnie: M. Budyn-Kulik, [w:] M. Mozgawa (red.), op. cit., art. 156, pkt 14.

charakteryzowany poprzez sposób działania sprawcy, użyte do tego narzędzie, stosunek do osoby pokrzywdzonej¹⁵. Ponadto sprawca nie musi być świadomy wszystkich możliwych związków przyczynowych i wynikających z nich zagrożeń, które mogą wystąpić w wyniku jego działania¹⁶. Wymaganie takiej świadomości oznaczałoby oczekiwanie od sprawców przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu zaawansowanej wiedzy medycznej, co prowadziłoby do absurdalnych wniosków¹⁷. Wystarczające jest, aby sprawca zdawał sobie sprawę z niebezpiecznego charakteru swojego czynu wobec chronionego dobra prawnego, polegającego na spowodowaniu obrażeń ciała¹⁸.

Warto w tym miejscu wskazać, że w niektórych stanach faktycznych przestępstwa z art. 156 k.k. i art. 157 k.k. mogą pozostawać zarówno w zbiegu pozornym, jak i rzeczywistym¹⁹. Przestępstwo spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 156 k.k.) obejmuje także przypadki średniego lub lekkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 157 k.k.)²⁰, ponieważ istnieje możliwość, że sprawca dąży bezpośrednio do spowodowania ciężkiego uszczerbku (art. 156 k.k.), ale w rzeczywistości powoduje jedynie średni lub lekki uszczerbek²¹.

Wycięcie, infibulacja lub inne trwale i istotne okaleczenie żeńskiego narządu płciowego

Wycięcie żeńskiego narządu płciowego polega na całkowitym odłączeniu, oddzieleniu jednego z żeńskich organów płciowych od ciała kobiety, np. jajników, lechtaczki czy warg sromowych²². Zgodnie z art. 156 § 1 pkt 3 k.k. karane jest spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu polegającego na wycięciu żeńskiego narządu płciowego. W zakresie wycięcia żeńskiego narządu płciowego czyn ten odnosi się do czynności usunięcia lub wycięcia określonej części ciała, co obejmuje różne formy okaleczeń (typ I, II i III), zgodne z klasyfikacją Światowej Organizacji Zdrowia (ang. World Health Organization, dalej jako WHO)²³. Dotyczy to m.in. klitoridektomii, czyli częściowego lub całkowitego usunięcia lechtaczki, oraz ekscyzji, obejmującej usunięcie warg sromowych mniejszych lub większych²⁴. Zakres ten obejmuje również wycięcie innych żeńskich narządów płciowych, takich jak np. gruczoły sutkowe²⁵. Językowa wykładnia

¹⁵Postanowienie SN z 9 października 2018 r., sygn. akt III KK 552/18.

¹⁶Postanowienie SN z 6 kwietnia 2022 r., sygn. akt V KK 695/21. Podobnie: M. Budyn-Kulik, [w:] M. Mozgawa (red.), op. cit., art. 156, pkt 14.

¹⁷Postanowienie SN z 6 kwietnia 2022 r., sygn. akt V KK 695/21.

¹⁸Ibidem. Podobnie: M. Budyn-Kulik, [w:] M. Mozgawa (red.), op. cit., art. 156, pkt 14.

¹⁹Wyrok SA w Warszawie z 13 października 2022 r., sygn. akt II AKa 282/22, Lex nr 3437241.

²⁰Ibidem.

²¹Ibidem.

²²A. Blachnio, [w:] J. Majewski (red.), op. cit., art. 156, pkt 17.

²³D. Drajewicz, *Karalność infibulacji, ekscyzji, klitoridektomii oraz innego trwałego i istotnego okaleczenia żeńskiego narządu płciowego*, „Prokuratura i Prawo” 2023, nr 12, s. 51. Zob. World Health Organization, *Female genital mutilation*, s. 1–2, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation> oraz *Guidelines on the management of health complications from female genital mutilation*, s. 1–5, https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/206437/9789241549646_eng.pdf?sequence=1 (data dostępu: 14.12.2024).

²⁴D. Drajewicz, op. cit., s. 51.

²⁵Ibidem.

wycięcia żeńskiego narządu płciowego sprowadza się do kwalifikacji tego czynu jako ciężki uszczerbek na zdrowiu poprzez wycięcie jakiegokolwiek fragmentu żeńskiego narządu płciowego z powodu niemedycznego²⁶.

Termin infibulacja, użyty w art. 156 § 1 pkt 3 k.k., bezpośrednio nawiązuje do tego samego określenia zdefiniowanego w ramach okaleczenia typu III według klasyfikacji WHO²⁷. Odnosi się on do zabiegu polegającego na usunięciu łechtaczki lub warg sromowych (mniejszych lub większych) oraz zszyciu pozostałej skóry sromu, z pozostawieniem niewielkiego otworu umożliwiającego oddawanie moczu i odpływ krwi menstruacyjnej²⁸. Opis ten obejmuje również czynności charakterystyczne dla okaleczeń typu I i II według WHO²⁹, takich jak klitoridektomia i ekscyzja, które również są uznawane w art. 156 § 1 pkt 3 k.k. za formę wycięcia³⁰. Warto podkreślić, że infibulacja to zabieg przeprowadzany w północno-wschodniej Afryce, którego celem jest uniemożliwienie młodym kobietom i dziewczętom współżycia płciowego³¹.

Ustawodawca uznaje za równoważne z wycięciem lub infibulacją inne zabiegi wykonywane na żeńskich genitaliach w celach niemedycznych, pod warunkiem że mają one trwałe i istotny charakter³². Oznacza to, że przepis ten penalizuje również inne formy uszkodzeń żeńskich narządów płciowych, o ile spełnione są oba wymienione kryteria jednocześnie³³. Pojęcie „trwałości” w orzecznictwie sądowym jest rozumiane jako charakteryzujące się stałością i nieodwracalnością skutków, a „istotne” oznacza coś „dużego”, „ciężkiego”, „znacznego”, dlatego można przyjąć, że uszkodzenie ciała musi powodować poważne dolegliwości³⁴. Samo zaś pojęcie „okaleczania”, użyte w art. 156 § 1 pkt 3 k.k., nie posiada swojej definicji ustawowej, jednak na podstawie języka potocznego przyjmuje się, że odnosi się ono do uszkodzenia ciała³⁵. Literalna wykładnia sformułowania „inne, trwałe i istotne okaleczenie żeńskiego narządu płciowego” wskazuje na to, że to sąd powinien ocenić skutki takiego okaleczenia i ustalić, czy wywołane zmiany na ciele kobiety są na tyle poważne, by uzasadniały kwalifikację prawną z art. 156 § 1 pkt 3 k.k., czy też ów czyn powinien zostać zakwalifikowany z innej podstawy prawnej³⁶. Warto zauważyć, że choć polski ustawodawca nie definiuje terminu „żeński narząd płciowy” w treści art. 156 § 1 pkt 3 k.k., to w celu określenia jego znaczenia bardziej właściwe jest odejście od wykładni gramatycznej na rzecz wykładni celowościowej, zgodnie z intencjami ustawodawcy³⁷. Zgodnie z klasyfikacją

²⁶ I. Jankowska-Prochot, *Zwalczanie procederu rytualnego okaleczania damskich narządów płciowych w polskim prawie karnym*, „Prawo w Działaniu. Sprawy karne” 2024, nr 59, s. 172–173.

²⁷ Ibidem; D. Drajewicz, op. cit., s. 51; World Health Organization, *Guidelines on the management of health complications...*, s. 4.

²⁸ D. Drajewicz, op. cit., s. 51. Podobnie: I. Jankowska-Prochot, op. cit., s. 172–173.

²⁹ World Health Organization, *Guidelines on the management of health complications...*, s. 2–3.

³⁰ D. Drajewicz, op. cit., s. 51. Podobnie: I. Jankowska-Prochot, op. cit., s. 172–173.

³¹ *Słownik języka polskiego*, hasło: infibulacja, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/infibulacja.html> (data dostępu: 14.12.2024).

³² I. Jankowska-Prochot, op. cit., s. 173.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

WHO okaleczenie typu IV obejmuje zabiegi inne niż klitoridektomia, ekstycyzja czy infibulacja, a więc wszelkie działania na żeńskich narządach płciowych wykonywane w celach niemedycznych³⁸. Przykładami są: klucie, przekłuwanie, nacinanie, skrobanie lub kauteryzacja, czyli przypalanie żywej tkanki³⁹. Zabiegi te mogą być uznane za inne trwałe i istotne okaleczenia żeńskich narządów płciowych w rozumieniu art. 156 § 1 pkt 3 k.k., o ile w konkretnym przypadku spełniają kryteria trwałości i istotności⁴⁰.

Podsumowanie

Art. 38 Konwencji przewiduje karalność za następujące działania: wycinanie, infibulację lub inne formy okaleczenia całych lub części warg sromowych większych, warg sromowych mniejszych oraz lechtaczki; zmuszanie kobiety lub nakłanianie jej do poddania się takim praktykom; a także zachęcanie, zmuszanie lub doprowadzanie dziewczynki do poddania się którymkolwiek z tych zabiegów⁴¹. W polskim systemie prawnym takie zachowania mogły być penalizowane na podstawie art. 156 k.k. (kalectwo, istotne zeszpecenie), art. 157 k.k. (spowodowanie uszczerbku na zdrowiu), art. 191 k.k. (zmuszanie do określonego działania) oraz w zw. z art. 18 § 2 k.k. (podżeganie), dlatego krytycy zmian ustawowych w art. 156 § 1 pkt 3 k.k. podkreślają, że nie ma potrzeby odrębnego wyróżnienia spowodowania uszczerbku na zdrowiu poprzez wycięcie, infibulację lub inne trwałe i poważne okaleczenie żeńskich narządów płciowych⁴². Tego rodzaju działania bez wątpienia mieszczą się w kategorii ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, o którym mowa w art. 156 § 1 pkt 2 k.k. (np. inne ciężkie kalectwo, poważne zeszpecenie lub zniekształcenie ciała)⁴³. Obowiązek penalizacji takich czynów wynika z Konwencji i choć polski Kodeks karny nie zawierał wyraźnych przepisów w tej sprawie, spełniał wymagania określone w art. 38 Konwencji⁴⁴. Wyszczególnienie katalogu czynów w art. 156 § 1 pkt 3 k.k. ustawą zmieniającą jest skutkiem wycofywania zastrzeżenia do art. 58 Konwencji, dokonanego na mocy ustawy o zmianie zakresu obowiązywania Konwencji m.in. w zakresie jej art. 38⁴⁵. Mimo to nowelizacja wyraźniej określa kwalifikację prawną tych czynów i dostosowuje przepisy krajowe do międzynarodowych zobowiązań Polski.

³⁸D. Drajewicz, op. cit., s. 53. Zob. World Health Organization, *Guidelines on the management of health complications...*, s. 4.

³⁹D. Drajewicz, op. cit., s. 53. Podane za: World Health Organization, *Guidelines on the management of health complications...*, s. 4.

⁴⁰D. Drajewicz, op. cit., s. 53.

⁴¹Druk sejmowy nr 2515 z dnia 11 czerwca 2014 r. rządowy projekt ustawy o ratyfikacji konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzonej w Stambule dnia 11 maja 2011 r., uzasadnienie, s. 23.

⁴²Ibidem. Por. M. Budyn-Kulik, [w:] M. Mozgawa (red.), op. cit., art. 156, pkt 12.

⁴³M. Budyn-Kulik, [w:] M. Mozgawa (red.), op. cit., art. 156, pkt 12.

⁴⁴Ibidem.

⁴⁵Ustawa z dnia 20 stycznia 2020 r. o zmianie zakresu obowiązywania konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzonej w Stambule dnia 11 maja 2011 r. (Dz.U. z 2021 r., poz. 149).

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Drajewicz D., *Karalność infibulacji, ekscyzji, klitoridektomii oraz innego trwałego i istotnego okaleczenia żeńskiego narządu płciowego*, „Prokuratura i Prawo” 2023, nr 12.
- Jankowska-Prochot I., *Zwalczanie procederu rytualnego okaleczania damskich narządów płciowych w polskim prawie karnym*, „Prawo w Działaniu. Sprawy karne” 2024, nr 59.
- Majewski J. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2024.
- Mozgawa M. (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, 2024, Lex.

Akty prawne

- Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule dnia 11 maja 2011 r. (Dz.U. z 2015 r., poz. 961 oraz z 2021 r., poz. 844).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r., poz. 1138 i 1726; t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 17).
- Ustawa z dnia 20 stycznia 2020 r. o zmianie zakresu obowiązywania Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule dnia 11 maja 2011 r. (Dz.U. z 2021 r., poz. 149).
- Ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r., poz. 289).

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z 9 października 2018 r., sygn. akt III KK 552/18, OSNKW 2019, Nr 2, poz. 9.
- Postanowienie SN z 6 kwietnia 2022 r., sygn. akt V KK 695/21, Lex nr 3421904.
- Wyrok SA w Warszawie z 13 października 2022 r., sygn. akt II AKa 282/22, Lex nr 3437241.

Inne źródła

- Druk sejmowy nr 2515 z dnia 11 czerwca 2014 r. rządowy projekt ustawy o ratyfikacji konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzonej w Stambule dnia 11 maja 2011 r.
- Druk sejmowy nr 2615 z dnia 19 września 2022 r. rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw.
- Słownik języka polskiego*, hasło: infibulacja, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/infibulacja.html>.
- World Health Organization, *Female genital mutilation*, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation>.

World Health Organization, *Guidelines on the management of health complications from female genital mutilation*, https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/206437/9789241549646_eng.pdf?sequence=1.

Extending the qualification of serious harm to health by adapting national legislation on female genital mutilation

Summary

On 15 August 2023, the Polish Criminal Code was amended by Article 156 § 1, which extends the qualification of grievous bodily harm to include ‘excision, infibulation or other permanent and substantial mutilation of the female genital organ’. The change stems from the obligation to implement the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women (Istanbul Convention), in particular its Article 38. The new provisions criminalize both the procedures themselves and forcing them to be performed, bringing Polish law in line with international standards. The article analyses the new provisions, indicating how they relate to the previous treatment of grievous bodily harm in Polish law and the rationale for the changes. It addresses the issue of excision, infibulation and other mutilations in the context of the World Health Organization (WHO) classification and discusses the difficulties related to the interpretation of such actions. The amendment to Article 156 § 1(3) of the Penal Code emphasizes the legal distinctiveness of the offence of female genital mutilation (FGM), even though it could previously be classified as grievous bodily harm. The amendment provides greater legal precision and more fully aligns Polish law with the requirements of the Istanbul Convention. However, critics point out that the introduction of the new provisions was unnecessary in light of the existing regulations.

Keywords: criminal law, penal code, female genital mutilation, The Istanbul Convention

DOI: 10.31648/kpp.10222

Patrycja Kozłowska

Uniwersytet Gdański

ORCID: 0000-0002-0981-9480

patrycja.kozłowska@phdstud.ug.edu.pl

Popęlnienie przestępstwa motywowanego nienawiścią z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej lub wyznaniowej ofiary albo z powodu jej bezwyznaniowości jako okoliczność obciążająca w procesie wymiaru kary

Wstęp

Wejście w życie ustawy z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw¹, wprowadzającej liczne i szeroko zakrojone modyfikacje w zakresie podstawowych założeń polskiego prawa karnego, wywołało istną rewolucję. Ustawa ta, zwana największą reformą Kodeksu karnego² ostatnich lat, dokonała m.in. daleko idących zmian w systemie kar i środków karnych, odmiennego ukształtowania przepisów dotyczących środków związanych z poddaniem sprawcy próbie, podwyższenia ustawowych zagrożeń karnych przy poszczególnych przestępstwach, jak również modyfikacji ogólnych zasad i dyrektyw sądowego wymiaru kary przewidzianych w art. 53 k.k.³ Oprócz nowego ujęcia regulacji art. 53 § 1 k.k. ustawodawca zdecydował się na dodanie otwartego katalogu okoliczności obciążających i łagodzących, które w przypadku zaistnienia muszą być uwzględniane przez sąd przy wymiarze kary za konkretne przestępstwo.

Znamienne jest to, że w stanie prawnym obowiązującym przed 1 października 2023 r., czyli przed wejściem w życie rzeczowej nowelizacji, taki katalog okoliczności obciążających i łagodzących nie istniał, niemniej jednak art. 53 § 2 k.k. zawierał

¹Dz.U. poz. 2600.

²Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r., poz. 17), dalej jako k.k.

³P. Bogacki, M. Oleżałek, *Kodeks karny. Komentarz do nowelizacji z 7.7.2022 r.*, Warszawa 2023, s. IX-XI.

(i nadal zawiera) przykładowe wyliczenie przesłanek, które powinny zostać wzięte pod uwagę przez sąd przy podejmowaniu decyzji o rodzaju i wymiarze kary. Ich charakter można określić jako ambiwalentny, bowiem ustawodawca nie narzucił z góry obowiązku traktowania ich jako wyłącznie obciążających czy łagodzących, uzależniając taką ocenę od danego stanu faktycznego i zaistniałych okoliczności. Z tego względu już w dotychczasowym orzecnictwie widoczne były próby uporządkowania i analizy poszczególnych przesłanek, w tym też m.in. ustalenia, jak należy rozumieć negatywną wymowę okoliczności obciążających⁴.

Warto więc podkreślić, że obecnie – obok pierwotnego katalogu okoliczności mających znaczenie dla wymiaru kary i ujętych zbiorczo w art. 53 § 2 k.k. – w nowo dodanych jednostkach redakcyjnych tego przepisu zawarte zostały wspomniane katalogi: okoliczności obciążających (art. 53 § 2a k.k.) oraz okoliczności łagodzących (art. 53 § 2b k.k.), wpływających kolejno na zaostrzenie lub złagodzenie kary. Przykładowo wśród nich znajdują się przesłanki, które tyczą się sposobu popełnienia przestępstwa (działanie ze szczególnym okrucieństwem czy działanie prowadzące do poniżenia lub udręczenia pokrzywdzonego), postawy sprawcy po popełnieniu przestępstwa (naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za krzywdę wynikłą z przestępstwa, pojednanie się z pokrzywdzonym), ale również samej jego motywacji do podjęcia zachowania przestępczego (popełnienie przestępstwa w wyniku motywacji zasługującej na uwzględnienie, popełnienie przestępstwa w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie). Do tej ostatniej kategorii ustawodawca zaliczył jeszcze inną okoliczność obciążającą, polegającą na popełnieniu przestępstwa motywowanego nienawiścią z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej lub wyznaniowej ofiary albo z powodu jej bezwyznaniowości. Za podstawowy cel niniejszego artykułu uczyniono jej szczegółową analizę.

***Ratio legis* dodania katalogu okoliczności obciążających (art. 53 § 2a k.k.) i łagodzących (art. 53 § 2b k.k.) do obecnie obowiązującego Kodeksu karnego**

W uzasadnieniu rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw⁵ wskazano powody leżące u podstaw decyzji ustanowienia katalogu okoliczności obciążających oraz łagodzących jako istotnych elementów mających znaczenie z punktu widzenia sądowego wymiaru kary. Projektodawcy wyjaśnili, że tego rodzaju przesłanki „(...) występują w ustawodawstwie kilkunastu krajów europejskich, w tym m.in. Austrii, Czech, Danii, Estonii, Finlandii, Hiszpanii, Litwy, Łotwy, Rumunii, Słowacji, Szwecji i Włoch. (...) Proponowane rozwiązanie nawiązuje więc do instytucji funkcjonujących w porządkach tak wielu krajów europejskich, że jawi się ono jako stanowiące raczej zasadę, a nie wyjątek w procesie określania normatywnych wyznaczników trafnej reakcji karnej, które powinny być uwzględniane przy wymiarze

⁴ Wyrok SN z 29 kwietnia 1983 r., sygn. IV KR 67/83, OSNKW 1984, Nr 1, poz. 8.

⁵ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2024> (data dostępu: 17.02.2024).

kary⁶. Jednocześnie podkreślono, że celowo ukształtowano oba katalogi okoliczności tak, aby miały one charakter otwarty, gdyż pozwoli to sądowi wziąć pod uwagę jeszcze inne, niewymienione wprost okoliczności i potraktować je jako obciążające lub łagodzące, co – zdaniem projektodawców – wpłynie na zwiększenie możliwości indywidualizacji rozstrzygnięcia w konkretnym przypadku⁷.

W większości ze wskazanych krajów, które już wcześniej wprowadziły katalog okoliczności obciążających i łagodzących, popełnienie przestępstwa z powodu nienawistnych pobudek lub motywacji albo ze względu na przynależność ofiary do danej grupy społecznej jest uznawane za jedną z okoliczności obciążających⁸. Zależnie jednak od ustawodawstwa każdego państwa przesłanka ta została sformułowana w różny sposób, kładąc akcent na inne elementy i obejmując w sposób węższy lub szerszy zakres cech chronionych prawem. Przykładowo w austriackim kodeksie karnym jako okoliczność obciążającą traktuje się popełnienie czynu z pobudek rasistowskich, ksenofobicznych lub innych szczególnie złych pobudek⁹. W Finlandii na zaostrzenie kary ma wpływ fakt popełnienia czynu z motywów opartych na rasie, kolorze skóry, statusie urodzenia, pochodzeniu narodowym lub etnicznym, przekonaniach religijnych, orientacji seksualnej, niepełnosprawności ofiary lub innej, podobnej przyczynie¹⁰. Natomiast na gruncie litewskiego kodeksu karnego do okoliczności obciążających zaliczono popełnienie czynu w celu wyrażenia nienawiści wobec grupy lub wobec przedstawiciela tej grupy z powodu wieku, płci, orientacji seksualnej, niepełnosprawności, rasy, narodowości, języka, pochodzenia, statusu społecznego, religii, przekonań lub poglądów¹¹.

Niewątpliwie uznanie okoliczności popełnienia przestępstwa z motywacji nienawistnej za okoliczność obciążającą i mającą wpływ na wymiar kary czyni zadość wymogom decyzji ramowej Rady UE w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych¹². Stosownie do jej art. 4 państwa członkowskie winny podjąć niezbędne środki, aby pobudki rasistowskie i ksenofobiczne, przy popełnieniu jakiegokolwiek przestępstwa, mogły być traktowane jako okoliczność obciążająca (lub aby sąd uwzględniał je przy wymiarze kary). Wprawdzie wśród okoliczności ujętych w art. 53 § 2 k.k. i branych pod uwagę przez sąd w procesie wymierzania kary wskazano motywację sprawcy, co pozwalało już wcześniej ocenić negatywnie zachowanie ze względu na pewną cechę ofiary¹³. Pojawiały się jednak głosy,

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ M. Budyn-Kulik, *Dyrektywy wymiaru kary w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, „Prawo w Działaniu” 2017, t. 30, s. 134–137.

⁹ Ibidem, s. 56.

¹⁰ The Criminal Code of Finland 39/1889, https://legislationline.org/sites/default/files/documents/a4/Finland_CC_1889_am2015_en.pdf (data dostępu: 17.02.2024).

¹¹ The Criminal Code of the Republic of Lithuania (Law No. VIII-1968), https://legislationline.org/sites/default/files/documents/62/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf (data dostępu: 17.02.2024).

¹² Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych (Dz.U. UE L 328 z 6.12.2008).

¹³ R. Guzik, *Populizm penalny a mowa nienawiści, czyli krytycznie o projekcie ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny*, „Jurysta” 2015, nr 2, s. 21.

że brak konkretnej regulacji mówiącej wprost, że szczególna postać motywacji, jaką jest motywacja nienawistna, stanowi okoliczność obciążającą, która dodatkowo wpływa na zwiększenie wymiaru kary, świadczy o niekompletnym wdrożeniu do systemu krajowego postanowień decyzji ramowej¹⁴. Wydaje się więc, że nowo ustanowiony katalog okoliczności obciążających uwzględniający popełnienie przestępstwa motywowanego nienawiścią pozwolił niejako na uzupełnienie tej, sygnalizowanej w środowisku naukowym luki (choć inną kwestią pozostaje sposób, w jaki zostało to uczynione).

W literaturze przedmiotu podnoszono też, że istotnym deficytem wynikającym z braku uznania nienawistnego charakteru motywacji za okoliczność obciążającą jest fakt, iż w sytuacji pokrzywdzenia ofiara nie ma żadnej pewności, że zaistnienie tego rodzaju motywacji u sprawcy zostanie w jakiegokolwiek formie odnotowane i uwzględnione. Wyrażano obawę, że sąd mógłby stwierdzić, iż nie zasługuje ona na potępienie, a skutki społeczne konkretnego przestępstwa o charakterze nienawistnym nie zostałyby ocenione aż tak negatywnie, by znalazło to swój wyraz w surowszej karze¹⁵. Wynikać to może z niskiego poziomu zaufania do decyzji sędziowskich i przekonania o dokonywaniu nie zawsze trafnych ocen co do zasadniczych kwestii w sprawach o przestępstwa motywowane nienawiścią. W tym kontekście niebagatelne znaczenie ma jeden z przedstawionych argumentów na rzecz wprowadzenia katalogu okoliczności obciążających i łagodzących, a sprowadzający się do twierdzenia, że wymienienie w ustawie wybranych okoliczności uwzględnianych co prawda już wcześniej przy wymiarze kary, ale niewskazanych jak dotąd wprost, rodzi konieczność głębszego, wszechstronnego rozważenia ich wpływu na rozstrzygnięcie, a później omówienia tego wpływu w uzasadnieniach wyroków. Rozwiązanie takie ma na celu sprzyjać transparentności orzeczeń i ich czytelności tak dla stron, jak i dla opinii publicznej¹⁶.

Popołnienie przestępstwa motywowanego nienawiścią jako okoliczność obciążająca

Zawarta w art. 53 § 2a pkt 6 okoliczność obciążająca, wyrażająca się w popełnieniu przestępstwa motywowanego nienawiścią z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej lub wyznaniowej ofiary albo z powodu jej bezwyznaniowości, opiera się w głównej mierze na elemencie motywacyjnym. Motywacja sprawcy jako taka stanowi kryterium oceny społecznej szkodliwości czynu (co wynika bezpośrednio z art. 115 § 2 k.k.), okoliczność brana pod uwagę przy wymiarze kary, czasami znanie kwalifikujące typ czynu zabronionego (np. art. 148 § 2 pkt 3 k.k.), a teraz również cechę mającą wartość konstytutywną niektórych z okoliczności obciążających i łagodzących. Problemem jest jednak fakt, że samo to pojęcie nie ma jasnej definicji, cechuje

¹⁴ E. Bienkowska, *Przestępstwa z nienawiści w polskim prawie karnym (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Warszawa 2013, s. 98.

¹⁵ A. Gliszczyńska-Grabias, *Deficyty polskiego ustawodawstwa w zakresie przeciwdziałania mowie nienawiści i przestępstwom z nienawiści*, „Studia Prawnicze” 2014, nr 1(197), s. 117–118.

¹⁶ Uzasadnienie rządowego projektu...

się złożonością, a współczesne koncepcje je wyjaśniające skupiają się na różnorodnych aspektach i kładą nacisk na odmienne czynniki.

Według jednej z perspektyw motywacja może być rozumiana na dwa sposoby. W ujęciu szerszym stanowi ona względnie stałą tendencję do realizowania konkretnych zadań, celów, co sprawia, że jest przejawem i efektem pełnienia przez osobowość człowieka tych czynności związanych z regulacją i integracją wszelkich zachowań. W drugim, węższym znaczeniu bywa pojmowana jako proces motywacyjny leżący u podłoża określonego zachowania, a więc będący jego bezpośrednią przyczyną w rozpatrywanej sytuacji¹⁷. Powstanie procesu motywacyjnego ma miejsce wówczas, gdy wyzwala się napięcie motywacyjne, człowiek dostrzega obiekt, który ze względu na swoją wartość gratyfikacyjną może to napięcie zredukować i jest on przekonany, że osiągnięcie tej wartości gratyfikacyjnej pozostaje w jego zasięgu, że da się ją zdobyć¹⁸. Inna definicja uwzględniająca specyfikę prawa karnego ujmując motywację jako całość procesów psychicznych pobudzających, regulujących i ukierunkowujących zachowanie, które w różnym stopniu są objęte świadomością sprawcy, a doprowadzają do powzięcia przez niego działania przestępczego lub zaniechania ciążącego na nim prawnego obowiązku¹⁹.

Punkt wyjścia dla większości teorii próbujących wyjaśnić znaczenie pojęcia motywacji stanowi założenie, że każde zachowanie ludzkie ma przyczynę, jest więc czymś motywowane²⁰. W przypadku analizowanej tutaj okoliczności obciążającej uwzględnianej przy wymiarze kary mowa o szczególnej postaci motywacji sprawcy leżącej u podstaw popełnionego przestępstwa, tj. motywacji wynikającej z nienawiści z powodu przynależności ofiary do konkretnej grupy społecznej lub jej bezwyznaniowości. Według *Słownika języka polskiego* nienawiść to „uczucie silnej niechęci, wrogości do kogoś lub czegoś”²¹. W orzecznictwie dotyczącym przestępstwa nawoływania do nienawiści z art. 256 § 1 k.k. również przywołuje się powyższą definicję²², a nadto wskazuje się, że czyn ten polega na formułowaniu wypowiedzi, które „(...) wzbudzają uczucia silnej niechęci, złości, braku akceptacji wręcz wrogości do poszczególnych osób lub całych grup społecznych czy wyznaniowych bądź też z uwagi na formę wypowiedzi nasilają takie negatywne nastawienia i podkreślają tym samym uprzywilejowanie, wyższość określonego narodu, grupy etnicznej, rasy lub wyznania”²³. O ile można się zastanawiać, czy poczucie wyższości nie jest bliżej związane z pogardą, jako chłodną emocją wyrażającą się brakiem szacunku do innych i ocenianiem ich jako bezwartościowych czy

¹⁷ A. Czerederecka, J.K. Gierowski, T. Jaśkiewicz-Obydzińska, E. Wach, *Ekspertyza psychologiczna*, [w:] M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz, D. Zuba (red.), *Ekspertyza sądowa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2023, s. 978.

¹⁸ M. Budyn-Kulik, *Umysłność w prawie karnym i psychologii. Teoria i praktyka sądowa*, Warszawa 2015, s. 279.

¹⁹ P. Marcinkiewicz, *Motywacja sprawcy czynu zabronionego jako przesłanka odpowiedzialności karnej*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 5, s. 25.

²⁰ J.K. Gierowski, T. Jaśkiewicz-Obydzińska, M. Najda, *Psychologia w postępowaniu karnym*, Warszawa 2010, s. 346.

²¹ L. Drabik, *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2022, s. 308.

²² Wyrok SA we Wrocławiu z 5 lipca 2018 r., sygn. akt II AKa 200/18, Legalis nr 1813772.

²³ Postanowienie SN z 5 lutego 2007 r., sygn. akt IV KK 406/06, Legalis nr 81919.

niekompetentnych²⁴, o tyle nie ma wątpliwości, że sama nienawiść świadczy o silnym zabarwieniu emocjonalnym przestępstw nią motywowanych. Nie da się wykluczyć, że w niektórych przypadkach może być ona kluczowym źródłem motywacji do podejmowania aktów dyskryminacji i nietolerancji w stosunku do osób o określonej charakterystyce, wyróżnianych ze względu na pochodzenie, rasę, religię czy inne, podobne cechy. Niemniej jednak należy podkreślić, że nienawiść nie jest głównym czynnikiem warunkującym byt przestępstw wyróżniających się spośród pozostałych celowym dobrem ofiary, a funkcjonujących w literaturze przedmiotu pod takimi nazwami, jak „przestępstwa z nienawiści” „przestępstwa motywowane nienawiścią”, rzadziej „przestępstwa motywowane uprzedzeniami”. Jak się okazuje, u ich podłoża wcale nie leżą wyłącznie emocje, a właśnie żywione przez sprawcę uprzedzenia²⁵, co podkreśla ostatni z wymienionych terminów.

W myśl psychologicznego ujęcia uprzedzenie to „wroga lub negatywna postawa wobec pewnej dającej się wyróżnić grupy, oparta na uogólnieniach wyprowadzonych z fałszywych lub niekompletnych informacji”²⁶. Na emocjonalne zabarwienie wskazuje także inna definicja, zgodnie z którą uprzedzeniem jest negatywny (choć możliwy jest też pozytywny) stosunek do członków określonej grupy społecznej, wynikający z faktu, że są jej członkami²⁷. W niektórych perspektywach zwraca się większą uwagę na aspekt intelektualny, przyjmując, że uprzedzenie stanowi stronniczą ocenę grupy, stawianą na podstawie rzeczywistych lub wyobrażonych cech jej przedstawicieli²⁸. Bazuje ono na nadmiernych uproszczeniach świata zewnętrznego. Z tego względu uprzedzenie wydaje się być pojęciem bardziej złożonym, obejmującym nie tylko sam element emocjonalny, który tylko w pewnej części przypadków odpowiada typowej nienawiści, ale i powzięte z góry założenia na temat określonej grupy społecznej i jej członków. Założenia te, nawet gdy mają charakter negatywny i prowadzą do przypisania pejoratywnych atrybutów innym, nie muszą oznaczać, że jednostka posługująca się nimi czyni to wyłącznie z powodu odczuwanej nienawiści.

W badaniach nad czynami popełnionymi ze względu na uprzedzenia zwraca się uwagę na istotne różnice w motywach działania sprawców. Przyjmując to za kryterium podziału, Jack McDevitt i Jack Levin wraz ze swoim zespołem w oparciu o akta sprawy Departamentu Policji w Bostonie stworzyli typologię osób dopuszczających się czynów rasistowskich, dzieląc ich na cztery grupy. Najliczniejszą z nich (66%) tworzyli sprawcy poszukujący wrażeń, czyli młodzi mężczyźni szukający rozrywek i źródeł nowych przyjemności, którzy chcieli poprzez swój czyn zaspokoić pragnienie władzy, zyskać akceptację i uznanie w oczach rówieśników. Wybierali oni ofiary w oparciu o założenie, że są one inne ze względu na ich przynależność do określonej grupy. Występującą w co

²⁴ M. Winiewski, K. Hensen, M. Bilewicz, W. Soral, A. Świdorska, D. Bulska, *Mowa nienawiści, mowa pogardy. Raport z badania przemocy werbalnej wobec grup mniejszościowych*, https://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/MOWA_NIENAWISCI_MOWA_POGARDY_INTERNET.pdf (data dostępu: 17.02.2024).

²⁵ F.M. Lawrence, *Punishing hate. Bias crimes under American law*, Harvard 1999, s. 9.

²⁶ E. Aronson, *Człowiek. Istota społeczna*, Warszawa 2005, s. 280.

²⁷ B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Warszawa 2004, s. 68.

²⁸ T.D. Nelson, M.A. Olson, *The psychology of prejudice*, Nowy Jork 2024, s. 10.

czwartym przypadku motywacją sprawców była obrona społeczności przed członkami mniejszości, których postrzegano jako obcych, będących jedynie zagrożeniem i zakłócających dotychczasowy spokój. Pełniane w oparciu o uprzedzenia czyny miały pełnić rolę swoistego komunikatu sygnalizującego, że nie są oni mile widziani w danym miejscu oraz sprawić, aby przeprowadzili się na inne terytorium. Kolejną grupę sprawców (8%) stanowiły osoby działające w ramach odwetu za zamachy terrorystyczne czy incydenty o charakterze lokalnym skierowane przeciwko własnej społeczności, z którą się utożsamiali. To, czy rzeczywiście tego rodzaju zdarzenia miały miejsce, często było pozbawione znaczenia, gdyż u podłoża niektórych z popełnionych czynów leżały jedynie plotki o rzekomym ataku i doświadczonej krzywdzie. Ostatnim, najrzadszym typem sprawców (nieco ponad 0,5%) byli fanatycy z poczuciem misji i potrzebą ratowania świata przed złem upatrywanym w członkach określonej grupy, działający według własnej ideologii nienawistnej i zmierzający do eliminacji zagrożeń samotnie bądź w ramach zorganizowanych struktur o szerszym spektrum działania²⁹.

Istotnych wniosków dostarczają również badania brytyjskie przeprowadzone przez Raę Sibbitt. Ustaliła ona, że przejawy rasizmu w londyńskich dzielnicach zdawały się być środkiem odwracającym uwagę sprawcy i członków lokalnej społeczności od ich głębokich problemów wynikających z niewykształconego poczucia tożsamości, niepokoju związanego z przyszłością czy problemów zdrowotnych. Przemocy na tle rasowym dopuszczali się reprezentanci każdej grupy wiekowej, począwszy od emerytów, poprzez adolescentów, a skończywszy na dzieciach, które zapewne naśladowały zachowania osób dla siebie znaczących³⁰.

Wachlarz przyczyn popełniania analizowanych przestępstw wykracza poza tradycyjnie rozumianą nienawiść i tym samym obejmuje szereg innych pobudek działania sprawcy, który intencjonalnie dobiera ofiarę z powodu szczególnej jej cechy. Może on odczuwać wobec niej wrogość, ale i doświadczać innych przeżyć emocjonalnych, choćby poczucia zagrożenia lub niesprawiedliwości, zemsty czy zazdrości połączonych z powielaniem negatywnych osądów na temat grupy, do której ofiara ta przynależy. Z tego też powodu w wielu definicjach przestępstw z nienawiści nie wskazuje się samej nienawiści jako czynnika determinującego ich pełnienie.

W świetle niniejszych rozważań należy wskazać, że opieranie omawianej okoliczności obciążającej jedynie na motywacji nienawistnej stanowi dość niefortunny zabieg, bowiem nie oddaje w pełni złożoności zjawiska społecznego, do jakiego okoliczność ta winna się odnosić. Być może ustawodawca kierował się używanym w licznych opracowaniach sformułowaniem „przestępstwa motywowane nienawiścią” jako nazwą zbiorczą dla przestępstw popełnianych z powodu cech dyskryminacyjnych ofiary. Przy braku definicji legalnej tego pojęcia wydaje się jednak, że rzeczona okoliczność obciążająca będzie mogła zostać uwzględniona przez sąd tylko w tych przypadkach, w których

²⁹ J. McDevitt, J. Levin, S. Bennett, *Hate crime offenders: an expanded typology*, „Journal of Social Issues” 2002, t. 58, nr 2, s. 307–309.

³⁰ R. Sibbitt, *The perpetrators of racist violence and harassment*, cyt. za: E. Davis, *Race hate crime and the criminal justice response*, „British Journal of Community Justice” 2020, t. 16, nr 2–3, s. 96.

stwierdzono obecność motywu nienawiści. Inna interpretacja, dopuszczająca możliwość wzięcia pod uwagę tej okoliczności w sytuacji, gdy sprawca działał w oparciu o żywione przez siebie uprzedzenia lub inne pobudki z powodu przynależności ofiary do danej grupy lub jej bezwyznaniowość bez wykazywania motywacji nienawistnej, mogłaby prowadzić do nieuprawnionej wykładni rozszerzającej.

Inną kwestią jest to, że do katalogu okoliczności obciążających włączono jako odrębną okoliczność popełnienia przestępstwa z motywacji zasługującej na szczególne potępienie (art. 53 § 2a pkt 5 k.k.). Określenie „motywacja zasługująca na szczególne potępienie” nie należy do zupełnie nowych, występowało już bowiem zarówno w części ogólnej Kodeksu karnego (w art. 40 § 2 k.k. jako przesłanka orzekania środka karnego pozbawienia praw publicznych), jak i w jego części szczególnej (w art. 148 § 2 pkt 3 k.k. jako znamię kwalifikujące przestępstwo zabójstwa). W oparciu o orzecznictwo wyrosłe na tle obu tych przepisów można wywieść, że tego rodzaju motywacja cechuje się jaskrawą nagannością, wywołuje w społeczeństwie silnie emocjonalne reakcje w postaci odrazy, gniewu, potępienia, a nadto budzi wyjątkowe oburzenie społeczne, zdumienie i zdecydowany sprzeciw³¹. Będąc pojęciem dosyć szerokim, „motywacja zasługująca na szczególne potępienie” obejmuje wszelkie typy motywacji, które winny spotkać się z silnym, kategorycznym napiętnowaniem. W demokratycznych społeczeństwach do takich niewątpliwie można zaliczyć motywację opartą na nienawiści z powodu konkretnej, właściwej dla danej grupy cechy, jak i motywację wynikającą z uprzedzeń i niekoniecznie wiążącą się z czystą postacią nienawiści. W szczególności, na co wskazał Sąd Apelacyjny we Wrocławiu w wyroku z 29 września 2004 r., cechy „motywacji zasługującej na szczególne potępienie” ma „usprawiedliwianie zabójstwa potrzebą wyeliminowania ze społeczeństwa ludzi należących w ocenie sprawcy do ludzi »drugiej kategorii«”³², często traktowanych w ten sposób ze względu na ich pochodzenie, religijność czy jeszcze inną charakterystykę.

Przy uznaniu, że motywacja z nienawiści z uwagi na przynależność narodową, etniczną, rasową, polityczną, wyznaniową ofiary czy z powodu jej bezwyznaniowości jest jednocześnie przykładem motywacji zasługującej na szczególne potępienie, powstaje wątpliwość dotycząca związku między okolicznościami obciążającymi, wymienionymi w pkt 5 i 6 art. 53 § 2a k.k. Wprowadzając obowiązek uwzględniania przez sąd okoliczności obciążających i łagodzących przy wymiarze kary, ustawodawca nie rozwiązał problemu wzajemnego nakładania się ich na siebie, mimo że katalogi je zawierające uregulowane są w sposób nadmiernie kazuistyczny. Obie okoliczności z pkt 5 i 6 art. 53 § 2a k.k. zbudowane są w oparciu o taką samą przesłankę, a pod względem treści druga (popełnienie przestępstwa motywowanego nienawiścią) zawiera się w zakresie treściowym tej pierwszej (popełnienie przestępstwa z motywacji zasługującej na szczególne potępienie). Wydaje się, że z przyczyn czysto racjonalnych należy założyć, że sąd przy

³¹ Wyrok SN z 12 listopada 2002 r., sygn. akt V KKN 304/01, Lex nr 56857; wyrok SA w Katowicach z 13 czerwca 2022 r., sygn. akt II AKa 395/21, Lex nr 3567359.

³² Wyrok SA we Wrocławiu z 29 września 2004 r., sygn. akt II AKa 275/04, „Wokanda” 2005, nr 4, s. 48.

podejmowaniu decyzji co do rodzaju i wysokości kary względem sprawcy działającego z motywów nienawistnych winien wziąć pod uwagę okoliczność o charakterze motywacyjnym tylko raz. Uwzględnienie obu skutkowałoby bowiem dwukrotną negatywną oceną tego samego czynnika przy wymiarze kary. W tym miejscu należy jednak podkreślić, że fakt niewykazania w uzasadnieniu orzeczenia ujawnionej w sprawie, zawartej w otwartym katalogu z art. 53 § 2a k.k. okoliczności obciążającej, może pociągać za sobą zarzut naruszenia prawa materialnego³³.

Okoliczność obciążająca popełnienia przestępstwa motywowanego nienawiścią wobec przestępstw z art. 119, 256 i 257 k.k.

Wprowadzając katalog okoliczności obciążających i łagodzących, ustawodawca zawarł istotne zastrzeżenia obligujące sąd do pominięcia konkretnych okoliczności i nietraktowania ich jako wpływających na wymiar kary. Zostały one zawarte w art. 53 § 2c–e k.k., w myśl których nie stanowi okoliczności obciążającej lub łagodzącej okoliczność będąca znamieniem popełnionego czynu zabronionego, chyba że wystąpiła ze szczególnie wysokim nasileniem, ani też okoliczność wprowadzie niestanowiąca znamienia czynu zabronionego, ale przyjęta za podstawę zaostrzenia lub złagodzenia odpowiedzialności karnej sprawcy. W obliczu tak ustalonych reguł rzutujących na zabarwienie obciążające lub łagodzące przesłanek ujętych w otwartych katalogach w art. 53 § 2a–b k.k. rodzi się pytanie o możliwość (lub też brak możliwości) zastosowania okoliczności obciążającej popełnienia przestępstwa motywowanego nienawiścią w procesie wymiaru kary za przestępstwa uregulowane kolejno w art. 119 § 1, art. 256 i art. 257 k.k.

Wskazane przestępstwa zaliczane są bowiem do grupy przestępstw z nienawiści³⁴ *sensu stricto*. Wynika to głównie z faktu, że zawierają one bezpośrednie, wyrażone *expressis verbis*, odwołanie do motywacji sprawcy opartej na przesłankach dyskryminacyjnych oraz skierowane są przeciwko enumeratywnie wymienionym grupom i osobom do nich należącym³⁵. Cechują się tym, że do ich znamion należy jeden lub więcej elementów oddających pojedynczą cechę albo kilka cech wyróżniających określoną grupę społeczną, a także wszystkich jej członków, i będących właściwymi wyłącznie dla nich. To właśnie te konkretne elementy stanowią o istocie przestępstw z nienawiści³⁶.

Konstrukcja powyższych przepisów oparta jest na modelu wyboru dyskryminacyjnego. Wynika z tego, że sprawca musi celowo wybrać ofiarę ze względu na pewną jej cechę (o czym świadczy np. użycie zwrotu „z powodu” czy „na tle różnic”), jednocześnie jednak nie wymaga się, aby odczuwał on silnych, negatywnych emocji w stosunku do

³³ M. Budyn-Kulik, [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, 2024, Lex, komentarz do art. 53.

³⁴ W polskich opracowaniach pojęcie to występuje znacznie częściej niż choćby „przestępstwa z uprzedzenia” czy „przestępstwa motywowane uprzedzeniami”. Używane jest także przez cytowanych autorów, w związku z czym w niniejszym tekście przywołuje się je w niezmienionej formie.

³⁵ M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2016, s. 49.

³⁶ E. Bienkowska, op. cit., s. 82–83.

grupy, z którą ofiara się utożsamia. Dla bytu tak ujętych czynów bez znaczenia pozostaje więc to, czy u podłoża zachowania leży skrajna wrogość, nienawiść czy pogarda, w związku z czym nie ma potrzeby udowadniania, że sprawca właśnie nimi się kierował³⁷. Stanowisko to znajduje potwierdzenie w orzecznictwie. Sąd Apelacyjny we Wrocławiu w wyroku z 13 czerwca 2017 r. podkreślił, że przestępstwa z art. 119 § 1 k.k. i art. 257 k.k. to przestępstwa umyślne, popełniane z zamiarem bezpośrednim o szczególnym zabarwieniu, przy czym sprawca „(...) może być jednak różnie motywowany do działań rasistowskich, w tym z powodu ideologii faszystowskiej, fundamentalizmu religijnego lub wojującego ateizmu, czy też mieć podłoże materialne, np. chęć zwalczania konkurencji”³⁸. W podobnym tonie wypowiedział się Sąd Apelacyjny w Szczecinie, który w wyroku z 7 marca 2019 r. wskazał, że w przypadku przestępstw z art. 119 § 1 k.k. i art. 257 k.k. „(...) nie jest istotne, czy sprawca wyznaje poglądy rasistowskie, czy też [do – przyp. P.K.] przestępstwa popchnęły go inne pobudki, np. frustracja, czy też pobudzenie w wyniku spożycia alkoholu”³⁹.

Fundamentalne znaczenie dla podejmowanej problematyki ma pogląd wyrażony przez Sąd Najwyższy w wyroku z 14 września 2023 r., zgodnie z którym zarówno w przypadku art. 256 § 1 k.k., jak i art. 257 k.k. nie ma wymogu, aby sprawca był motywowany nienawiścią. Akceptacja stanowiska odmiennego, a więc uzależnienie bytu tych przestępstw od wystąpienia u sprawcy nienawistnej motywacji, stanowi skutek wadliwej wykładni obu przepisów⁴⁰. Wydaje się, że tezę tę można rozszerzyć także o art. 119 § 1 k.k., choćby ze względu na ugruntowane orzecznictwo co do strony podmiotowej tego występkę i podobną do art. 257 k.k. konstrukcję.

Okoliczność obciążająca zawarta w art. 53 § 2a k.k. z kolei bezpośrednio odwołuje się do motywacji sprawcy opartej na nienawiści z powodu konkretnych charakterystyk ofiary. W przeciwieństwie do przestępstw zaliczanych do przestępstw z nienawiści *sensu stricto* została ona skonstruowana z położeniem akcentu na szczególnie silny stosunek emocjonalny sprawcy względem określonej grupy i pojedynczej ofiary jako jej przedstawiciela. Z jednej strony więc można stwierdzić, że zastrzeżenie wyłączające obciążający charakter okoliczności, gdy stanowi ona znamię czynu zabronionego, nie ma zastosowania przy wymierzaniu kary za przestępstwa z art. 119 § 1 k.k., 256 i 257 k.k., gdyż do ich znamion nie należy motywacja wyrażająca się w nienawiści. Z drugiej jednak strony należy zwrócić uwagę, że w większości przestępstwa te oddają w pełni istotę przestępstw z nienawiści. Eksponują one bowiem nieprzypadkowy dobór ofiary i związane z tym zagrożenia społeczne. Wśród nich art. 256 § 1 k.k. wpisuje się w zakres mowy nienawiści obejmującej wypowiedzi i wizerunki łączące, wyszydające i poniżające pewne grupy oraz osoby do nich należące⁴¹. Charakter nawoływania do

³⁷ *Hate crime laws: a practical guide*, <https://www.osce.org/files/f/documents/1/4/523940.pdf> (data dostępu: 17.02.2024).

³⁸ Wyrok SA we Wrocławiu z 13 czerwca 2017 r., sygn. akt II AKa 131/17, Lex nr 2329064.

³⁹ Wyrok SA w Szczecinie z 7 marca 2019 r., sygn. akt II AKa 231/18, Lex nr 3021580.

⁴⁰ Wyrok SN z 14 września 2023 r., sygn. akt I KK 136/23, Legalis nr 2983547.

⁴¹ Wyrok SN z 8 lutego 2019 r., sygn. akt IV KK 38/18, Legalis nr 1875255.

nienawiści może też wyczerpywać publiczne propagowanie niektórych ideologii wskazanych w § 1a art. 256 k.k. (m.in. ideologii faszystowskiej⁴²), a jedynie § 2 penalizuje raczej czynności przygotowawcze do przestępstwa określonego w art. 256 § 1 k.k.

Specyfika wszystkich tych przestępstw sprawia, że wywołane nimi szkody wykraczają poza poziom indywidualny i dosięgają całych społeczności, rodząc przy tym obawę, wzajemną wrogość i podejrzliwość. Ich celem jest nie tylko podporządkowanie sobie samej ofiary, lecz uwydatnienie podrzędnego statusu całej grupy mniejszościowej i zastraszenie jej⁴³. Stanowią formę społecznego komunikatu skierowanego od sprawcy do członków społeczności ofiary, że nie są oni mile widziani na danym terytorium, a ich ogólne bezpieczeństwo jest zagrożone⁴⁴. Wydaje się, że ustawodawca uwzględnił te najważniejsze elementy przestępstw z nienawiści i dał im wyraz poprzez właściwe dostosowanie granic ustawowego zagrożenia⁴⁵ przewidzianych dla czynów zabronionych określonych w art. 119 § 1, art. 256 i art. 257 k.k. Pozwala to sądzić, że co do zasady okoliczność obciążająca popełnienia przestępstwa motywowanego nienawiścią z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej lub wyznaniowej ofiary albo z powodu jej bezwyznaniowości nie powinna mieć zastosowania w procesie wymiaru kary za przestępstwa należące do grupy przestępstw z nienawiści *sensu stricto*, w szczególności za te przewidziane w art. 119 § 1 k.k., art. 256 § 1 k.k. i art. 257 k.k.⁴⁶ (choć § 1a art. 256 k.k., jak zaznaczono wcześniej, też może nosić znamiona mowy nienawiści). Pogląd odmienny mógłby prowadzić do nadmiernego i nieuzasadnionego zwiększania dolegliwości karnej na podstawie podobnych przesłanek. Na marginesie należy jednak przypomnieć, że ustawodawca uznaje za okoliczność obciążającą nawet taką okoliczność, która stanowi znanie popełnionego czynu zabronionego pod warunkiem, że występuje ona ze szczególnie wysokim nasileniem.

Podsumowanie

Katalog okoliczności obciążających (i łagodzących) stanowi swoiste *novum* w polskim prawie karnym. Uwzględnienie w nim okoliczności popełnienia przestępstwa motywowanego nienawiścią z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej ofiary albo z powodu jej bezwyznaniowości może być z jednej strony traktowane jako istotne rozszerzenie modelu kryminalizacji przestępstw z nienawiści, opartego dotychczas w zasadzie na penalizacji jedynie kilku czynów stanowiących

⁴²P. Domagała, *Jeszcze o propagowaniu faszystowskiego ustroju państwa w świetle polskiego prawa karnego (kilka uwag na marginesie artykułu prof. Witolda Kuleszy)*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 5, s. 118.

⁴³B. Perry, *In the name of hate. Understanding hate crimes*, Nowy Jork 2001, s. 10.

⁴⁴R.A. Berk, E.A. Boyd, K.M. Hamner, *Thinking more clearly about hate-motivated crimes*, [w:] B. Perry (red.), *Hate and bias crime*, Nowy Jork 2003, s. 53.

⁴⁵Warto porównać choćby zagrożenie karne przestępstwa znieważenia w trybie podstawowym z art. 216 § 1 k.k. (grzywna lub kara ograniczenia wolności) czy przestępstwa naruszenia nietykalności cielesnej z art. 217 § 1 k.k. (grzywna, kara ograniczenia wolności lub kara pozbawienia wolności do roku), które ścigane są z oskarżenia prywatnego, z zagrożeniem karnym przewidzianym za przestępstwo z art. 257 k.k. (kara pozbawienia wolności do lat 3), które dodatkowo jest ścigane z oskarżenia publicznego.

⁴⁶Tak: M. Budyn-Kulik, [w:] M. Mozgawa (red.), op. cit.

odrębną kategorię i ujętych w niezależnych jednostkach redakcyjnych. Z drugiej jednak strony niewykluczone, że w praktyce wymiaru kary rzeczona okoliczność może ostatecznie nie mieć znaczenia przełomowego oraz nie odgrywać kluczowej roli, choćby ze względu na kształt regulacji z art. 53 § 2 k.k.

Przeprowadzone w niniejszym artykule rozważania pozwalają zwrócić uwagę na kilka aspektów. Przede wszystkim ustawodawca zdecydował się oprzeć przedstawianą okoliczność obciążającą na motywacji nienawistnej, co tylko częściowo odpowiada istocie problemu. Jest to o tyle ciekawe, że w znamionach przestępstw z nienawiści *sensu stricto* (art. 119 § 1, art. 256 i art. 257 k.k.) takiego odwołania do nienawiści nie ma, a zawarto w nich odniesienie do motywacji dyskryminacyjnej, gdzie powodem zachowania jest przynależność ofiary do określonej grupy lub jej bezwyznaniowość⁴⁷. Rozbudowana siatka pojęciowa odnosząca się do przestępstw z nienawiści zdaje się być szeroka i często niekonsekwentnie stosowana, co przekładać się może na zakres i określoność regulacji prawnokarnych. Inna kwestia dotyczy tego, że ustawodawca nie rozwiązał problemu zbiegu okoliczności obciążających (i łagodzących) wpływających na wymiar kary, co przy ich kazuistycznym ujęciu rodzi pewne wątpliwości natury praktycznej. Nie uniknięto nakładania się jednych (popełnienie przestępstwa motywowanego nienawiścią) na inne (popełnienie przestępstwa z motywacji zasługującej na szczególne potępienie), jako że opierają się na tych samych znamionach (motywacyjnych), często trudnych do udowodnienia.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Aronson E., *Człowiek. Istota społeczna*, Warszawa 2005.
- Berk R.A., Boyd E.A., Hamner K.M., *Thinking more clearly about hate-motivated crimes*, [w:] B. Perry (red.), *Hate and bias crime*, Nowy Jork 2003.
- Bieńkowska E., *Przestępstwa z nienawiści w polskim prawie karnym (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Warszawa 2013.
- Bogacki P., Olężałek M., *Kodeks karny. Komentarz do nowelizacji z 7.7.2022 r.*, Warszawa 2023.
- Budyn-Kulik M., *Dyrektywy wymiaru kary w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, „Prawo w Działaniu” 2017, t. 30.
- Budyn-Kulik M., *Umysłność w prawie karnym i psychologii. Teoria i praktyka sądowa*, Warszawa, 2015.

⁴⁷ Wyrok SA we Wrocławiu z 7 listopada 2019 r., sygn. akt II AKa 317/19, Legalis nr 2271966.

- Czerederecka A., Gierowski J.K., Jaśkiewicz-Obydzińska T., Wach E., *Ekspertyza psychologiczna*, [w:] M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz, D. Zuba (red.), *Ekspertyza sądowa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2023.
- Domagała P., *Jeszcze o propagowaniu faszystowskiego ustroju państwa w świetle polskiego prawa karnego (kilka uwag na marginesie artykułu prof. Witolda Kuleszy)*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 5.
- Drabik L., *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2022.
- Duda M., *Przestępstwa z nienawiści. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2016.
- Gierowski J.K., Jaśkiewicz-Obydzińska T., Najda M., *Psychologia w postępowaniu karnym*, Warszawa 2010.
- Gliszczyńska-Grabias A., *Deficyty polskiego ustawodawstwa w zakresie przeciwdziałania mowie nienawiści i przestępstwom z nienawiści*, „Studia Prawnicze” 2014, nr 1(197).
- Guzik R., *Populizm penalny a mowa nienawiści, czyli krytycznie o projekcie ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny*, „Jurysta” 2015, nr 2.
- Lawrence F.M., *Punishing hate. Bias crimes under American law*, Harvard 1999.
- Marcinkiewicz P., *Motywacja sprawcy czynu zabronionego jako przesłanka odpowiedzialności karnej*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 5.
- McDevitt J., Levin J., Bennett S., *Hate crime offenders: an expanded typology*, „Journal of Social Issues” 2002, t. 58, nr 2.
- Mozgawa M. (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, 2024, Lex.
- Nelson T.D., Olson M.A., *The psychology of prejudice*, Nowy Jork 2024.
- Perry B., *In the name of hate. Understanding hate crimes*, Nowy Jork 2001.
- Sibbitt R., *The perpetrators of racist violence and harassment*, [za:] E. Davis, *Race hate crime and the criminal justice response*, „British Journal of Community Justice” 2020, t. 16, nr 2-3.
- Wojciszke B., *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Warszawa 2004.

Akty prawne

- Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych (Dz.U. UE L 328 z 6.12.2008).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r., poz. 17).
- Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 2600).

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z 5 lutego 2007 r., sygn. akt IV KK 406/06, Legalis nr 81919.
- Wyrok SA w Katowicach z 13 czerwca 2022 r., sygn. akt II AKa 395/21, Lex nr 3567359.
- Wyrok SA w Szczecinie z 7 marca 2019 r., sygn. akt II AKa 231/18, Lex nr 3021580.

Wyrok SA we Wrocławiu z 13 czerwca 2017 r., sygn. akt II AKa 131/17, Lex nr 2329064.
Wyrok SA we Wrocławiu z 29 września 2004 r., sygn. akt II AKa 275/04, „Wokanda” 2005, nr 4.

Wyrok SA we Wrocławiu z 5 lipca 2018 r., sygn. II akt AKa 200/18, Legalis nr 1813772.
Wyrok SA we Wrocławiu z 7 listopada 2019 r., sygn. akt II AKa 317/19, Legalis nr 2271966.

Wyrok SN z 29 kwietnia 1983 r., sygn. akt IV KR 67/83, OSNKW 1984, Nr 1, poz. 8.

Wyrok SN z 12 listopada 2002 r., sygn. akt V KKN 304/01, Lex nr 56857.

Wyrok SN z 8 lutego 2019 r., sygn. akt IV KK 38/18, Legalis nr 1875255.

Wyrok SN z 14 września 2023 r., sygn. akt I KK 136/23, Legalis nr 2983547.

Źródła internetowe

Hate crime laws: a practical guide, <https://www.osce.org/files/f/documents/1/4/523940.pdf>.

Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2024>.

The Criminal Code of Finland 39/1889, https://legislationline.org/sites/default/files/documents/a4/Finland_CC_1889_am2015_en.pdf.

The Criminal Code of the Republic of Lithuania (Law No. VIII-1968), https://legislationline.org/sites/default/files/documents/62/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf.

Winiewski M., Hensen K., Bilewicz M., Soral W., Świderska A., Bulska D., *Mowa nienawiści, mowa pogardy. Raport z badania przemocy werbalnej wobec grup mniejszościowych*, https://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/MOWA_NIENAWISCI_MOWA_POGARDY_INTERNET.pdf.

Committing a crime motivated by hate because of the victim's national, ethnic, racial, political or religious affiliation or because of their lack of religious belief as aggravating circumstance in judicial sentencing

Summary

The aim of this article is to analyse one of aggravating circumstances affecting the judicial sentencing, i.e. committing a crime motivated by hate because of the victim's national, ethnic, racial, political or religious affiliation or because of their lack of religious belief. It is included in Article 53 (§ 2a) of the Penal Code, added on the basis of The Act of 7 July 2022 Amending the Act – Penal Code and Certain Other Acts and controversial among representatives of the doctrine of criminal law from the very beginning.

As a part of introduction, Polish Legislator's argumentation on the need to introduce lists of mitigating and aggravating circumstances in the Penal Code is presented and then the selected aggravating circumstance of committing hate motivated crime is analysed by detail. On this purpose it is attempted to describe the main terms such as "motivation" and "hate", taking into account their interdisciplinary nature and referring in this part to the views of psychological community, the doctrine of criminal law and case law. An attention is paid to the fact that the whole structure of relevant circumstance might not fully capture the complexity of the social phenomenon it refers to and, what's more, it is contained in another aggravating circumstance involving committing a crime for motives deserving particular condemnation. The text also considers the issue of the possible application of the aggravating circumstance of committing a crime motivated by hate in the sentencing of hate crimes *sensu stricto* (Article 119 § 1, Article 256, and Article 257 of the Penal Code). As intergroup tensions and conflicts are currently escalating in an increasingly diverse world, this topic doesn't lose its importance.

Key words: aggravating circumstances, judicial sentencing, directives of judicial sentencing, hate motivated crime, hate crime

DOI: 10.31648/kpp.11613

Krystian Kurkowski

Szkola Doktorska, Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0009-0006-6414-3782

k.kurkowski@uwb.edu.pl

Pozycja procesowa prokuratora po nowelizacjach Kodeksu postępowania karnego z lat 2021–2023 na tle zasady kontradiktoryjności procesu karnego – wybrane zagadnienia

Istota zasad prawa

Rozpoczynając rozważania na temat zmian normatywnych, które wpłynęły w ostatnich latach na kształt kontradiktoryjności polskiego procesu karnego, należy najpierw odnieść się do dwóch fundamentalnych pojęć dla tej materii, tj. zasady prawa oraz zasady kontradiktoryjności. Tylko bowiem przyjęcie takiej systematyki daje dostateczną gwarancję zrozumienia owego zagadnienia.

Pojęcie zasady prawa jest używane wieloznacznie z uwagi na nieostrość terminologiczną¹. Abstrahując jeszcze od rozbieżności semantycznych, trzeba wskazać, że wyodrębnienie zasad prawa to naturalne następstwo spójności, którą cechować ma się system prawa². Oznacza to, że na skutek uznania pewnych norm prawnych za nadrzędne względem innych mogą one stanowić swoisty paradygmat aksjologiczny, użyteczny przy wykładni przepisów prawnych.

Przyjęło się w dorobku polskiego prawoznawstwa dzielić zasady prawa na dwie kategorie – zasady w znaczeniu dyrektywalnym oraz w znaczeniu opisowym³. To niebagatelne rozróżnienie wynika, jak się wydaje, ze sposobu (wiążącego bądź nie) urzeczywistnia

¹D. Książek, *Zasady prawa*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2021, t. 1 specjalny, nr 21, s. 200 wraz z literaturą tam wskazaną.

²A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1994, s. 224.

³Zob. w szczególności: S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974.

treści aksjologicznej, niesionej przez konkretną zasadę. Dyrektywalny charakter zasady prawa oznacza, że norma nadrzędna ma charakter wiążący. Chociaż jest zorientowana prospektywnie i postulatycznie, to zakreśla ramy interpretacyjne norm „zwykłych”. Innymi słowy, nadrzędność normy w ujęciu dyrektywalnym wiąże się z tym, że wiedzie ona prymat jako *pro futuro* wyznacznik interpretacyjny. Zasada w znaczeniu opisowym jest natomiast dekodowana na podstawie rozproszonego materiału normatywnego i określa stworzony na jego podstawie wzorzec (swoisty model normatywny), który konkretne instytucje mogą urzeczywistniać bądź pozostawać z nim w sprzeczności⁴.

Przedstawiona tutaj dychotomia zasad prawa pozwala na wysnucie wniosku, że zasady w znaczeniu dyrektywalnym są prawnie wiążące, natomiast te w znaczeniu opisowym należy raczej traktować jako wzorzec interpretacyjny, zorientowany na dokonywanie ocen wartościujących. Inaczej rzecz ujmując, zasady w znaczeniu dyrektywalnym wyrażone są językiem prawnym (*explicite* bądź *implicite*), natomiast zasady w znaczeniu opisowym formułowane są w dyskursie prawniczym jako idee rekonstruowane przez interpretatorów w oparciu o tekst prawny⁵. Implikując zarysowany podział na grunt procesualistyki karnej, można bez ryzyka błędu stwierdzić, że kontradiktoryjność jest zasadą prawa w sensie opisowym.

Zasada kontradiktoryjności – warunki i funkcje

W doktrynie prawa karnego procesowego nie ma najmniejszych choćby wątpliwości co do tego, że zasada kontradiktoryjności, nazywana również zasadą sporności, jest jedną z naczelných zasad procesu karnego⁶. Biorąc pod uwagę ową bezsporność, zostaną teraz przedstawione warunki, których ziszczenie pozwala na określenie *in concreto* procesu jako kontradiktoryjnego.

W literaturze karnoprocesowej różnie wyodrębnia się katalog niezbędnych elementów, których kumulatywne zaistnienie skutkuje zmaterializowaniem się kontradiktoryjnego modelu postępowania. Z tego też powodu warto zwrócić uwagę na ten zbiór, który, jak się wydaje, najlepiej charakteryzuje sporność procesu karnego. Są to następujące przesłanki:

- 1) odseparowanie ról procesowych w odniesieniu tak do organów procesowych, jak również w stosunku do stron procesowych. Niedopuszczalne jest przykładowo, aby ten sam organ procesowy badał uprzednio zasadność oskarżenia, a następnie orzekał w zakresie odpowiedzialności karnej określonej granicami tegoż oskarżenia;
- 2) proces może być prowadzony tylko na skutek wniesienia skargi przez uprawniony podmiot. Niniejszy wymóg odnosi się do wszystkich stadiów procesu, od

⁴ A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, op. cit., s. 224–225. Zob. także: T. Chauvin, T. Stański, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2021, s. 122–123.

⁵ M. Korycka-Zirk, *Zasady w ujęciu tradycyjnej doktryny teorii prawa*, [w:] eadem, *Teorie zasad prawa a zasada proporcjonalności*, Warszawa 2012.

⁶ A. Lach, *Zasada kontradiktoryjności w postępowaniu sądowym w procesie karnym de lege lata i de lege ferenda*, „Palestra” 2012, nr 5–6, s. 124.

- których zależy zasadniczy jego przedmiot – wydanie orzeczenia, które utrzyma lub obali domniemanie niewinności oskarżonego;
- 3) w procesie występują co najmniej dwie główne strony, których interesy są przeciwstawne;
 - 4) proces jest sporem stron, zaś jego głównym przedmiotem jest kwestia odpowiedzialności karnej jednej ze stron, czyli oskarżonego;
 - 5) przedmiot procesu jest ściśle określony, a strony posiadają wiedzę o tym oraz o możliwych rozstrzygnięciach kończących proces;
 - 6) proces opiera się na sporze równouprawnionych stron. Strony mają taką samą możliwość wpływania na przebieg procesu;
 - 7) proces toczy się przed sądem, któremu przypisać można niezawisłość oraz bezstronność. Sąd powinna cechować także bierność wobec inicjatywy stron, bowiem to ich rolą jest dowodzenie swoich racji⁷.

Odnosząc się do powyższego katalogu, warto zwrócić uwagę na następującą kwestię. Po pierwsze, ukazuje on kontrydiktoryjność procesu w ujęciu modelowym. Jest to zatem opis właściwości postępowania karnego, które w sposób wzorcowy (idealny) realizują zasadę sporności. Spełnienie tych warunków w pełni nie jest jednak możliwe w rzeczywistości, co oznacza, że proces karny jest zawsze konglomeratem, zawierającym zarówno normatywne przejawy kontrydiktoryjności, jak i regulacje zasadniczo przeciwnie, czyli inkwizycyjne (śledcze).

Kiedy zostały już przywołano konieczne warunki kontrydiktoryjności, należy w tym miejscu wskazać na funkcje przez nią realizowane. Zostanie to ukazane w powiązaniu z generalnymi funkcjami zasad procesowym. Zatem zasady karnoprosesowe, w tym i kontrydiktoryjność, realizują:

- 1) funkcję porządkową stanowiącą wzorzec, za pomocą którego ustawodawca dokonywać powinien selekcji pożądaných zmian legislacyjnych, zwłaszcza gdy wprowadza do porządku prawnego wyjątki od zasady;
- 2) funkcję identyfikacyjną, dzięki której jest możliwe określenie modelu postępowania. To znaczy ustawodawca dąży do urzeczywistnienia określonych wartości przy użyciu stanowionego prawa;
- 3) funkcję interpretacyjną, która przy użyciu metanorm pozwala dokonać wykładni, czyli właściwego wariantu spośród różnych interpretacji,
- 4) funkcję procesową, której celem jest urzeczywistnienie treści zasady, wartości zawartych w normie nadrzędnej⁸.

Ukazane funkcje, jak wcześniej zasygnalizowano, odnoszą się również do zasady kontrydiktoryjności. Podjęta w tekście problematyka nakazuje skupienie się w tym miejscu na funkcji identyfikacyjnej oraz funkcji porządkowej. Ta pierwsza pozwala na stwierdzenie, że postępowanie jurysdykcyjne, w szczególności przed sądem *a quo*,

⁷ P. Wiliński, [w:] P. Hofmański, P. Wiliński (red.), *Zasady procesu karnego*, seria: System Prawa Karnego Procesowego, t. 3, Warszawa 2014, s. 640–641.

⁸ Ibidem, s. 181–182.

określić trzeba jako w dominującej mierze kontradiktoryjne⁹. Funkcja porządkowa nakreśla zaś ustawodawcy możliwy kształt potencjalnych zmian normatywnych tak, aby był on zgodny z przyjętym dotychczas modelem.

Nie budzi wątpliwości fakt, że na gruncie polskiego procesu karnego fundamentalną rolę w kontekście jego kontradiktoryjności odegrała tzw. wielka reforma prawa karnego z 2015 r. Mocą niniejszej nowelizacji¹⁰ ustawodawca zmienił treść art. 167 KPK, czyniąc tym samym krok w kierunku kontradiktoryjnego modelu postępowania¹¹. Ujmując syntetycznie wspomnianą zmię normatywną, można stwierdzić, że zasadniczo uprawnionymi do zgłaszania wniosków dowodowych oraz przeprowadzania dowodów były strony. Jedynie w drodze wyjątków sąd mógł *ex officio* dopuszczać dowody, zaś te zgłaszane przez strony przeprowadzić tylko z uwagi na jej absensję i w zakresie wyartykułowanej tezy dowodowej¹². Zgodnie jednak z art. 167 § 1 *in fine* KPK sąd mógł w wyjątkowych wypadkach, uzasadnionych szczególnymi okolicznościami, zarówno dopuścić dowód z urzędu, jak i go przeprowadzić¹³.

Wspomiana regulacja oddawała *clou* kontradiktoryjności procesu, którą rozumie się jako m.in. prowadzenie sporu przed biernym organem procesowym. Na skutek jej wprowadzenia to strony zasadniczo zgłaszały i przeprowadzały dowody. Co oczywiste, wspomniana jednostka redakcyjna zobowiązywała głównie prokuratora do podejmowania czynności procesowych. To bowiem strona czynna procesu zainteresowana jest przełamaniem domniemania niewinności, czyli przypisania odpowiedzialności karnej oskarżonemu. Jak wcześniej podano, jednym z elementów kontradiktoryjności jest spór równouprawnionych stron o korzystne dla każdej z nich rozstrzygnięcie, czego domeną jest przede wszystkim postępowanie sądowe. W doktrynie jednak prezentuje się pogląd, zgodnie z którym ten element kontradiktoryjności, nazywany „równością broni”, występuje także na etapie postępowania przygotowawczego. Ma to miejsce wtedy, gdy podejrzany kwestionuje rozstrzygnięcie prokuratora poprzez zaskarżenie jego orzeczenia, tym samym wszczynając kontrolę sądową takiego rozstrzygnięcia. W takim układzie procesowym „równość broni”, jako element kontradiktoryjności, jest rozumiana jako dążenie podejrzanego do obalenia władczej decyzji oskrżyciela publicznego. Ten zaś dąży do skutku dokładnie odwrotnego, to znaczy utrzymania w mocy wydanego przez siebie rozstrzygnięcia¹⁴. W kontekście tego poglądu trzeba stwierdzić, że zasada kontradiktoryjności rozciąga się przede wszystkim na postępowanie sądowe, a jej przejawy są dostrzegalne również w postępowaniu przygotowawczym.

⁹ M. Błoński, *Zasada kontradiktoryjności i zasada śledcza*, [w:] D. Świecki (red.), *Postępowanie karne*, seria: Meritum, Warszawa 2023, s. 115.

¹⁰ Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1247 ze zm.), dalej jako KPK.

¹¹ S. Zabłocki, *Art. 167 k.p.k. po nowelizacji – wstępne nakreślenie problemów*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2015, nr 2, s. 83 i nast.

¹² T. Grzegorzczak, *Sytuacja procesowa stron w kontradiktoryjnej rozprawie w świetle projektu zmian k.p.k. z 2012 r.*, [w:] P. Wiliński (red.), *Kontradiktoryjność w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013, s. 48.

¹³ Zob. R. Skowron, *Wyjątkowy wypadek uzasadniony szczególnymi okolicznościami w rozumieniu art. 167 § 1 k.p.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 2, s. 59–75.

¹⁴ M. Wasek-Wiaderek, *Zasada równości stron w polskim procesie karnym w perspektywie prawnoporównawczej*, Kraków 2003, s. 235.

Zmiany normatywne wpływające na pozycję procesową prokuratora w postępowaniu przygotowawczym

Jak wcześniej zasygnalizowano, postępowanie jurysdykcyjne jest przede wszystkim domeną zasady kontradiktoryjności, a postępowanie przygotowawcze jest co do zasady inkwizycyjne. Z uwagi jednak na problematykę podjętą w niniejszym tekście, zostaną teraz przedstawione zmiany normatywne, które – zdaniem autora – bezpodstawnie wzmacniają pozycję prokuratora na etapie postępowania przygotowawczego i zawierają przejawy sporności.

Ustawodawca wpłynął na kontradiktoryjny model procesu karnego mocą ustawy z dnia 20 kwietnia 2021 r.¹⁵ Dotyczyła ona bowiem m.in. instytucji listu żelaznego. Mianowicie wspomniana nowelizacja zmieniła treść art. 281 KPK w ten sposób, że dodano do niego § 2–4. Jest to istotna zmiana o tyle, że obecnie, w myśl § 2, sąd wydaje list żelazny w postępowaniu przygotowawczym na wniosek prokuratora albo przy braku jego sprzeciwu. Warto odnotować, że nowa treść art. 281 § 2 KPK stała się przedmiotem wykładni operatywnej, przy czym zarysowała się tutaj znaczna rozbieżność. Zdaniem Sądu Apelacyjnego w Gdańsku wykładnia systemowa i funkcjonalna prowadzi do przekonania, i ewspomniany przepis nie zobowiązuje sądu do uzględnienia sprzeciwu prokuratora, jako oświadczenia woli o charakterze niweczącym wydanie listu żelaznego¹⁶. Odmienne na ten temat wypowiedział się natomiast Sąd Apelacyjny w Katowicach. Przyznał bowiem prymat wykładni językowej, tym samym konstatując, że sprzeciw prokuratora jest wiążący wobec sądu w rzeczowej sytuacji¹⁷. Abstrahując od tych rozbieżności interpretacyjnych, należy przywołać celny pogląd, zgodnie z którym zmiana art. 281 KPK polega na przysparzaniu prokuraturze kompetencji, czyniąc to notabene kosztem sądu¹⁸. Trzeba przy tym podkreślić, że wydanie listu żelaznego jest przejawem czynności sądowych w postępowaniu przygotowawczym¹⁹. W tym kontekście należy przypomnieć, że sąd winien w tym cechować się niezawisłością. Nie sposób zaakceptować, by rozstrzygnięcia w tym zakresie zależały od woli prokuratora, jako podmiotu kreującego impossybilizm sądu w podejmowaniu decyzji procesowych²⁰.

Kolejna ze zmian, której warto poświęcić uwagę, to nowelizacja art. 330 KPK, dokonana ustawami z dnia 7 lipca 2022 r.²¹ oraz z dnia 7 lipca 2023 r.²² Ustawodawca w ten sposób utrudnił już i tak skomplikowaną dotychczas procedurę dochodzenia

¹⁵Ustawa z dnia 20 kwietnia 2021 r. o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1023).

¹⁶Postanowienie SA w Gdańsku z 29 marca 2022 r., sygn. akt II AKz 222/22, Lex nr 3334354.

¹⁷Postanowienie SA w Katowicach z 30 maja 2023 r., sygn. akt II AKz 504/23, Lex nr 3572588.

¹⁸C. Kulesza, *Prokurator: strona czy dominus litis postępowania sądowego*, niepublikowany dotychczas tekst, który stanowi część księgi jubileuszowej R.A. Stefańskiego.

¹⁹K. Eichstaedt, [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, 2024, Lex, komentarz do art. 329.

²⁰D. Drajewicz, *Ingerencja sądu w postępowanie przygotowawcze*, „Przegląd Sądowy” 2013, nr 3, s. 72.

²¹Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 2600 ze zm.).

²²Ustawa z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania cywilnego, ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1860).

pokrzywdzonego do uzyskania statusu strony w postępowaniu jurysdykcyjnym. W pierwszym przypadku wprowadzono wymóg zaskarżenia ponownego postanowienia w przedmiocie umorzenia lub odmowy wszczęcia postępowania przygotowawczego (art. 330 § 2 KPK). Gdy mowa zaś o drugiej z wymienionych nowelizacji, to mocą nowego art. 330 § 4 KPK prokurator został uprawniony do odmowy przesłania akt postępowania przygotowawczego. W doktrynie sygnalizuje się, że ostatnia ze wspomnianych nowelizacji stoi w rażącej sprzeczności w konstytucyjnym prawem do sądu. Wynika to z faktu, że prokurator zyskał *de facto* prawo do władczego limitowania prawa pokrzywdzonego do sądu. Ponadto ta decyzja pozbawiona jest kontroli sądowej, a jej zaskarżenie jest możliwe wyłącznie do prokuratora nadrzędnego²³. Trudno nie odnieść wrażenia, że te zmiany do naruszyły również wspomnianą „równość broni”, jako jednego z elementów kontrydiktoryjności obecnego na etapie postępowania przygotowawczego.

Zmiany normatywne wpływające na kontrydiktoryjność postępowania sądowego

Po analizie zmian, które wpłynęły na pozycję procesową prokuratora w postępowaniu przygotowawczym, należy teraz skupić się na zmianach legislacyjnych dotyczących postępowania jurysdykcyjnego.

Ustawodawca zdecydował się nowelizacją z 2023 r.²⁴ na zmianę treści art. 37 Kodeksu postępowania karnego²⁵ w zakresie kręgu podmiotów uprawnionych do zainicjowania czynności opisanych w tej jednostce redakcyjnej. Mianowicie w dotychczasowym brzmieniu art. 37 KPK uprawniał Sąd Najwyższy do przekazania sprawy do rozpoznania innemu równorzędnemu sądowi. By tak się jednak stało, z taką inicjatywą musiał uprzednio wystąpić sąd rozpoznający sprawę, a to wystąpienie służyć miało dobru wymiaru sprawiedliwości.

Odnosząc się do inicjatywy sądu w przedmiocie przekazania sprawy innemu sądowi równorzędnemu, należy zauważyć, że w dotychczasowym stanie prawnym mogła ona wynikać z dwóch następujących źródeł. Po pierwsze, to sam sąd *meriti* mógł wystąpić do Sądu Najwyższego o przekazanie sprawy. Biorąc pod uwagę, że sformułowanie „dobro wymiaru sprawiedliwości” cechuje znaczna nieostrość terminologiczna (wieloznaczność), zainicjowanie przekazania sprawy w tym przypadku należy upatrywać w dyskrecyjnej władzy sądu²⁶. Chociaż przełamanie właściwości miejscowej, które wynika z art. 37 KPK, możliwe było tylko na skutek decyzji organu procesowego (sądu),

²³Szerzej na ten temat: Z. Mierzejewski, *Postępowanie w sprawach z subsydiarnego aktu oskarżenia – uwagi do zmian wprowadzonych ustawami z 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw oraz z 7.07.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw*, „Przegląd Sądowy” 2024, nr 4, s. 80–94.

²⁴Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 2600 ze zm.).

²⁵Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2024 r., poz. 37 ze zm.).

²⁶Zob. J. Kosonoga, *Dobro wymiaru sprawiedliwości jako przesłanka dokonywania czynności procesowych*, [w:] W. Cieślak, S. Steinborn (red.), *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacje*, Warszawa 2013, s. 869 i nast.

to sygnalizowanie takiej potrzeby mogło wynikać od stron procesowych działających w trybie art. 9 § 2 KPK²⁷.

Obecne brzmienie art. 37 § 1 KPK jest odwzorowaniem art. 27 poprzedniej kodyfikacji karnoprosesowej²⁸, w zakresie w którym odnosi się do prokuratora²⁹. Jak wskazano w piśmiennictwie, obecna stylistyka wspomnianego przepisu sprowadza pozycję sądu wyłącznie do roli pośrednika, to znaczy do biernego przekazania wniosku prokuratura Sądowi Najwyższemu. Należy przy tym zauważyć, że ustawodawca zdecydował się na dodanie § 2 do art. 37 KPK, zgodnie z którym przekazanie sprawy powinno być poprzedzone wyrażeniem stanowiska przez właściwy sąd w przedmiocie wniosku prokuratora w terminie 14 dni. Podnosi się jednocześnie, że stanowisko sądu, które wyrażane jest w formie postanowienia, jest jedynie opinią sądu w tej materii, co wskazuje na zupełnie niewiążący charakter takiego orzeczenia³⁰.

Odnosząc się do opisanej zmiany normatywnej, należy ją ocenić jednoznacznie negatywnie. Ze wszech miar słuszny wydaje się pogląd, zgodnie z którym zmiana ta implikuje szereg reperkusji³¹. *Prima facie* widać, że bezzasadnie umacnia pozycję prokuratora, który to pozbawiony jest statusu *dominus litis* na etapie postępowania jurysdykcyjnego. Mimo wszystko wysuwany przez niego wniosek w trybie art. 37 § 1 KPK jest całkowicie wiążący dla sądu, sprowadzając go do roli podmiotu wyłącznie opiniującego i przekazującego wniosek. Ponadto wspomniana regulacja zawiera w sobie potencjał do osłabienia autorytetu sądów w opinii publicznej. Mianowicie może wzmacniać przekonanie, że sąd jest niezdolny do procedowania *lege artis*. Błędne byłoby przyjęcie optyki, zgodnie z którą art. 37 § 1 KPK faworyzuje pozycję prokuratora, jako strony postępowania sądowego, względem organu procesowego. Niniejsze rozwiązanie legislacyjne wzmacnia prokuratora także wobec przeciwnej dla niego strony procesowej, a zatem oskarżonego. Nie sposób zrozumieć, dlaczego ustawodawca w tym względzie nadaje uprawnienie opisane w art. 37 § 1 oskarżycielowi publicznemu, natomiast stronie biernej procesu już nie. Wszystko to prowadzi do konstatacji, że aktualna treść art. 37 KPK stoi w sprzeczności z kontradiktoryjnym modelem postępowania. Mianowicie pozycjonuje prokuratora jako stronę nadrzędną w stosunku do oskarżonego w kontekście posiadanych uprawnień procesowych. Ponadto ustawodawca, do którego notabene adresowana jest również zasada kontradiktoryjności, dokonał zmiany legislacyjnej sprzecznej z orzecznictwem Sądu Najwyższego. Akcentuje się bowiem w sposób dosadny, że rozpoznanie sprawy przez właściwy sąd, w tym właściwy miejscowo, to zasada rzędu konstytucyjnego, od której wyjątki muszą być podyktowane extraordinarynymi powodami³².

²⁷ H. Paluszkiwicz, [w:] K. Dudka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 121.

²⁸ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm.).

²⁹ D. Świecki, [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego..., komentarz do art. 37*.

³⁰ Ibidem.

³¹ M. Burdzik, J. Zagrodnik, [w:] J. Zagrodnik (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2024, s. 202–203.

³² Przykładowo: postanowienia SN: z 27 listopada 2024 r., sygn. akt II KO 169/24, Lex nr 3784427; z 3 grudnia 2024 r., sygn. akt III KO 185/24, Lex nr 3788259; z 26 listopada 2024 r., sygn. akt IV KO 134/24, Lex nr 3783421.

Wspomniana wcześniej nowelizacja z 2023 r. zmieniła także jeden z trybów konsensualnych unormowanych w KPK. Mianowicie mowa tutaj o instytucji dobrowolnego poddania się odpowiedzialności karnej z art. 387 KPK. Mając na uwadze temat niniejszych rozważań, warty uwagi jest w szczególności § 2 uprzednio wymienionego artykułu. Zarówno w poprzednim stanie prawnym, jak i w teraźniejszym prawodawca uwzględnił w nim rolę oskarżyciela publicznego. Przed nowelizacją § 2 art. 387 KPK budził jednak rozbieżności interpretacyjne. Mianowicie w poprzednim stanie prawnym rola prokuratora sprowadzała się w rzeczonyj instytucji do tego, że brak jego sprzeciwu umożliwiał oskarżonemu skorzystanie konsensualnego trybu, o którym mowa. Wspomniane rozbieżności dotyczyły zasadniczo tego, czy absencja prokuratora była równoznaczna ze zrzeczeniem się przez niego swojego uprawnienia, tym samym umożliwiając skazanie w trybie art. 387 KPK³³.

Zasygnalizowane wątpliwości interpretacyjne zdecydował się ustawodawca przejąć, zmieniając treść § 2 art. 387 KPK. Obecnie bowiem przyjęto, że dobrowolne poddanie się karze musi być poprzedzone uzyskaniem na to zgody prokuratora. W przypadku gdy nie jest on obecny na rozprawie, sąd zobligowany jest do jej przerwania i uzyskania w tym względzie jego aprobaty.

Należy zatem krytycznie odnieść się do przedmiotowej zmiany legislacyjnej. Instytucja dobrowolnego poddania się karze jest konsensualnym sposobem zakończenia sprawy już na etapie postępowania sądowego. Ma to znaczenie o tyle, że powinna uwzględniać jej kontradiktoryjny model. Po zmianie art. 387 § 2 KPK sąd jest zobowiązany do jak gdyby „zabiegania” o to, aby prokurator wyraził swoje stanowisko w tej materii, co przeczy roli sądu w kontradiktoryjnym procesie, rozumianej jako biernego tylko arbitra moderującego spór równorzędnych stron. Na marginesie warto odnotować, że wskazana zmiana nie przyczynia się z pewnością do rozstrzygnięcia sprawy w rozsądnym terminie jako warunku *sine qua non* prawa do sądu³⁴.

Podsumowanie

Przeprowadzony wywód uprawnia do konstatacji, że kontradiktoryjność postępowania karnego powinna być postrzegana jako nadrzędna norma prawna w ujęciu opisowym. Niniejsze stwierdzenie oznacza m.in., że ustawodawca jest zasadniczo zobligowany do legislacyjnego kreowania postępowania jako sporu równorzędnych stron przed bezstronnym organem sądowym, co koresponduje z funkcją porządkową zasady kontradiktoryjności.

Przyjmuje się, że to postępowanie jurysdykcyjne jest domeną zasady kontradiktoryjności. Należy mieć jednak w polu widzenia, że również na etapie postępowania przygotowawczego występują przejawy kontradiktoryjności, choć z pewnością w ograniczonym zakresie.

³³ Aprobując za taką wykładnią opowiedział się Sąd Najwyższy w wyroku z 4 czerwca 2019 r., sygn. akt IV KK 166/18, Lex nr 2727508. Podkreślono w nim, że to nie sąd jest stroną konsensusu, a oskarżyciel, pokrzywdzony i oskarżony. Mając to na uwadze, sąd nie może budować tegoż konsensusu z oskarżonym, jednocześnie pomijając zdanie wspomnianych wcześniej podmiotów. Przeciwnie: wyrok SN z 21 sierpnia 2019 r., sygn. akt IV KS 19/19, OSNKW 2019, Nr 9, poz. 57.

³⁴ Por. np. wyrok TK z 4 czerwca 2024 r., sygn. akt SK 22/21.

W niniejszym tekście przedstawiono zarówno zmiany odnoszące się do prokuratora jako strony w postępowaniu jurysdykcyjnym, jak i do organu na etapie postępowania przygotowawczego. W odniesieniu do pierwszej sytuacji analizowane nowelizacje ustawy karnoprosesowej stoją w sprzeczności z modelem kontradiktoryjnego postępowania sądowego i pozycjonują prokuratora jako stronę nadrzędną postępowania sądowego. Fakt, że kontradyktryjność powinna być identyfikowana jako zasada w sensie opisowym, bynajmniej nie oznacza, że ustawodawca nie może odstępować od jej modelowych założeń. Mimo to wskazane zmiany legislacyjne czynią to bezzasadnie, jaskrawie pozycjonując prokuratora jako „nadstronę”.

W tekście zwrócono również uwagę na zmiany kodyfikacji karnoprosesowej, które dotyczą postępowania przygotowawczego. Wprawdzie jest ono przede wszystkim inkwizycyjne, lecz przejawia także elementy kontradyktryjności. W odniesieniu do tych nowelizacji należy stwierdzić, że również naruszają ideę „równości broni”, będącej elementem zasady kontradyktryjności.

Na zakończenie trzeba stanowczo podkreślić, że analizowane tu zmiany normatywne z pewnością nie przyczyniają się do realizacji postulatów, które płyną z idei kontradyktryjnego modelu postępowania jurysdykcyjnego. Również zmiany normatywne dokonane na etapie postępowania przygotowawczego trzeba ocenić krytycznie, gdyż i w tym przypadku naruszają one przejawy kontradyktryjności występujące na etapie postępowania przygotowawczego. Ponadto wpisują się w trend nieustannego i bezzasadnego uposażania oskarżyciela publicznego w nowe kompetencje, co następuje kosztem innych podmiotów.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Błoński M., *Zasada kontradyktryjności i zasada śledcza*, [w:] D. Świecki (red.), *Postępowanie karne*, seria: Meritum, Warszawa 2023.
- Chauvin T., Stawecki T., Winczorek P., *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2021.
- Drajewicz D., *Ingerencja sądu w postępowanie przygotowawcze*, „Przegląd Sądowy” 2013, nr 3.
- Dudka K. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2023.
- Grzegorzczuk T., *Sytuacja procesowa stron w kontradyktryjnej rozprawie w świetle projektu zmian k.p.k. z 2012 r.*, [w:] P. Wiliński (red.), *Kontradyktryjność w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013.
- Hofmański P., Wiliński P. (red.), *Zasady procesu karnego*, seria: System Prawa Karnego Procesowego, t. 3, Warszawa 2014.
- Korycka-Zirk M., *Zasady w ujęciu tradycyjnej doktryny teorii prawa*, [w:] eadem, *Teorie zasad prawa a zasada proporcjonalności*, Warszawa 2012.

- Kosonoga J., *Dobro wymiaru sprawiedliwości jako przesłanka dokonywania czynności procesowych*, [w:] W. Cieślak, S. Steinborn (red.), *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja*, Warszawa 2013.
- Książek D., *Zasady prawa*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2021, t. 1 specjalny, nr 21.
- Lach A., *Zasada kontrydiktoryjności w postępowaniu sądowym w procesie karnym de lege lata i de lege ferenda*, „Palestra” 2012, nr 5–6.
- Mierzejewski Z., *Postępowanie w sprawach z subsydiarnego aktu oskarżenia – uwagi do zmian wprowadzonych ustawami z 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw oraz z 7.07.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw*, „Przegląd Sądowy” 2024, nr 4.
- Redelbach A., Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1994.
- Skowron P., *Wyjątkowy wypadek uzasadniony szczególnymi okolicznościami w rozumieniu art. 167 § 1 k.p.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 2.
- Świecki D. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, 2024, Lex.
- Wąsek-Wiaderek M., *Zasada równości stron w polskim procesie karnym w perspektywie prawnoporównawczej*, Kraków 2003.
- Wronkowska S., Zieliński M., Ziemiński Z., *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974.
- Zabłocki S., *Art. 167 k.p.k. po nowelizacji – wstępne nakreślenie problemów*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2015, nr 2.
- Zagrodnik J. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2024.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 37 ze zm.).
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2021 r. o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1023).
- Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 2600 ze zm.).
- Ustawa z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania cywilnego, ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1860).
- Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1247 ze zm.).

Orzecznictwo

Postanowienie SA w Gdańsku z 29 marca 2022 r., sygn. akt II AKz 222/22, Lex nr 3334354.

Postanowienie SA w Katowicach z 30 maja 2023 r., sygn. akt II AKz 504/23, Lex nr 3572588.

Postanowienie SN z 26 listopada 2024 r., sygn. akt IV KO 134/24, Lex nr 3783421.

Postanowienie SN z 27 listopada 2024 r., sygn. akt II KO 169/24, Lex nr 3784427.

Postanowienie SN z 3 grudnia 2024 r., sygn. akt III KO 185/24, Lex nr 3788259.

Wyrok SN z 21 sierpnia 2019 r., sygn. akt IV KS 19/19, OSNKW 2019, Nr 9, poz. 57.

Wyrok SN z 4 czerwca 2019 r., sygn. akt IV KK 166/18, Lex nr 2727508.

Wyrok TK z 4 czerwca 2024 r., sygn. akt SK 22/21.

The prosecutor's procedural position after the amendments to the Code of Criminal Procedure of 2021–2023 against the background of the principle of the adversarial nature of the criminal process – selected issues

Summary

This text concerns selected amendments to the Code of Criminal Procedure, which were introduced in the years 2021–2023. In particular, the impact of these amendments on the procedural position of the prosecutor and the model of the adversarial criminal process is discussed. The considerations carried out lead to the conclusion that the discussed amendments unjustifiably strengthen the procedural position of the public prosecutor, and moreover, violate the principle of the adversarial nature of the criminal process. All this leads to the conclusion that the indicated changes to the criminal procedure should be assessed critically, thus postulating a return to the previously applicable regulations in this matter.

Keywords: adversarial, prosecutor, criminal trial

DOI: 10.31648/kpp.10677

Jakub Ligocki

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ORCID: 0009-0009-0153-0234

jakub.ligocki.wpia@gmail.com

Kiedy uczucie staje się zabójcze – *le crime passionnel* na gruncie polskiego prawa karnego

Pojęcie zabójstwa z miłości

Miłość jest uczuciem pięknym, lecz trudnym i wymagającym. W znaczeniu psychologicznym jest to „zespół aktów psychicznych, głównie uczuć i emocji związanych z dążeniem do stworzenia stałej relacji interpersonalnej między dwoma osobami”¹. Skutkuje „weryfikacją” dwóch, obcych sobie ludzi – ich dojrzałości, wytrwałości, cierpliwości, zaufania i innych aspektów. Uczucie to jest wyborem dobrowolnym, a współczesny, powszechny dostęp do Internetu sprawił, że możliwość poznania swojej tzw. drugiej połówki stała się jeszcze łatwiejsza.

W prawie powszechnie obowiązującym w Polsce zawieranie związków miłosnych nie jest uregulowane. Jedyny „cenzus” nakładany na zakochanych jest powiązany z wiekiem dotyczącym podjęcia współżycia seksualnego, a także zawarcia formalnego związku małżeńskiego. Miłość jest zatem dostępna dla każdego człowieka, natomiast do pewnych jej etapów należy „dojrzeć”, co znalazło odzwierciedlenie w przepisach, tj. art. 10 § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego² czy art. 200 § 1 Kodeksu karnego³.

Prawidłowy rozwój miłości nie zaczyna się jednak w momencie zawarcia związku – kształtuje się ona już od pierwszych chwil dziecka na świecie. W swojej „pierwotnej” rodzinie nabywa się wiedzę, przygotowuje się do życia w społeczeństwie i kształtuje się swoje umiejętności miękkie, w tym także uczucia, tj. miłość⁴. Prawidłowo

¹ *Encyklopedia PWN*, hasło: miłość, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/milosci;3941592.html> (data dostępu: 6.10.2024).

² Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r., poz. 2809).

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r., poz. 17, 1228), dalej jako k.k.

⁴ A. Rynio, *Rodzina szczególnym miejscem kształtowania postawy miłosnej*, „Roczniki Pedagogiczne” 2011, nr 3, s. 68.

rozwijający się człowiek dąży bowiem do tworzenia więzi z innymi ludźmi. W momencie, w którym w początkowej fazie przygotowania do stworzenia własnego związku miłosnego z inną osobą wystąpią nieprawidłowości, w życiu uczuciowym jednostki mogą wystąpić poważne komplikacje.

Zabójstwo z miłości to spowodowanie śmierci drugiego człowieka, dokonane w stanie ekstremalnego pobudzenia emocjonalnego na skutek konfliktu, w którym ofiarę i zabójcę łączy relacja seksualna, oparta najczęściej na miłości. Zarówno mężczyźni, jak i kobiety są zdolni/zdolne do zrealizowania owego czynu⁵. Klasycznym przykładem tego przestępstwa jest sytuacja mężczyzny wracającego wcześniej niż zwykle do domu po pracy, który po wejściu do sypialni zastaje we wspólnym małżeńskim łóżu swoją żonę oraz innego mężczyznę w sytuacji wskazującej jednoznacznie na zdradę. Mężczyzna odczuwa nagły przypływ negatywnych emocji, wpada w „szał zazdrości” i zabija zarówno żonę, jak i jej kochanka⁶. Pojawia się tutaj istotny problem dotyczący kwalifikacji prawnej czynu zabronionego – czy dany podmiot dokonał dwóch zabójstw w typie podstawowym w świetle art. 148 § 1 k.k., czy w typie uprzywilejowanym, tzn. pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami z art. 148 § 4 k.k.?

Zabójstwo to zbrodnia, która jest przestępstwem powszechnym. Można je popełnić zarówno poprzez działanie, jak i przez zaniechanie. Ma charakter materialny, a strona podmiotowa charakteryzuje się umyślnością. Przybiera postać zamiaru bezpośredniego, jak i ewentualnego. Ustawodawca wskazuje w art. 148 § 1 k.k. na typ podstawowy, w § 2 i § 3 – typ kwalifikowany oraz w § 4 – typ uprzywilejowany, będący zabójstwem pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami. W związku z powyższym pojawia się pytanie, czy istnieje możliwość zakwalifikowania *le crime passionnel* jako przestępstwa zaliczanego do uprzywilejowanego typu czynu zabronionego, a w przypadku odpowiedzi twierdzącej – jakie warunki muszą zostać spełnione, aby taka kwalifikacja była dopuszczalna?

Zabójstwo z miłości a prawo – historyczne i współczesne kwalifikacje prawne

Przypadki zabójstwa motywowanego miłością są znane ludzkości od początku jej historii. Oprócz uczucia miłości pojawia się również jej patologiczna forma, obejmująca zazdrość, nienawiść lub chęć zemsty na partnerze. Tego rodzaju emocje często prowadzą do silnego cierpienia, które może skłonić jednostki do popełnienia wspomnianego przestępstwa.

Pojęcie zabójstwa z miłości i stosowania łagodniejszego wymiaru kary dla jego sprawcy ma silny związek z Francją, gdzie w XIX w. pod wpływem idei romantyzmu stało się „popularnym” typem przestępstwa i wzbudzało istotne zainteresowanie

⁵S.K Besse, *Crimes of passion: the campaign against wife killing in Brazil, 1910–1940*, „Journal of Social History” 1989, nr 4, s. 653.

⁶C. Mourik, *Crime passionel: emotional rage of cold-blooded murder? A review of emotion-induced dissociation in healthy individual*, „Erasmus Journal of Medicine” 2011, nr 2, s. 50–55.

społeczeństwa. Dodatkowo w 1894 r. w raporcie z badań jednego z francuskich statystyków opublikowano, że ławy przysięgłych bardzo często uniewinniały przestępców za *la crime passionnel*⁷. Ukazuje to zadziwiająco duży wpływ idei romantyzmu na wyrokowanie i ówczesne podejście ławy przysięgłych do tego typu zabójstwa. Wykazywano wówczas wyrozumiałość i litość dla jednostek dopuszczających się zabójstwa z miłości. Opis popełnianych czynów zabronionych oraz wyroki bardzo często publikowano w prasie. O wyjątkowo łagodnym traktowaniu przestępstwa z miłości może stanowić art. 324 i nast. Kodeksu karnego Francji z 1810 r., który stanowił, że w przypadku cudzołóstwa żony zabójstwo kobiety i jej kochanka jest uznawane za usprawiedliwione⁸.

Kolejnym przykładem zabójstwa z miłości jest *legítima defesa da honra* w Brazylii. Zabójstwo żony z powodu jej cudzołóstwa było uznawane za prowokację do popełnienia czynu zabronionego, co mogło znacznie złagodzić karę za zabójstwo, a nawet powodowało wyłączenie czy też zmniejszoną winę samego męża-zabójcy⁹. To przyzwolenie wywodzi się z kolonialnej Brazylii, gdzie męski honor był dobrem prawnie chronionym. Zabicie swej żony przyłapaną na cudzołóstwie znajduje odzwierciedlenie w księdze V tytule XXXVIII Ordynacji filipińskiej¹⁰.

Definicja zagadnienia zbliżonego do instytucji „zabójstwa z miłości” po raz pierwszy w polskim prawie karnym pojawiła się w komentarzu do Kodeksu karnego Makarewicz z 1932 r. (dalej jako k.k.m.). Zdaniem Juliusza Makarewicz przestępstwo mogło mieścić się w granicach zabójstwa pod wpływem silnego wzruszenia, które funkcjonowało na gruncie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1932 r., Nr 60, poz. 571 z późn. zm.)¹¹.

W celu analizy wspomnianej ustawowej okoliczności łagodzącej karę dokonano swoistego podziału określenia „wzruszenie” na dwa rodzaje¹². Pierwszym z nich jest takie, którego załazek pojawił się w umyśle danego podmiotu w dalekiej przeszłości i był potęgowany przez pewne powtarzające się zdarzenia, które stopniowo coraz mocniej wpływały na jego procesy myślowe, co ostatecznie skutkowało popełnieniem określonego przestępstwa. W celu zobrazowania tego zjawiska posłużono się przykładem członka rodziny pielęgnującego nieuleczalnie chorego, który widząc jego długotrwałe cierpienie, z litości postanawia zakończyć jego życie. Natomiast drugim rodzajem jest afekt nagły, a zarazem będący wynikiową długotrwałego przygotowania psychicznego – w tym przypadku J. Makarewicz posłużył się dwoma przykładami, uwzględniając obie płcie. W pierwszej sytuacji opisuje kobietę, której mąż-alkoholik znęca się nad nią ustawnie oraz przez swój nałóg pozbawia małżonków środków do życia. Po jednej z wielu

⁷ E.E. Ferguson, *Judicial authority and popular justice: crimes of passion in fin de siècle Paris*, „Journal of Social History” 2006, nr 40, s. 293–315.

⁸ Penal Code of 1810. Book the third of crimes and delicts, and their punishment. 324; Law decreed February 15th, 180, promulgated February 25th, 1810.

⁹ L. Sedrez, *Legítima defesa da honra*, 2000.

¹⁰ Ordenações Filipinas, Livro V, Título XXXVIII, s. 1188.

¹¹ K. Zaborska, *Okoliczności usprawiedliwiające stan silnego zaburzenia przy zabójstwie z afektu*, „Studia Prawnicze KUL” 2018, nr 4, s. 181–208.

¹² J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932, s. 323–324.

kłótni kobieta nie wytrzymuje – sięga po dawno nabity rewolwer i oddaje śmiertelny strzał w stronę swojego męża. W drugim przykładzie natomiast sprawcą tego samego przestępstwa jest mężczyzna, który od wielu lat był zdradzany przez żonę. Mąż, pomimo głębokiego przywiązania emocjonalnego oraz zmysłowego, decyduje się na zabójstwo, które planował już od długiego czasu.

Charakterystyka dokonana przez J. Makarewicza jest trafna nawet we współczesnych czasach, bowiem mężczyźni dokonują zabójstwa z miłości przede wszystkim ze względu na zazdrość (w tym przypadku zdrada małżonki) i strach przed oziębieniem wzajemnych stosunków bądź utratą pozycji w małżeństwie. Natomiast kobiety decydują się na taki czyn ze względu na nienawiść czy tyranię ze strony swojego partnera¹³. Wspólnym elementem obu przestępstw, zdaniem J. Makarewicza, jest obecność stanu „silnego wzruszenia”, które m.in. według Andrzeja Marka¹⁴ czy Andrzeja Zolla¹⁵ jest synonimem bardziej znanego współcześnie pojęcia, określanego mianem afektu. Przepis art. 225 § 2 k.k.m. przewidywał łagodniejszą sankcję w postaci podleganiu karze wolności do lat 10, gdzie w przypadku zabójstwa w typie podstawowym kara przybierała trzy postaci: minimalnie 5 lat pozbawienia wolności, dożywotnie pozbawienie wolności i kara śmierci. Ponadto jeżeli silne wzruszenie mieściło się w zakresie art. 18 § 1 k.k.m., to istniała możliwość nadzwyczajnego złagodzenia kary.

Komisja Kodyfikacyjna podnosiła, że przepis ten może znaleźć zastosowanie wobec czynu zabójstwa wyłącznie po spełnieniu ściśle określonych przesłanek¹⁶. Przede wszystkim należało ustalić, czy sprawca działał pod wpływem wzruszenia. Następnie wzruszenie to musiało być na tyle silne, że istotnie wpłynęło na dokonanie takiego czynu, którego sprawca w normalnych okolicznościach nigdy by nie popełnił¹⁷. Według Janusza Pionkowskiego i Ireny Dogiel-Pionkowskiej „istotą uprzywilejowanego wzruszenia był stan psychiczny, w którym procesy emocjonalne zyskały przewagę nad intelektem, wskutek czego sprawca działa pod wpływem dominujących emocji przy wyraźnym ograniczeniu kontrolującej działalności rozumu”¹⁸. Kontrowersyjnie przyjmowano, że sam powód wzruszenia nie miał większego znaczenia oraz nie musiało ono być w jakikolwiek sposób sprowokowane¹⁹. Stanowisko to z biegiem czasu zaczęło ulegać zmianie. Mieczysław Siewierski uznał słusznie, że nie każde silne wzruszenie w danej sprawie umożliwia stosowanie art. 225 § 2 k.k.m., bowiem może prowadzić to do wielu nadużyć oraz naruszać interes społeczny²⁰. Twierdził on także, że stan silnego wzruszenia u danego sprawcy musi mieć miejsce bezpośrednio przed zabójstwem, co znajduje odzwierciedlenie we współczesnych orzeczeniach, które zostaną poddane analizie w dalszej części pracy²¹.

¹³ K. Ratele, N. Duncan, *Identities and relationships*, „Social Psychology” 2007, s. 212.

¹⁴ A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2007, s. 431.

¹⁵ A. Zoll, *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, t. 2, Kraków 2006, s. 262.

¹⁶ J. Pionowski, I. Dogiel-Pionkowska, *Silne wzburzenie usprawiedliwione okolicznościami*, „Palestra” 1974, nr 11(203), s. 112–119.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ M. Siewierski, *Kodeks karny i prawo o wykroczeniach. Komentarz*, Warszawa 1958, s. 303.

²¹ Ibidem.

Zabójstwo z miłości we współczesnym kodeksie karnym

W dalszym etapie analizy *le crime passionnel* za tezę do kolejnych rozważań posłuży następujące stanowisko – kwalifikacja tego przestępstwa na podstawie art. 148 § 4 k.k. jest możliwa po łącznym spełnieniu następujących przesłanek. Sprawca w czasie popełniania przestępstwa musi działać pod wpływem silnego wzburzenia będącego tak istotnym, iż ograniczało ono jego możliwości intelektualne, a zdarzenie, które jest przyczyną wywołującą taki stan psychologiczny, powinno mieć miejsce „poza sprawcą”. Ponadto czyn zabroniony musi mieć miejsce od razu po zdradzie współmałżonka, a ostatecznie zdrada ta musi wywołać faktyczne cierpienie u współmałżonka i nie może znaleźć żadnego usprawiedliwienia, a więc zasługuje na jednoznaczłą dezaprobatę.

Należy najpierw dokonać definicji zjawiska określanego jako afekt, które w obowiązującym k.k. zostało zidentyfikowane jako silne wzburzenie na mocy art. 148 § 4. Jego znaczenie zostało wypracowane zarazem przez literaturę, jak i przez orzecznictwo sądowe ze względu na fakt, iż określenie to nie posiada definicji legalnej. Punktem wyjścia może być na pozór proste, ale dobrze oddające istotę powyższej kwestii zdanie Władysława Woltera, według którego wzburzenie jest silne wtedy, kiedy człowiek dopuścił się czegoś, czego nigdy by nie zrobił bez wzburzenia²².

W literaturze odnaleźć można wiele różnorodnych stanowisk dotyczących szczególnej definicji afektu bądź silnego wzruszenia, jednakże znamienita większość autorów, np. A. Zoll czy Leszek Lernell, zwraca uwagę na fakt, że zjawisko to musi być na tyle silne, iż krępuje ono w istotnym stopniu procesy myślowe danego sprawcy. Zdaniem L. Lernella jest to stan psychiczny człowieka polegający na ograniczeniu przez czynniki emocjonalne, funkcji rozumu²³. Z kolei A. Zoll wskazał, iż „afekt fizjologiczny musi być tak silny, że wywołuje reakcje nietypowe dla danego sprawcy, powoduje wytrącenie psychiki zdrowego człowieka ze stanu równowagi, w rezultacie czego do głosu dochodzi dominacja sfery emocjonalnej nad kontrolującą funkcją intelektu”²⁴. W orzecznictwie zaznacza się, że proces emocjonalny przeżywany przez sprawcę w czasie trwania silnego wzburzenia, ogranicza funkcjonowanie jego sfery intelektualnej, a „afekt to zatem przeżycie utrudniające kontrolującą funkcję rozumu, co oznacza, że osoba pozostająca pod jego wpływem nie kieruje się przesłankami »rozumowymi«, a wyłącznie względami uczucia, które nie są niczym hamowane”²⁵. Co istotne, do określenia, czy w danym stanie faktycznym sprawca działał pod wpływem afektu, nie wystarcza sama opinia sądu – konieczne jest powołanie biegłych. Już w 1970 r. w wyroku Sądu Najwyższego (który jest do dzisiaj jest aktualny²⁶) stwierdzono, iż „wprawdzie biegli psychiatrzy

²² W. Wolter, [w:] I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter (red.), *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973, s. 439.

²³ L. Lernell, *Prawo karne. Część szczególna*, Warszawa 1969, s. 44.

²⁴ A. Zoll, [w:] A. Zoll, W. Wróbel (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2: *Komentarz do art. 117–277 k.k.*, Warszawa 2013, s. 293.

²⁵ Wyrok SA w Lublinie z 18 lutego 2015 r., sygn. akt II AKa 8/15.

²⁶ Zob. wyrok SA w Szczecinie z 25 lipca 2013 r., sygn. akt II AKa 127/13; wyrok SA w Gdańsku z 9 października 2012 r., sygn. akt II AKa 329/12.

powołani są do badania patologicznych zjawisk psychiatrycznych, a nie innych zjawisk psychicznych, takich jak np. afekt fizjologiczny (silne wzruszenie), co jest domeną psychologa, to jednak ze względu na to, że są to pokrewne specjalności, wypowiedź psychiatrów w tej kwestii, oparta na badaniach, własnych obserwacjach, wywiadach i dokładnej znajomości sprawy, stanowi ważny dowód, którego nie można pominąć²⁷.

Zdarzenie, które jest przyczyną wywołującą afekt, powinno mieć miejsce „poza sprawcą”. Zgodnie z judykaturą okoliczności usprawiedliwiających stan silnego wzburzenia należy doszukiwać przede wszystkim w zjawiskach zewnętrznych, poza sferą endogenną²⁸. Muszą one istnieć poza sprawcą, a silne wzburzenie i czyn dokonany przez niego ma być reakcją, która jest współmierna do wywołującej ją przyczyny. Natomiast okoliczności tych nie można doszukiwać się tylko w cechach charakteru sprawcy oraz w jego predyspozycjach psychicznych z powodu odchyień od normy, zarówno w sferze emocjonalnej, jak i intelektualnej. Zdanie to zostało podtrzymane także przez orzeczenia innych sądów. Twierdzi się, że konieczne jest uwzględnienie zarazem osobowości i zachowania się oskarżonej oraz ofiary, a także stosunku między nimi, aby móc ustalić, czy zaistniała sytuacja zmuszająca do zabójstwa – w tym przypadku sprawa dotyczyła morderstwa męża, znęcającego się nad kobietą, która posunęła się do tego czynu w celu ostatecznej likwidacji konfliktu²⁹.

Kolejna przesłanka, którą należy spełnić, aby zabójstwo z miłości mogło zostać zakwalifikowane jako to określone w art. 148 § 4 k.k., jest powiązana z ściśle określonym wymiarem czasowym. Popęlnienie przestępstwa musi mieć miejsce niezwłocznie po zdarzeniu, które wywołało afekt – w tym przypadku byłaby nim zdrada współmałżonka. Takie zdanie prezentowane jest przez wiele sądów. Przyjmuje się, że decyzja co do zabójstwa podjęta dopiero po upływie dłuższego czasu po zdradzie współmałżonka uniemożliwia wystąpienia zjawiska, jakim jest silne wzburzenie³⁰. Ponadto Sąd Apelacyjny w Lublinie w wyroku z 24 października 2013 r.³¹ podniósł, że w przypadku zdrady sprzed lat i zazdrości, która jest zaliczenia do niskich pobudek, nie można uznać za usprawiedliwione dokonanie danego czynu przez oskarżonego, jakim było zabójstwo żony – jednakże w tym stanowisku pojawiła się pewna wątpliwość co do kategoryzowania przez sąd zazdrości jako okoliczności bezwzględnie zasługującej na potępienie.

Zdaje się, że klasyfikacja tego uczucia jako niskiej pobudki jest krzywdząca w wielu przypadkach i powinna być rozpatrywana indywidualnie poprzez sąd, uwzględniając przy tym wszystkie okoliczności danej sprawy. W przypadku *le crime passionnel* zazdrość jest nieodłącznym elementem powiązanym z dokonaniem przestępstwa oraz jedną z „części składowych” afektu. Trafne stanowisko zaprezentował Sąd Najwyższy, który podkreślił, że „zazdrość może łączyć się niekiedy z niską pobudką, lecz nie może być w każdym przypadku z taką pobudką utożsamiana, zwłaszcza zaś wtedy, gdy podłożem zazdrości jest nie nienawiść, lecz miłość do drugiego człowieka”³².

²⁷ Wyrok SN z 11 maja 1970 r., sygn. akt V KRN 109/70.

²⁸ Wyrok SN z 12 stycznia 1977 r., sygn. akt V KR 228/76.

²⁹ Wyrok SA we Wrocławiu z 20 kwietnia 1994 r., sygn. akt II AKr 68/94.

³⁰ Wyrok SA w Katowicach z 3 kwietnia 2014 r., sygn. akt II AKa 63/14.

³¹ Wyrok SA w Lublinie z 24 października 2013 r., sygn. akt II AKa 143/13.

³² Wyrok SN z 16 listopada 1973 r., sygn. akt II KR 158/73.

Ostatnią przesłanką wymagającą spełnienia jest wykazanie istotnej krzywdy, która została wyrządzona zdradą, zasługującą na jednoznaczną dezaprobatę. Teza ta znajduje uzasadnienie w świetle judykatury oraz doktryny. Aby móc ocenić, czy krzywda wyrządzona sprawcy zabójstwa jest na tyle znacząca, że może usprawiedliwiać jego silne wzburzenie, należy wziąć pod uwagę m.in. kryteria etyczne oraz społeczne. Zdrada musi być rzeczywistym zdarzeniem, a nie jedynie domysłami danego podmiotu. Ponadto konieczne jest wykazanie, że wywołała ona prawdziwe i głębokie cierpienie u zabójcy, a ostatecznie akt małżeńskiej niewierności w świetle ww. kryteriów zasługuje na jednoznaczną dezaprobatę i potępienie³³. Jednym z przykładów krzywdy wyrządzonej sprawcy zabójstwa jest poczucie poniżenia, które z zestawieniem z jego innymi cechami, tj. emocjonalna niedojrzałość, może skutkować w zaistnieniu silnego wzburzenia³⁴. Zdaniem A. Marka do okoliczności usprawiedliwiających silne wzburzenie należy zaliczyć wyrządzenie sprawcy przez pokrzywdzonego wielkiej i nieuzasadnionej krzywdy w sposób zawiniony, zwłaszcza gdy krzywda ta jest trudna lub niemożliwa do naprawienia przy pomocy narzędzi prawnych, podając przykład zdrady małżeńskiej³⁵.

Zakończenie

Przeanalizowana problematyka *le crime passionnel* w polskim prawie karnym ukazuje, jak silne emocje, takie jak miłość, zazdrość czy gniew, mogą prowadzić do tragicznych zdarzeń, które w wymiarze prawnym budzą wiele kontrowersji. Współczesne systemy prawne, w tym również polski, starają się zachować równowagę między ochroną społeczeństwa a zrozumieniem ludzkiej psychiki, w której emocje, zwłaszcza w kontekście relacji osobistych, mogą odgrywać kluczową rolę. Mimo że ustawodawca nie przewiduje osobnej kategorii przestępstw popełnianych w afekcie z powodu namiętności, istniejące przepisy dają możliwość złagodzenia odpowiedzialności karnej w momencie, gdy sprawca działał pod wpływem silnego wzburzenia. Warto jednak zwrócić uwagę na niejednoznaczność granic, które prawo wyznacza w przypadkach przestępstw motywowanych emocjami. Z jednej strony istnieje potrzeba uznania pewnych okoliczności łagodzących, wynikających z wyjątkowo intensywnych stanów psychicznych, a z drugiej prawo nie może dopuścić do nadużyć, mogących prowadzić do relatywizowania przemocy i usprawiedliwiania czynów, które w swoim charakterze godzą w podstawowe zasady porządku prawnego i moralnego. Analiza przestępstw na tle emocjonalnym, takich jak zbrodnia namiętności, wymaga nie tylko rzetelnej oceny norm prawnych, ale także interdyscyplinarnego podejścia, uwzględniającego psychologiczne i społeczne mechanizmy, które determinują ludzkie zachowania. W tym kontekście prawo karne znajduje się na styku różnych dziedzin wiedzy, co sprawia, że temat ten pozostaje nie tylko interesujący naukowo, ale także niezwykle istotny praktycznie. Chociaż *le crime passionnel* nie funkcjonuje jako odrębna kategoria w polskim porządku prawnym, analiza tego zjawiska w szerszym kontekście może w przyszłości

³³ Wyrok SA w Katowicach z 30 marca 1995 r., sygn. akt II AKr 26/95.

³⁴ Wyrok SA w Katowicach z 5 czerwca 2003 r., sygn. akt II AKa 183/03.

³⁵ A. Marek, op. cit., s. 431.

doprowadzić do dyskusji na temat zmian legislacyjnych. Wzrost liczby tego typu przestępstw oraz zmieniające się normy społeczne mogą w przyszłości wymusić na prawodawcy bardziej precyzyjne uregulowanie tej problematyki, zwłaszcza w obliczu dynamicznie rozwijającego się orzecznictwa i ewoluujących poglądów na temat roli emocji w procesie popełniania przestępstw.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Andrejew I., Świda W., Wolter W. (red.), *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973.
- Besse S.K., *Crimes of passion: the campaign against wife killing in Brazil, 1910–1940*, „Journal of Social History” 1989, nr 4.
- Ferguson E.E., *Judicial authority and popular justice: crimes of passion in fin de siècle Paris*, „Journal of Social History” 2006, nr 40.
- Lernell L., *Prawo karne. Część szczególna*, Warszawa 1969.
- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932.
- Marek A., *Prawo karne*, Warszawa 2007.
- Mourik C., *Crime passionel: emotional rage of cold-blooded murder? A review of emotion-induced dissociation in healthy individual.*, „Erasmus Journal of Medicine” 2011, nr 2.
- Ordenações Filipinas; Livro V, Título XXXVIII.
- Pionowski J., Dogiel-Pionkowska I., *Silne wzburzenie usprawiedliwione okolicznościami*, „Palestra” 1974, nr 11(203).
- Ratele K., Duncan N., *Identities and relationships*, „Social Psychology” 2007.
- Rynio A., *Rodzina szczególnym miejscem kształtowania postawy miłosnej*, „Roczniki Pedagogiczne” 2011, nr 3.
- Sedrez L., *Legítima defesa da honra*, 2000.
- Siewierski M., *Kodeks karny i prawo o wykroczeniach. Komentarz*, Warszawa 1958.
- Zaborska K., *Okoliczności usprawiedliwiające stan silnego zaburzenia przy zabójstwie z afektu*, „Studia Prawnicze KUL” 2018, nr 4.
- Zoll A., *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, t. 2, Kraków 2006.
- Zoll A., Wróbel W. (red.), *Kodeks karny. Część szczególna, t. 2: Komentarz do art. 117–277 k.k.*, Warszawa 2013.

Akty prawne

- Penal Code of 1810. Book the third of crimes and delicts, and their punishment. 324; Law decreed February 15th, 180, promulgated February 25th, 1810.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1932 r., Nr 60, poz. 571 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r., poz. 2809).
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r., poz. 17, 1228).

Orzecznictwo

Wyrok SA w Gdańsku z 9 października 2012 r., sygn. akt II AKa 329/12.
Wyrok SA w Katowicach z 30 marca 1995 r., sygn. akt II AKr 26/95.
Wyrok SA w Katowicach z 5 czerwca 2003 r., II AKa 183/03.
Wyrok SA w Katowicach z 3 kwietnia 2014 r., sygn. akt II AKa 63/14.
Wyrok SA w Lublinie z 24 października 2013 r., sygn. akt II AKa 143
Wyrok SA w Lublinie z 18 lutego 2015 r., sygn. akt II AKa 8/15.
Wyrok SA w Szczecinie z 25 lipca 2013 r., sygn. akt II AKa 127/13 .
Wyrok SA we Wrocławiu z 20 kwietnia 1994 r., sygn. akt II AKr 68/94.
Wyrok SN z 11 maja 1970 r., sygn. akt V KRN 109/70.
Wyrok SN z 16 listopada 1973 r., sygn. akt II KR 158/73.
Wyrok SN z 12 stycznia 1977 r., sygn. akt V KR 228/76.

Źródła internetowe

Encyklopedia PWN, hasło: miłość, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/milosc;3941592.html>.

When feelings become deadly – *la crime passionnel* under Polish criminal law

Summary

The aim of this paper is to analyse the phenomenon of love-murder and to determine whether it can be classified as murder under the influence of strong agitation. The research will be carried out by means of literature, judgments and legal acts – both historical and contemporary. The analysis of the above sources makes it possible to conclude that it is possible to qualify this offence as a so-called murder in a fit of passion, but certain prerequisites must be met. It is necessary to show that the perpetrator *in tempore criminis* acted under strong agitation, which impairs his intellectual capacity. The act must have taken place immediately after the adultery, which deserves unequivocal disapproval in the light of ethical or social norms, and it has caused significant harm to the perpetrator. Love-murder is an interesting issue rarely addressed in Polish literature.

Keywords: homicide, *le crime passionnel*, love-murder, strong agitation, affect

DOI: 10.31648/kpp.11396

Kacper Łaskarzewski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0009-0005-1591-0749

kacper.laskarzewski@student.uwm.edu.pl

Charakter prawny umowy (statutu) spółki kapitałowej

Wstęp

Spółka kapitałowa jest osobą prawną, której kreacja następuje z mocy prawa po dopełnieniu przewidzianych przepisami formalności rejestrowych. Oznacza to, że z chwilą spełnienia ustawowych wymogów (sporządzenie aktu założycielskiego we właściwej formie i wpis do rejestru przedsiębiorców) powstaje odrębny podmiot wyposażony w pełną zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych. W przypadku spółek kapitałowych momentem uzyskania podmiotowości prawnej jest wpis do Krajowego Rejestru Sądowego – dopiero z tą chwilą spółka staje się pełnoprawną osobą prawną o charakterze korporacyjnym i może uczestniczyć w obrocie jako samodzielny podmiot praw i obowiązków. Kluczowym aktem założycielskim spółki jest jej umowa (statut), która stanowi fundament organizacyjny funkcjonowania danej osoby prawnej. W literaturze podkreśla się, że umowa spółki ma jednocześnie charakter normatywny i zobowiązaniowy – z jednej strony kreuje nowy podmiot prawa (warunkując jego powstanie), z drugiej zaś zobowiązuje współników do określonych świadczeń na rzecz spółki. Celem niniejszego artykułu jest wszechstronna analiza prawnego charakteru umowy (statutu) spółki kapitałowej, uwzględniająca zarówno aspekty teoretyczne, jak i praktyczne konsekwencje zakwalifikowania tego aktu jako szczególnego rodzaju czynności prawnej.

Przeprowadzone badania opierają się przede wszystkim na metodzie dogmatycznej – językowo-logicznej analizie obowiązujących norm prawa handlowego i cywilnego, odnoszących się do problematyki powstawania spółek i charakteru ich aktów założycielskich. Wykorzystano także elementy analizy historycznej, ukazując ewolucję konstrukcji osoby prawnej oraz pojęcia statutu osoby prawnej na przestrzeni czasu, co

pozwala lepiej zrozumieć współczesne ujęcie omawianych instytucji. Ponadto w ograniczonym zakresie zastosowano metodę prawnoporównawczą, wskazując na analogię z systemem anglosaskim (m.in. dualizm angielskich dokumentów założycielskich spółki: *memorandum of association* i *articles of association*). Artykuł ma charakter analityczno-interpretacyjny; tezy formułowane w toku wywodu znajdują oparcie w przepisach prawa oraz poglądach doktryny i orzecznictwa.

Spółka kapitałowa jako osoba prawna – powstanie i ustrój

Powstanie spółki kapitałowej następuje w trybie normatywnej koncepcji osoby prawnej, co oznacza, że państwo (ustawodawca) nadaje spółce osobowość prawną z chwilą dokonania wpisu do rejestru handlowego. Umowa zawarta między wspólnikami (akt założycielski) jest zatem warunkiem *sine qua non* zaistnienia spółki, lecz dopiero wpis konstytuuje jej byt prawny. W polskim systemie prawnym zasada ta wynika z art. 12 Kodeksu spółek handlowych¹ w zw. z art. 37 Kodeksu cywilnego, które przewidują, że uzyskanie osobowości prawnej przez spółkę następuje *ex lege* z chwilą rejestracji². W świetle art. 35 KC organizację i sposób działania osoby prawnej regulują przepisy prawa oraz jej statut, w granicach przewidzianych ustawą. Termin „statut” w rozumieniu art. 35 KC należy interpretować szeroko – jako wewnętrzny akt organizacyjny danej osoby prawnej. W konsekwencji zarówno umowa spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, jak i statut spółki akcyjnej (a także umowa prostej spółki akcyjnej) pełnią funkcję statutu w rozumieniu art. 35 KC. Innymi słowy, akt założycielski spółki kapitałowej jest statutem korporacyjnym – zbiorem podstawowych norm ustrojowych danej spółki, określających m.in. strukturę organizacyjną, kompetencje organów, prawa i obowiązki wspólników oraz zasady prowadzenia spraw spółki³.

Należy jednak zauważyć, że terminologia używana w KSH w odniesieniu do spółek kapitałowych nie jest jednolita. Ustawodawca posługuje się pojęciem umowy spółki w przypadku spółki z o.o. oraz prostej spółki akcyjnej, natomiast w odniesieniu do spółki akcyjnej mówi o statucie. Nie oznacza to bynajmniej fundamentalnej różnicy co do charakteru tych aktów – mają one analogiczną funkcję prawną, stanowiąc akt założycielski osoby prawnej. Doktryna wskazuje, że „umowa spółki” jest pojęciem rodzajowym, obejmującym wszystkie typy spółek handlowych (art. 3 KSH)⁴. Jedynie technika prawodawcza sprawia, że dla spółek akcyjnych przyjęto tradycyjny termin „statut”. Warto jednak podkreślić, że każda spółka kapitałowa w organizacji działa w oparciu o postanowienia swojego aktu założycielskiego (umowy/statutu)

¹ Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 2125 z późn. zm.), dalej jako KSH; A.W. Wiśniewski, [w:] A. Opalski (red.), *Kodeks spółek handlowych*, t. 1A: *Spółki osobowe. Komentarz. Art. 1–36*, 2024, Legalis, komentarz do art. 12.

² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1360 z późn. zm.), dalej jako KC.

³ A. Kubiak-Cyryl, [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, 2024, Legalis, komentarz do art. 33.

⁴ Por. M. Rodzyńkiewicz, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, 2018, Lex, komentarz do art. 3.

już od chwili jego zawarcia⁵. Od momentu podpisania umowy i ustanowienia spółki w organizacji, wspólnicy i organy mogą podejmować czynności zmierzające do rejestracji (np. wnieść wkłady, powołać zarząd), choć dopiero wpis daje spółce pełnię praw podmiotowych⁶.

Treść umowy (statutu) spółki kapitałowej podlega ograniczeniom prawnym – przepisy KSH wymagają, by zawierała ona pewne *essentialia negotii* (elementy przedmiotowo istotne)⁷. I tak, zgodnie z art. 157 § 1 KSH umowa spółki z ograniczoną odpowiedzialnością musi określać co najmniej: firmę (nazwę) i siedzibę spółki, przedmiot działalności, wysokość kapitału zakładowego, czy wspólnik może mieć więcej niż jeden udział, liczbę i wartość nominalną udziałów objętych przez poszczególnych wspólników oraz czas trwania spółki, jeżeli jest oznaczony. Dla prostej spółki akcyjnej odpowiednik tych wymogów zawarto w art. 300 § 5 KSH (m.in. firma i siedziba, przedmiot działalności, liczba i serie akcji, oznaczenie wkładów niepieniężnych i akcjonariuszy je obejmujących, organy spółki oraz liczba ich członków). Z kolei statut spółki akcyjnej zgodnie z art. 304 § 1 KSH powinien określać m.in.: firmę i siedzibę, przedmiot działalności, czas trwania spółki (jeśli jest oznaczony), wysokość kapitału zakładowego (oraz wpłaconego przed rejestracją), wartość nominalną i liczbę akcji (ze wskazaniem ich rodzajów i uprawnień), nazwiska założycieli, skład organów (liczbę członków zarządu i rady nadzorczej) oraz pismo przeznaczone do ogłoszeń spółki. Powyższe wymagania gwarantują, że akt założycielski zawiera minimalny, niezbędny zakres postanowień ustrojowych spółki. Jeżeli umowa/statut nie zawiera któregośkolwiek z wymaganych elementów, np. nie określa przedmiotu działalności czy wysokości kapitału zakładowego, co do zasady sąd rejestrowy odmówi wpisu takiej spółki do rejestru⁸. Nawet jednak w przypadku wadliwego przeoczenia braku elementów przedmiotowo istotnych i zarejestrowania spółki przepisy przewidują szczególne środki zaradcze. Kodeks spółek handlowych w art. 21 § 1 przyznaje sądowi rejestrowemu kompetencję do rozwiązywania spółki kapitałowej zarejestrowanej mimo poważnych wad aktu założycielskiego. Sąd może orzec rozwiązanie spółki, jeżeli stwierdzi, że: 1) nie zawarto w ogóle umowy spółki; 2) przedmiot działalności spółki określony w umowie/statucie jest sprzeczny z prawem; 3) umowa/statut nie zawiera postanowień dotyczących firmy, przedmiotu działalności, wkładów albo – poza P.S.A. – kapitału zakładowego; 4) wszystkie osoby zawierające umowę (podpisujące statut) nie miały zdolności do czynności prawnych w chwili zawarcia. Przypadki te należą do katalogu najpoważniejszych uchybień przy tworzeniu spółki i mają na celu eliminację z obrotu podmiotów, których akt założycielski rażąco narusza prawo lub dobre obyczaje⁹.

⁵ Zob. M. Romanowski, [w:] A. Szajkowski (red.), *Prawo spółek osobowych*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 16, 2016, Legalis.

⁶ Por. A. Szajkowski, [w:] A. Szajkowski (red.), *Prawo spółek osobowych*, 2016, Legalis.

⁷ A. Kidyba, [w:] A. Kidyba (red.), *Kodeks spółek handlowych*, t. 1: *Komentarz do art. 1–300 k.s.h.*, 2015, Legalis.

⁸ Ibidem.

⁹ A. Hajos-Iwańska, *Nieważność czynności prawnych w prawie spółek kapitałowych*, Warszawa 2014.

Podsumowując, spółka kapitałowa jako osoba prawna powstaje na podstawie aktu założycielskiego (umowy/statutu) z chwilą dokonania wpisu rejestrowego, zaś sama umowa spółki pełni rolę wewnętrznego „prawa” danej korporacji. Formalizm wymagany przy tworzeniu spółki, tj. forma aktu notarialnego umowy/statutu oraz postępowanie rejestrowe, służy zagwarantowaniu pewności i bezpieczeństwa obrotu. Wymóg aktu notarialnego zapewnia autentyczność i prawidłowość oświadczeń woli wspólników, zaś kontrola sądu rejestrowego nad treścią umowy/statutu ma na celu wychwycenie ewentualnych niezgodności z prawem lub braków treściowych przed zarejestrowaniem spółki. Dzięki temu spółka kapitałowa rozpoczyna działalność z jasno określoną strukturą organizacyjną i kapitałową, a interesy przyszłych kontrahentów oraz wspólników mniejszościowych są lepiej chronione (np. poprzez ujawnienie w rejestrze wysokości kapitału zakładowego, składu zarządu itp.).

Normatywny i obligacyjny charakter umowy spółki kapitałowej

Charakter prawny umowy spółki od dawna budzi spory w doktrynie prawa handlowego. W dawniejszych teoriach kwestionowano umowny (cywilnoprawny) charakter tego aktu, traktując go raczej jako jednostronny akt władczy o charakterze normatywnym. Klasyczny przedstawiciel tego podejścia, Otto von Gierke, uważał umowę spółki za jednostronny akt konstytutywny tworzący osobę prawną; odrzucał możliwość kwalifikowania umowy spółki jako umowy wzajemnej czy zobowiązaniowej w rozumieniu prawa cywilnego¹⁰. Echo tej koncepcji wybrzmiewało również w przedwojennej doktrynie polskiej, gdzie podkreślano odrębność „aktu założenia spółki” od typowych umów obligacyjnych¹¹.

Współcześnie podejście do rzeczowej problematyki uległo znacznym przeobrażeniom. Wielu autorów podaje, że umowa spółki posiada cechy szczególnego aktu normatywnego prawa prywatnego, regulującego ustrój i funkcjonowanie tworzonej osoby prawnej. Takie stanowisko wyraża m.in. Adam Opalski, definiując umowę spółki właśnie jako „prywatny akt normatywny”, określający zasady działania korporacji¹². Według tej koncepcji postanowienia umowy spółki mają charakter generalny i abstrakcyjny wobec członków spółki – podobnie jak przepisy ustawy kształtują ramy organizacyjne, tak umowa (statut) ustanawia wiążące normy wewnętrzne dla wspólników i organów spółki. Z drugiej strony nie sposób negować, że umowa spółki jest zawierana w drodze zgodnych oświadczeń woli wspólników i w tym sensie stanowi czynność prawną o charakterze zobowiązaniowym. Wspólnicy zobowiązują się w niej do określonych świadczeń (przede wszystkim wniesienia wkładów na rzecz spółki oraz ewentualnie innych świadczeń czy działań przewidzianych w umowie), co upodabnia ten akt do wielostronnej umowy zobowiązaniowej. W najnowszych opracowaniach

¹⁰ Zob. O. von Gierke, *Deutsches Privatrecht*, Band 1: *Allgemeiner Teil u. Personenrecht*, Lipsk 1895, s. 486.

¹¹ W. Makowski, *Kodeks handlowy. Komentarz*, Kraków 1934.

¹² Zob. A. Opalski, A.W. Wiśniewski, [w:] A. Opalski (red.), *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2018, komentarz do art. 3, nb 8.

podkreśla się więc dualizm natury umowy spółki, tzn. łączy ona aspekt normatywny (organizacyjny) z aspektem obligacyjnym (zobowiązaniowym)¹³.

Za podwójnym normatywno-obligacyjnym charakterem umowy spółki przemawia również analiza dorobku judykatury. Sąd Najwyższy w wyroku z 27 lutego 2003 r.¹⁴ stwierdził, że statut spółki akcyjnej jest wynikiem umowy obligacyjno-organizacyjnej i nie ma charakteru aktu normatywnego. Innymi słowy, Sąd Najwyższy uznał, że choć statut (umowa) spółki tworzy organizację korporacyjną, to z punktu widzenia systematyki prawa cywilnego pozostaje umową cywilnoprawną, a nie aktem prawnym powszechnie obowiązującym. Stanowisko to uwydatnia cywilnoprawną naturę stosunku spółki – między spółką a jej współnikami nie powstaje więc publicznoprawna, lecz relacja prawa prywatnego wynikająca z zawartej umowy. Równocześnie jednak nowsze orzecznictwo i doktryna nie przekreślają normatywnego aspektu umowy spółki¹⁵. Przyjmuje się, że postanowienia umowy (statutu), zwłaszcza te dotyczące ustroju spółki i uprawnień organów, mają charakter reguł organizacyjnych obowiązujących w ramach korporacji podobnie jak przepisy ustawowe (choć oczywiście ustępują pierwszeństwa normom bezwzględnie wiążącym KSH). W literaturze spotyka się nawet określenie statutu spółki mianem „ustawy wewnątrz korporacyjnej”. Nie zmienia to jednak faktu, że akt ten jest wyrazem woli założycieli i dlatego co do zasady podlega reżimowi prawnemu właściwemu dla czynności prawnych.

Najpełniej złożony charakter umowy spółki oddają koncepcje łączące elementy kilku teorii. Wskazuje się, że umowa spółki *sui generis* zawiera elementy konstrukcyjne umowy wielostronnej na rzecz spółki jako osoby trzeciej (*pactum in favorem tertii*). Wspólnicy, zawierając umowę spółki, zobowiązując się bowiem do świadczeń nie względem siebie nawzajem, lecz względem odrębnego podmiotu (spółki), który w momencie kontraktowania dopiero ma powstać. W klasycznej umowie zobowiązaniowej strony zaciągają zobowiązania wobec siebie; tutaj natomiast wszyscy wspólnicy kierują swoje świadczenia do mającej powstać spółki. Taka konfiguracja przypomina konstrukcję umowy na rzecz osoby trzeciej¹⁶ – beneficjentem zobowiązań wspólników jest spółka, choć nie była ona pierwotnie stroną umowy (nie istniała w chwili jej zawarcia). Pogląd ten został potwierdzony przez Sąd Najwyższy, który wyjaśnił, że nie można traktować spółki i jej akcjonariuszy jako dłużnika i wierzyciela wzajemnie względem siebie – brak jest klasycznych wierzytelności i długów między spółką a współnikami wynikających z samej umowy założycielskiej¹⁷. Innymi słowy, zawarcie umowy spółki nie kreuje dwustronnych zobowiązań pomiędzy poszczególnymi współnikami ani między współnikiem a spółką, tak jak czyni to typowa umowa cywilna. Tworzy natomiast status

¹³ A. Kidyba, [w:] M. Dumkiewicz, A. Kidyba, *Komentarz aktualizowany do art. 1–300 Kodeksu spółek handlowych*, 2025, Lex, komentarz do art. 3 i przywoływana tam literatura.

¹⁴ Wyrok SN z 27 lutego 2003 r., sygn. akt IV CKN 1811/00, Lex nr 83832.

¹⁵ Por. A. Opalski, [w:] A. Opalski (red.), *Kodeks spółek handlowych*, t. 1A.

¹⁶ P. Mazur, *Umowa spółki jako pactum in favorem tertii*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2018, nr 1, s. 31–37.

¹⁷ Zob. postanowienie SN z 26 stycznia 2011 r., sygn. akt IV CSK 284/10, OSNC-ZD 2012, Nr 1, poz. 1.

wspólnika w ramach osoby prawnej, czyli zespół uprawnień o charakterze udziałowym (majątkowych i organizacyjnych). Sąd Najwyższy w postanowieniu z 26 stycznia 2011 r. wprost zaznaczył, że stosunek ze spółki i członkostwa w spółce nie rodzi klasycznego zobowiązania podlegającego wykonaniu, lecz zespół uprawnień majątkowych zbliżonych do prawa własności. Tym samym umowa (statut) spółki akcyjnej, a więc analogicznie i umowa spółki z o.o., nie ma charakteru czysto obligacyjnego, lecz wykazuje podobieństwo do umów prawnorzeczowych (dotyczących statusu własnościowego)¹⁸.

We współczesnej doktrynie spotkać można rozmaite ujęcia próbujące kłaść nacisk na jeden z aspektów analizowanej umowy. Wyróżniano m.in.: 1) koncepcję zobowiązaniową, traktującą umowę spółki przede wszystkim jako umowę cywilną między wspólnikami¹⁹; 2) koncepcję organizacyjną, akcentującą normatywny, statutowy charakter tego aktu; 3) koncepcję mieszaną, dopatrującą się w umowie spółki elementów umowy na rzecz osoby trzeciej. Żadna z tych koncepcji w oderwaniu nie daje jednak pełnego obrazu. Dopiero łącząc elementy poszczególnych, można właściwie scharakteryzować umowę spółki kapitałowej. Obecnie bez przeszkód można stwierdzić, że umowa spółki ma charakter *sui generis*, łącząc cechy czynności prawnej zobowiązaniowej i aktu normatywnego o skutku organizacyjnym. Umożliwia to pogodzenie faktu, że z jednej strony bez zawarcia ważnej umowy spółki nie może powstać osoba prawna, z drugiej zaś po powstaniu spółki relacje wewnętrzne między wspólnikami a spółką rządzą się swoistymi regułami, odmiennymi od typowych stosunków obligacyjnych między wierzycielami a dłużnikami.

Warto również zauważyć, że dualistyczna natura umowy spółki występuje nie tylko w systemie prawa kontynentalnego, ale ma swoje analogie na gruncie prawa anglosaskiego. W systemie angielskim „konstytucja” spółki tradycyjnie składała się z dwóch dokumentów: *memorandum of association* (akt założycielski zawierający oświadczenie woli utworzenia spółki) oraz *articles of association* (zbiór umownych postanowień regulujących wewnętrzne zasady funkcjonowania spółki)²⁰. *Memorandum* pełniło funkcję analogiczną do części konstytutywnej umowy spółki – jego zarejestrowanie powoływało spółkę do życia, natomiast *articles* stanowiły odpowiednik statutu, wiążący wspólników co do praw i obowiązków w ramach spółki²¹. Obecnie, na mocy reform prawa spółek w Anglii, *memorandum* zostało zredukowane do roli czysto formalnej, a zasadniczym aktem korporacyjnym są *articles of association*. Mimo różnic terminologicznych również w tym systemie prawnym dostrzec można podwójny charakter umowy założycielskiej spółki – jest ona aktem powołującym do życia nowy byt prawny, a zarazem umową określającą prawa udziałowców i zasady działania spółki. W obu tradycjach prawnych celem jest zapewnienie równowagi między władczym elementem kreującym osobę prawną, a umownym uzgodnieniem interesów wspólników w ramach utworzonej organizacji²².

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Zgodnie z zasadą *contractus effectus inter partes* skutki umowy oddziałują wyłącznie na relacje między podmiotami, które brały udział w jej zawarciu lub przystąpiły do niej później.

²⁰ P. Mazur, op. cit., s. 31–37.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

Reasumując, umowa (statut) spółki kapitałowej odznacza się dualizmem prawnym. Jako akt normatywny wewnętrznego prawa spółki konstytuuje byt osoby prawnej i reguluje jej urząd, natomiast jako umowa cywilnoprawna wiąże współników co do wykonania przyjętych na siebie zobowiązań i poddaje się ogólnym regułom prawa zobowiązań (w zakresie niesprzecznym z bezwzględnie obowiązującymi przepisami KSH). Takie ujęcie zyskuje obecnie akceptację zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie Sądu Najwyższego.

Zawarcie i ważność umowy spółki kapitałowej jako czynności prawnej

Umowa spółki kapitałowej jest w sensie prawnym wielostronną czynnością prawną o charakterze zobowiązującym²³. Do jej zawarcia konieczne jest zgodne złożenie oświadczeń woli przez wszystkie strony – przyszłych współników (akcjonariuszy) spółki. Co do zasady wymaga się co najmniej dwóch założycieli, jednak wyjątkowo prawo dopuszcza utworzenie spółki kapitałowej przez jeden podmiot (np. jednoosobowa spółka z o.o.)²⁴. W takiej sytuacji zgodnie z art. 4 § 2 KSH akt założycielski sporządzony przez jedynego współnika traktowany jest na równi z umową spółki. Niezależnie od liczby założycieli umowa spółki musi zostać zawarta w formie szczególnej, tj. aktu notarialnego (art. 157 § 2 KSH dla sp. z o.o., art. 301 § 2 KSH dla S.A., art. 300 § 4 KSH dla P.S.A.). Forma ta zastrzeżona jest *ad solemnitatem*, co oznacza, że niezachowanie aktu notarialnego pociąga za sobą nieważność umowy. Warunek ten nie dotyczy umowy spółki akcyjnej zawieranej *per procuram* w trybie oferty publicznej (tzw. subskrypcji akcji), gdzie tryb postępowania normują osobne przepisy KSH²⁵.

Umowa spółki kapitałowej posiada kilka istotnych cech charakterystycznych dla czynności prawnych złożonych: jest to umowa nazwana, uregulowana w ustawie (KSH) w sposób szczegółowy, co odróżnia ją od umów nienazwanych; umowa konsensualna – dochodzi do skutku przez samo złożenie zgodnych oświadczeń woli współników, bez konieczności spełnienia dodatkowych czynności (jak wydanie rzeczy itp.); umowa wielostronna – może być zawarta przez więcej niż dwie strony (dowolna liczba założycieli); umowa obligacyjna (zobowiązująca) – kreuje zobowiązania po stronie współników, głównie do wniesienia wkładów i współdziałania w utworzeniu spółki; oraz umowa kauzalna – jej skuteczność jest związana z istnieniem uzasadnionej przyczyny prawnej (*causa*), którą jest zamiar utworzenia i prowadzenia przedsiębiorstwa w formie spółki. Ponadto, umowa spółki pełni rolę umowy założycielskiej (fundacyjnej) – jej zawarcie jest warunkiem powstania nowego podmiotu przewidzianego ustawą. Doktryna zwraca także uwagę na losowy (aleatoryjny) charakter umowy spółki: współnicy, rozpoczynając

²³ P. Tracz, *Charakter umowy spółki jawnej*, [w:] A. Pietrzak (red.), *Umowa spółki jawnej*, 2022, Lex.

²⁴ Por. A. Kidyba (red.), *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2022, art. 3, nb 6.

²⁵ J.P. Naworski, K. Strzelczyk, [w:] R. Potrzebszcz, T. Siemiątkowski (red.), *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, komentarz do art. 301, nb 9; J. Frąckowiak, [w:] W. Pyziół (red.), *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2008, komentarz do art. 301, nb 20.

wspólne przedsięwzięcie, nie są w stanie przewidzieć wszystkich okoliczności i ryzyk związanych z funkcjonowaniem spółki, co odróżnia ten typ umowy od typowych kontraktów o ściśle określonych świadczeniach²⁶.

Mimo zobowiązaniowego charakteru umowa spółki nie jest klasyczną umową wzajemną w rozumieniu art. 487 KC. W umowie wzajemnej każda ze stron zobowiązuje się do świadczenia na rzecz drugiej (obie strony są jednocześnie dłużnikami i wierzycielami względem siebie). Natomiast w umowie spółki wspólnicy zobowiązują się do świadczeń nie wobec siebie nawzajem, lecz na rzecz odrębnego podmiotu – spółki. Wspólnicy nie mają względem siebie roszczeń o wniesienie wkładów czy wykonanie innych obowiązków wynikających z umowy; uprawnionym podmiotem jest tutaj spółka (która jednak w chwili zawarcia umowy dopiero zostaje zawiązana i uzyskuje byt prawny z chwilą rejestracji). W związku z tym trafnie podnosi się w literaturze, że konstrukcja umowy spółki odpowiada w pewnym stopniu *pactum in favorem tertii* – zobowiązania wspólników są spełniane na rzecz spółki, jako beneficjenta niebędącego pierwotnie stroną kontraktu²⁷.

Warto podkreślić, że choć spółka w organizacji nie ma jeszcze osobowości prawnej, to ustawodawca przyznaje jej ograniczoną podmiotowość prawną (zdolność prawna i sądowa – art. 11 § 1 KSH), co pozwala jej np. pozywać założycieli o wniesienie zadeklarowanych wkładów. Uwzględniając tę szczególną konstrukcję, Sąd Najwyższy stwierdził, że umowa spółki handlowej oraz wynikający z niej stosunek prawny nie mają cech umowy obligacyjnej w klasycznym rozumieniu – spółka nie jest dłużnikiem akcjonariusza, ani akcjonariusz nie jest wierzycielem spółki co do świadczeń wynikających z aktu założycielskiego²⁸. Tym samym, po zawiązaniu spółki, wspólnik uzyskuje status członka korporacji z określonymi prawami udziałowymi (m.in. prawem do dywidendy, prawem głosu, prawem udziału w majątku likwidacyjnym), ale nie powstaje typowy stosunek zobowiązaniowy jak między kontrahentami umowy cywilnej.

Umowa spółki jako czynność prawna podlega ogólnym regułom interpretacyjnym i ocenie ważności przewidzianym w przepisach kodeksowych, z uwzględnieniem szczególnych unormowań prawa handlowego. Sąd Najwyższy w wyroku z 20 kwietnia 2011 r. wyraźnie podkreślił, że umowa spółki jest umową cywilnoprawną, zawierającą szczególne cechy prawa handlowego, ale mimo to stanowi oświadczenie woli podlegające wykładni na podstawie art. 65 KC²⁹. Tym samym odrzucił pogląd, jakoby do interpretacji postanowień umowy spółki należało stosować wyłącznie przepisy KSH (np. art. 159), z pominięciem reguł wykładni kontraktów z KC. W praktyce oznacza to, że w razie sporu co do znaczenia zapisów umowy spółki należy w pierwszej kolejności zastosować reguły wykładni oświadczeń woli z art. 65 KC (kierując się zgodnym

²⁶ Ibidem.

²⁷ M. Romanowski, *Umowa spółki*, [w:] A. Szajkowski (red.), *Prawo spółek kapitałowych*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 16, Warszawa 2008, s. 102.

²⁸ Z uzasadnienia postanowienia SN z 26 stycznia 2011 r., sygn. akt IV CSK 284/10, OSNC-ZD 2012, Nr 1, poz. 1.

²⁹ Wyrok SN z 20 kwietnia 2011 r., sygn. akt I CSK 391/10, Lex nr 936480.

zamiarem stron i celem umowy, a nie tylko dosłownym brzmieniem). Dopiero po ustaleniu właściwej treści postanowienia można ocenić, czy nie narusza ono bezwzględnie obowiązujących przepisów prawa.

Z uwagi na unikatowy charakter umowy spółki zakres zastosowania niektórych instytucji prawa zobowiązań jest tu ograniczony. Przykładowo, reguły dotyczące niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązań (art. 471 i nast. KC) mają zastosowanie w odniesieniu do zobowiązań wspólnika wobec spółki (np. zwiłoka z wniesieniem wkładu może rodzić obowiązek odszkodowawczy), natomiast nie dotyczą stosunków między samymi wspólnikami wynikających z umowy, gdyż takich bezpośrednich zobowiązań między nimi brak. Również wypowiedzenie umowy na zasadach ogólnych nie jest dopuszczalne – wystąpienie wspólnika ze spółki odbywa się według szczególnych reguł (np. poprzez zbycie udziałów/akcji, ewentualnie rozwiązanie spółki za zgodą pozostałych wspólników albo z ważnych przyczyn orzeczeniem sądu).

Na marginesie warto wspomnieć o możliwości zamieszczenia w jednym dokumencie zarówno postanowień umowy spółki *sensu stricto*, jak i postanowień o charakterze ubocznym, niezwiązanych bezpośrednio z ustrojem spółki³⁰. W praktyce zdarza się, że wspólnicy włączają do aktu założycielskiego klauzule dotyczące np. dodatkowych zobowiązań między nimi (umowy wspólników, postanowienia o karach umownych, opcje odkupu udziałów itp.). Sąd Najwyższy wyraził pogląd, że nie można wykluczyć, iż w dokumencie umowy spółki znajdują się również inne postanowienia, ustanawiające obowiązki wspólników względem siebie, niemające charakteru organizacyjnego. Takie postanowienia, choć zamieszczone w tym samym akcie, nie stanowią jednak integralnej części umowy spółki. Mają one charakter odrębnej umowy (umowy dodatkowej między wspólnikami), wobec której stosuje się ogólne reguły prawa cywilnego, w tym pełną zasadę swobody umów (art. 353 § 1 KC) i reguły interpretacyjne z art. 65 KC. Co ważne, do tych postanowień nie mają zastosowania ograniczenia wynikające z przepisów KSH dotyczące treści umowy spółki, np. zakazy z art. 304 § 3–4 KSH czy wymogi co do formy. Sąd Najwyższy podkreślił, że wspólnicy mają swobodę wyboru formy, w jakiej wyrażają swoją wolę (art. 60 KC) – mogą więc włączyć do aktu notarialnego umowy spółki także inne porozumienia, choć z prawnotechnicznego punktu widzenia stanowią one odrębny stosunek obligacyjny między nimi. Rozróżnienie to ma doniosłe skutki, tzn. ewentualna nieważność lub bezskuteczność takiej dodatkowej umowy między wspólnikami (np. umowy inwestycyjnej) nie pociąga za sobą nieważności właściwej umowy spółki. Dzięki temu stabilność bytu spółki nie jest zagrożona przez spory dotyczące pobocznych uzgodnień wspólników.

Reasumując, zawarcie umowy spółki kapitałowej należy ocenić jako czynność prawną szczególnego rodzaju, podlegającą generalnie reżimowi prawa cywilnego (zwłaszcza w fazie zawierania oraz oceny ważności), lecz modyfikowaną i uszczegółowioną

³⁰ Z uzasadnienia wyroku SN z 20 kwietnia 2011 r., sygn. akt I CSK 391/10, Lex nr 936480. Sąd Najwyższy wskazał m.in., że w dokumencie umowy spółki mogą znaleźć się postanowienia o charakterze obligacyjnym między wspólnikami, które nie stanowią części umowy spółki i nie wpływają na jej ważność.

przez przepisy prawa handlowego. Dualizm charakteru umowy spółki wpływa na swoistość jej traktowania: mimo że jest to umowa cywilna, to *post factum* – po powstaniu osoby prawnej – funkcjonuje ona jak statut organizacji, określający prawa i obowiązki uczestników korporacji. Taka podwójna natura wymaga od prawników elastycznej wykładni i stosowania zarówno zasad prawa zobowiązań, jak i odpowiednich norm prawa spółek. Orzecznictwo konsekwentnie wskazuje, że umowa spółki nie jest „zakłętym rezerwatem” prawa handlowego, lecz częścią porządku prawa cywilnego, co przesądza o konieczności stosowania do niej ogólnych zasad dotyczących czynności prawnych (chyba że szczególnie przepis stanowi inaczej).

Wnioski

Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że spółka kapitałowa jako osoba prawna powstaje z mocy prawa po spełnieniu przewidzianych wymogów formalnych, zaś umowa (statut) spółki kapitałowej nie jest zwykłą umową wzajemną, lecz ma charakter quasi-normatywnego aktu konstytutywnego. Z jednej strony umowa spółki konstituuje nowy podmiot prawa – przyznaje mu ustawowo określoną podmiotowość (zdolność prawną, a w przypadku spółek kapitałowych także osobowość prawną) oraz określa podstawy jego ustroju wewnętrznego. Z drugiej strony na podstawie umowy powstają zobowiązania po stronie wspólników (np. obowiązek wniesienia wkładów, wykonania świadczeń dodatkowych), które skierowane są na rzecz spółki, a nie bezpośrednio na rzecz pozostałych wspólników. Umowa spółki kapitałowej posiada zatem podwójny aspekt: normatywny (organizacyjny) i obligacyjny. W płaszczyźnie wewnętrznej spółki oznacza to, że wspólnicy współdziałają dla realizacji wspólnego celu poprzez powołaną do tego korporację – przypomina to elementy konstrukcji *pactum in favorem tertii*, jako że świadczenia wspólników wykonywane są *de facto* na rzecz odrębnego podmiotu (spółki), będącego formalnym beneficjentem tych świadczeń.

Funkcja umowy (statutu) spółki jest zatem dwojaka: po pierwsze, stanowi niezbędny warunek powstania spółki (bez ważnie zawartej umowy spółki osoba prawna nie może zostać skutecznie zarejestrowana); po drugie, pełni rolę fundamentu ustroju wewnętrznego spółki już po jej zarejestrowaniu. Akt ten reguluje kluczowe elementy organizacji spółki, takie jak firma, przedmiot działalności, wysokość kapitału, skład i kompetencje organów, prawa i obowiązki udziałowców – zgodnie z wymogami KSH oraz w granicach określonych przez normy *iuris cogentis*. Ustalony w umowie (statucie) model współpracy między wspólnikami a spółką kształtuje ich wzajemne uprawnienia i obowiązki, zapewniając spójność prawną i organizacyjną działania przedsiębiorstwa. Wewnętrzne stosunki korporacyjne (między spółką a wspólnikami oraz między samymi wspólnikami w ramach spółki) mają charakter zbliżony do stosunków właścicielskich, co wyróżnia je na tle typowych stosunków obligacyjnych – wspólnicy nie świadczą sobie nawzajem, lecz razem wobec spółki tworzą substrat majątkowy i osobowy niezbędny do prowadzenia działalności.

Na szczególne podkreślenie zasługuje rola formalizmu prawnego w procesie tworzenia spółek kapitałowych. Wymóg sporządzenia umowy spółki w przepisanej formie (aktu notarialnego) oraz dokonania wpisu do rejestru odzwierciedla normatywną koncepcję osoby prawnej, wedle której dopiero fakt dopełnienia ustawowych formalności nadaje spółce przymiot podmiotowości prawnej. Ten sformalizowany tryb tworzenia osób prawnych służy istotnym celom ochronnym: zabezpiecza interesy wierzycieli i współników oraz zapewnia transparentność funkcjonowania spółek w obrocie. Notarialne poświadczenie umowy chroni przed nadużyciami i pochopnym zaciąganiem zobowiązań kapitałowych, zaś rejestracja ujawnia podstawowe informacje o spółce osobom trzecim. Rygory te podkreślają hierarchiczną pozycję umowy (statutu) jako „ustawy wewnętrznej” spółki, stojącej niżej tylko od samej ustawy (KSH) w porządku źródeł prawa korporacyjnego.

W nawiązaniu do sformułowanego wcześniej problemu badawczego, w wyniku przeprowadzonych badań naukowych, autor formułuje tezę badawczą polegającą na tym że, umowa (statut) spółki kapitałowej stanowi unikalną instytucję prawną o złożonym charakterze. Jest ona zarazem konstytutywnym aktem organizacyjnym, powołującym do życia nowy podmiot prawa, jak i wieloletnią umową korporacyjną wyznaczającą ramy współdziałania współników. Takie ujęcie pozwala wyjaśnić, dlaczego do umowy spółki mają zastosowanie zarówno ogólne reguły dotyczące czynności prawnych (np. zasada swobody umów i wynikające z niej ograniczenia, przepisy o wadach oświadczeń woli, reguły wykładni kontraktów), jak i swoiste normy prawa spółek (np. przepisy o zmianie umowy spółki większością głosów, szczególne sankcje za naruszenie przepisów o kapitale zakładowym czy postanowienia o ochronie praw mniejszości). Dualistyczna natura umowy spółki nie jest zatem sprzecznością, lecz cechą stanowiącą o jej istocie, łącząc elementy prywatnej autonomii woli założycieli z elementami ustawowej regulacji ustroju osoby prawnej. Taka synteza zapewnia spółce kapitałowej elastyczność działania (pochodzącą z uzgodnień między współnikami) przy jednoczesnym zagwarantowaniu minimum ładu korporacyjnego wymaganego przez ustawodawcę. W efekcie umowa (statut) spółki kapitałowej jawi się jako szczególny rodzaj czynności prawnej o charakterze normatywnym i konstytutywnym, w której jednocześnie ujawnia się zobowiązaniowy charakter relacji współników z tworzonym przez nich podmiotem. Ta dwoistość stanowi fundament prawa spółek, umożliwiając pogodzenie zasady swobody umów z koniecznością ochrony interesu publicznego i bezpieczeństwa obrotu w zakresie funkcjonowania osób prawnych.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Dumkiewicz A., Kidyba A., *Komentarz aktualizowany do art. 1–300 Kodeksu spółek handlowych*, 2025, Lex.
- Hajos-Iwańska A., *Nieważność czynności prawnych w prawie spółek kapitałowych*, Warszawa 2014.
- Kidyba A. (red.), *Kodeks spółek handlowych*, t. 1: *Komentarz do art. 1–300 k.s.h.*, 2015, Legalis.
- Kidyba A. (red.), *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2022.
- Makowski W., *Kodeks handlowy. Komentarz*, Kraków 1934.
- Mazur P., *Umowa spółki jako pactum in favorem tertii*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2018, nr 1.
- Opalski A. (red.), *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2018.
- Opalski A. (red.), *Kodeks spółek handlowych*, t. 1A: *Spółki osobowe. Komentarz. Art. 1–36*, 2024, Legalis.
- Potrzeszcz R., Siemiątkowski T. (red.), *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013.
- Pyzioł W. (red.), *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2008.
- Rodzynkiewicz M., *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, 2018, Lex.
- Romanowski M., *Umowa spółki*, [w:] A. Szajkowski (red.), *Prawo spółek kapitałowych*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 16, Warszawa 2008.
- Szajkowski A. (red.), *Prawo spółek osobowych*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 16, 2016, Legalis.
- Tracz P., *Charakter umowy spółki jawnej*, [w:] A. Pietrzak (red.), *Umowa spółki jawnej*, 2022, Lex.
- von Gierke O., *Deutsches Privatrecht*, Band 1: *Allgemeiner Teil u. Personenrecht*, Lipsk 1895.
- Załuśki M. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, 2024, Legalis.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 2125 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1360 z późn. zm.).

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z 26 stycznia 2011 r., sygn. akt IV CSK 284/10, OSNC-ZD 2012, Nr 1, poz. 1.
- Wyrok SN z 27 lutego 2003 r., sygn. akt IV CKN 1811/00, Lex nr 83832.
- Wyrok SN z 20 kwietnia 2011 r., sygn. akt I CSK 391/10, Lex nr 936480.

The legal nature of the agreement (statute) of a capital company

Summary

The article analyzes the legal character of a capital company's contract (statute) as a constitutive act establishing a new corporation as a legal person. In the introduction, the research objective is outlined: to demonstrate the dual nature of the capital company's contract, which combines the features of a normative act (the internal "statute" of the organization) and a contract among the shareholders. A dogmatic-legal method was applied, based on an analysis of the provisions of the Commercial Companies Code and the Civil Code regarding the formation of companies and the validity of legal acts, supplemented by a historical-legal perspective (the genesis of the concept of a legal person) and a comparative law perspective (the Anglo-Saxon memorandum and articles of association).

In the subsequent sections, the normative concept of the creation of legal persons is discussed – according to which a company acquires legal personality upon registration – along with the doctrinally disputed nature of the company's contract as both a private normative act and a contract under the law of obligations. An analysis of legal doctrine and Supreme Court jurisprudence leads to the conclusion that the company's contract (statute) fulfills a dual function: it is a prerequisite for the company's formation and simultaneously serves as its internal corporate "law". Consequently, it combines normative and contractual elements, ensuring the company's organizational cohesion while preserving the civil-law nature of the relations between the shareholders and the company. The formal requirements of the founding act (a notarial form and registration) serve to ensure certainty in commercial transactions and to protect the interests of shareholders and creditors.

Keywords: agreement, statute, capital companies, legal act

DOI: 10.31648/kpp.10921

Szymon Mackiewicz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0009-0008-6769-0655

mackiewiczszymon@icloud.com

Serwituty w Polsce. Ochrona praw nabytych na tle historii

Serwituty, zwane także służebnościami, których historia sięga czasów feudalnych, stanowią interesujące zagadnienie znane historykom prawa w Polsce. Stanowiły one szczególne uprawnienia chłopów do korzystania z majątków ziemskich, takich jak łąki, pastwiska czy lasy należące do dworów. Prawa te początkowo opierały się na przywilejach królewskich, umowach ustnych lub zwyczajach, z biegiem lat zaczęły obejmować również własność prywatną oraz państwową. Mimo działań legislacyjnych, takich jak ustawa o likwidacji serwitutów na terenie b. Królestwa Kongresowego z 1920 r.¹ czy rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o zniesieniu służebności w województwie kieleckim, lubelskim, łódzkim, warszawskim i w zachodniej części województwa białostockiego z 1927 r.², mające na celu zniesienie tych praw, niektóre serwituty przetrwały do dzisiaj. W kontekście działania państwa serwituty stanowią istotne zagadnienie dla sądów i Skarbu Państwa. Pojawia się kwestia, jak je pogodzić z obecnym nowoczesnym porządkiem prawnym w Polsce, bowiem prawa te mogą być chronione przez jedną z zasad prawa, czyli zasadę ochrony praw słusznie nabytych.

Ochrona praw słusznie nabytych to kluczowe zagadnienie w polskim i w międzynarodowym prawie. Mimo że zasada ta nie jest bezpośrednio ujęta w Konstytucji Rzeczypospolitej Polski, uznawana jest za fundamentalną zasadę demokratycznego państwa prawnego, która jest zgodna z art. 2 Konstytucji RP³. W międzynarodowym prawie

¹ Ustawa z dnia 7 maja 1920 r. o likwidacji serwitutów na terenie b. Królestwa Kongresowego (Dz.U. Nr 42, poz. 249 z późn. zm.).

² Rozporządzenie Prezydenta z mocą ustawy z dnia 1 lutego 1927 r. w sprawie zniesienia służebności w województwie kieleckim, lubelskim, łódzkim, warszawskim i w zachodniej części województwa białostockiego (Dz.U. Nr 10, poz. 74 z późn. zm.).

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

odnosi się do niej m.in. art. 5 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich⁴ i politycznych oraz art. 60 Konwencji praw człowieka i podstawowych wolności⁵. Po 1989 r., w kontekście transformacji ustrojowej w Polsce, zrozumienie i stosowanie zasady ochrony praw słusznie nabytych stało się kluczowe. Zmiany w systemie politycznym, majątkowym i aksjologii prawa wymagały precyzyjnego określenia zakresu tej zasady, jej względności oraz możliwości jej ograniczeń. Istota tej zasady w demokratycznym państwie prawa polega na zakazie arbitralnego odbierania lub ograniczania praw, które jednostka nabyła w sposób zgodny z prawem. Orzecznictwo, jak np. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 28 lutego 2012 r.⁶ i wyrok Sądu Najwyższego z 5 maja 2005 r.⁷, potwierdzają, że zasada ta nie obejmuje praw nabytych w sposób niezgodny z prawem. Ograniczenia zasady ochrony praw nabytych mogą wystąpić w kilku wyjątkowych sytuacjach. Mianowicie niesłuszne nabycie praw występują, gdy prawa uzyskane są z naruszeniem przepisów, niesprawiedliwie ustanowiono przepisy, błędnie znowelizowano przepisy oraz godzą one w istotne interesy państwa. Również w sytuacji kolizji z innymi zasadami konstytucyjnymi oraz w przypadku konieczności zachowania równowagi budżetowej państwa podmiot może utracić prawa nabyte. Co ważne, transformacja ustrojowa również może być powodem do uznania niesłuszności praw nabytych. Przykładem ochrony praw nabytych może być zabezpieczenie prawa do świadczeń emerytalno-rentowych osób odkładających składki, z uwzględnieniem konieczności ochrony finansów publicznych zgodnie z art. 216 ust. 5 Konstytucji RP. Ważne dla tematu są również regulacje intertemporalne, ponieważ umożliwiają określenie tego, które przepisy mają zastosowanie do istniejących stosunków prawnych w przypadku zmiany prawa, co wpływa na ochronę praw nabytych.

Analizie statusu prawnego serwitutów pomóc może opinia Ludwika Górskiego wyrażona w XIX w. Nazywał on prawa przysługujące chłopom „dogodnościami”. Wówczas serwituty zostały zachowane na mocy ukazu z 1864 r. o urządzeniu włościan⁸ do czasu ich ostatecznego wyeliminowania z porządku prawnego⁹. Kodeksu cywilny Napoleona, który regulował stosunki prywatne na terenie Królestwa Kongresowego, zgodnie z art. 637¹⁰, definiował służebności jako prawa nałożone na jedną nieruchomości dla użytku i korzyści innej nieruchomości należącej do innego właściciela. Wynika stąd, że serwituty są związane z nieruchomością, a nie z osobą korzystającą z praw, co oznacza, że nie mogą być przekazywane niezależnie od nieruchomości.

Współczesna literatura opowiada się za traktowaniem serwitutów utrzymanych na mocy ukazu cara jako służebności gruntowe, a nie w swoim rodzaju służebności

⁴ Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., Nr 38, poz. 167).

⁵ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).

⁶ Wyrok TK z 28 lutego 2012 r., sygn. akt K 5/11, OTK-A 2012, Nr 2, poz. 16.

⁷ Wyrok SN z 5 maja 2005 r., sygn. akt III UK 242/04, OSNP 2006, Nr 3–4, poz. 54.

⁸ Ukaz carski z dnia 2 marca (19 lutego) 1864 r. o urządzeniu włościan (Dz.P. z 1964 r., nr 187, t. 62).

⁹ L. Górski, *Znaczenie większej własności i obowiązki większych właścicieli ziemskich w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1886, s. 87.

¹⁰ Kodeks Napoleona z dnia 21 marca 1804 r. (K.N.1808.1.1.3).

osobiste. Głównym argumentem jest wola ustawodawcy, co potwierdzają ukazy Senatu Rządzącego, izby wyższej rosyjskiego parlamentu, które jasno wskazują, że serwitut jest przywiązany do osady, a nie do osoby właściciela¹¹.

Służebności, zarówno historyczne, jak i współczesne, to prawa rzeczowe, które jako majątkowe prawa podmiotowe bezwzględne regulują korzystanie z rzeczy, są skuteczne wobec wszystkich, wymagają jawności oraz mogą być zmieniane jedynie na mocy przepisów prawa. Zgodnie z definicją prof. Jana Wasilkowskiego rzeczami w rozumieniu prawa cywilnego są materialne, wyodrębnione części przyrody, które mogą być przedmiotem obrotu prawnego¹². Nieruchomości definiowane są przez kryterium własności i geodezyjne granice, a budynki lub ich części mogą być uznawane za nieruchomości tylko w przypadku szczególnych przepisów. W Polsce normy te uregulowane zostały po raz pierwszy dopiero po II wojnie światowej dekretem z dnia 11 października 1946 r. Prawo rzeczowe¹³. Dziś większość regulacji dotyczących praw rzeczowych zawartych jest w księdze drugiej Kodeksu cywilnego z dnia 23 kwietnia 1964 r.¹⁴ Kodeks wprowadza również zamknięty katalog praw rzeczowych, obejmujący własność, współwłasność, użytkowanie wieczyste oraz ograniczone prawa rzeczowe, takie jak służebności gruntowe, osobiste i przesyłu.

Istotne dla tematu jest przybliżenie historii serwitutów. W dawnej Polsce na oznaczenie tego pojęcia używano szeregu określeń; najczęściej nazywano „wolnościami”. W Polsce serwituty były szczególnie powszechne w okresie feudalnym, kiedy to chłopci mieli prawo korzystania z dworskich łąk, pastwisk, lasów i innych zasobów¹⁵. W XV w. władcy Polski zgodzili się na przywileje, które pozwalały na posiadanie ziemi jedynie przez szlachtę i duchowieństwo, a ostatecznie zaważył o tym przywilej zawarty w statucie piotrkowskim¹⁶. Należy jednak podkreślać, że były one niepraktyczne, a w XIX w. nie przystawały do realiów potrzeb ówczesnej gospodarki. Jednak na zupełne zniesienie serwitutów we wcześniejszych wiekach nie pozwalały ówczesne stosunki gospodarcze, kiedy grunty były udziałem tylko wąskiego grona osób, niebędących w stanie jej uprawić. Stąd zaczęto więc pozwalać na pobierania korzyści płynących z ziemi tych, którzy jej nie posiadali, a którzy jednak stanowili jedyną siłę, zdolną do uprawiania ziemi i jej utrzymywania¹⁷.

W XIX-wiecznej dyskusji publicznej o uwłaszczeniu chłopów Piotr Żak, mieszkaniec Leszczyny, w czasopiśmie „Zorza” z 1898 r. opowiadał się za zniesieniem serwitutów i za zamianą ich na inne formy wynagrodzenia. Na podstawie własnych doświadczeń wskazywał, że korzystanie z serwitutów przynosiło więcej strat niż korzyści – chłopci tracili czas na zbieranie drewna, co szkodziło ich gospodarstwom, a właściciele ziem

¹¹ M. Warciński, *Służebności gruntowe według kodeksu cywilnego*, Warszawa 2013, s. 34–57. Zob. także: K. Zaradkiewicz, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–449*, Warszawa 2020, s. 997–998.

¹² J. Wasilkowski, *Zarys prawa rzeczowego*, Warszawa 1963, s. 7.

¹³ Dekret z dnia 11 października 1946 r. Prawo rzeczowe (Dz.U. Nr 57, poz. 319 z późn. zm.).

¹⁴ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1061 z późn. zm.).

¹⁵ S. Berger, W. Fijałkowska (red.), *Mała encyklopedia rolnicza*, Warszawa 1964, s. 714.

¹⁶ J. Dąbrowski, R. Grodecki, S. Zachorowski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 2, Kraków 2011, s. 461–462. Zob. także: M. i Z. Wojciechowscy, *Polska Piastów. Polska Jagiellonów*, Poznań 1946, s. 356–357.

¹⁷ T. Lępkowski, *Słownik historii Polski*, Warszawa 1973, s. 434–435.

zmuszani byli do pilnowania lasów, ponosząc straty. Po zniesieniu serwitutów zauważono poprawę, gdyż chłopci, mając własne działki, lepiej gospodarowali¹⁸.

W tym samym czasie rozpoczęto likwidację owych praw. W zaborze pruskim serwituty były stopniowo znoszone przez cały XIX w., a proces ten rozpoczął się w Księstwie Poznańskim w 1823 r. Likwidacja miała różny charakter, czasem była przymusowa, a czasem dobrowolna i zakończyła się ostatecznie w 1872 r. Zniesienie serwitutów stanowiło część szeroko zakrojonych reform. Proces uwłaszczeniowy w Prusach był bardzo długi i nazywany jest „pruską drogą do kapitalizmu”. Chłopi stopniowo stawali się właścicielami ziemi, którą uprawiali, ale musieli za nią zapłacić odszkodowanie (ziemią lub gotówką). Celem reformy było utrzymanie dominacji ziemiaństwa, tzw. junkrów, oraz zapobieżenie gwałtownym zmianom w gospodarce. Choć reforma nie była całkowicie sprawiedliwa, pozwoliła uniknąć problemu nadmiernego rozdrobnienia gospodarstw, który wystąpił w innych częściach Polski pod innymi zaborem. Jej efektem było utrzymanie stabilnych gospodarstw rolnych i umożliwienie migracji nadmiaru ludności ze wsi do rosnących miast¹⁹.

W zaborze austriackim ustanie istnienia większości serwitutów nastąpiło przy okazji uwłaszczenia chłopów w 1846 r. Patent cesarski z 1853 r.²⁰ nakazywał zniesienie serwitutów za odszkodowaniem. Cały proces wymagał jednak aktywności zarówno chłopów, jak i właścicieli ziemskich, a także powołania lokalnych komisji serwitutowych, które miały ocenić prawa do korzystania z gruntów i lasów. Proces ten często prowadził do sporów między chłopami a dworami, szczególnie z powodu wysokości odszkodowań i form rekompensaty. Chłopi, niezadowoleni z propozycji, czasem próbowali siłą egzekwować swoje prawa, co skutkowało dewastacją lasów i kradzieżami drewna. Choć odwołania gmin do wyższych instytucji miały miejsce, nie przyniosły one zadowalających efektów, a często opierały się na nadziei na pomoc cesarza, który był postrzegany jako obrońca chłopów. Historycy współcześnie krytykują całą reformę uwłaszczeniową w Austrii, uznając ją za nieudaną²¹.

W zaborze rosyjskim sytuacja była bardziej skomplikowana. W Królestwie Kongresowym, gdzie obowiązywał zmodyfikowany kodeks Napoleona, serwituty zostały potwierdzone przez ukaz, z zamiarem stopniowego ich znoszenia. W 1864 r. ponad 8 tys. majątków było obciążonych serwitutami, z których korzystało ponad 320 tys. osad chłopskich, z czego większość (299 tys.) miała prawo do pastwisk. Do 1912 r. liczba osób korzystających z serwitutów spadła do ok. 92 tys. Na ziemiach zabranych,

¹⁸ Zdanie włościanina Piotra Żaka z Leszczyny spod Urzędowa w sprawie służebności na gruntach dworskich dla czasopisma „Zorza” 1898, t. 33, nr 3 znajdziemy w artykule: A. Ornatowski, *Serwituty – ustawowa likwidacja serwitutów na terenie b. Królestwa Kongresowego*, <https://ornatowski.com/genealogia/serwituty-ustawowa-likwidacja-serwitutow-na-terenie-b-krolestwa-kongresowego/> (data dostępu: 19.09.2024).

¹⁹ J. Borkowski, *Chłopi polscy w dobie kapitalizmu*, Warszawa 1981, s. 38.

²⁰ Patent cesarski z dnia 5 lipca 1853 r. o regulacji i wykupie prawa poboru drzewa, paszy i produktów lasowych, tudzież niektórych praw służebności, nie mniej praw wspólnego posiadania i używania produktów (Dz.P.P. Austr. Nr 130).

²¹ Historię serwitutów w zaborze austriackim opisuje strona Serwituty w Galicji, poświęcona realizacji projektu badawczego „Konflikty o serwituty w Galicji w drugiej połowie XIX wieku. Proces wykupu i regulacji służebności na terenie Galicji Środkowej”, <https://www.easement.eu/> (data dostępu: 19.09.2024).

położonych na wschód od Królestwa Kongresowego, obowiązywało rosyjskie prawo. Proces uwłaszczeniowy rozpoczął się tam już w 1861 r., ale likwidacja serwitutów przebiegała podobnie jak w Królestwie Kongresowym. Ostatecznie większą część procesu likwidacji serwitutów przeprowadziły dopiero władze niepodległej Polski po 1918 r.²² Ukaz carski przewidywał dwie metody znoszenia serwitutów na ziemiach Królestwa Kongresowego, tj. przymusową i dobrowolną, jednak akty prawne dotyczące przymusowego znoszenia serwitutów nigdy nie zostały wprowadzone w życie. W przypadku dobrowolnego zniesienia serwitutów, na podstawie art. 12 ukazu, zawierana była specjalna umowa o zniesieniu służebności między właścicielem ziemi a osobami korzystającymi z serwitutów, mająca charakter zarówno publiczny, jak i prywatnoprawny²³.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. władze musiały zmierzyć się z problemem scalenia porządków prawnych. Uważa się, że w pierwszych latach istnienia II Rzeczypospolitej obowiązywało co najmniej pięć systemów: niemiecki, austriacki, rosyjski, polsko-francusko-rosyjski, a w regionie Spiszu i Orawy – węgierski²⁴. Taki stan nie sprzyjał skutecznym decyzjom. Przez fakt nieefektywności dobrowolnego znoszenia serwitutów na terenach byłych zaborów rosyjskiego oraz austriackiego proces likwidacji serwitutów został utrudniony. W pierwszej kolejności zajęto się likwidacją serwitutów na ziemiach byłego Królestwa kongresowego, gdy wprowadzono ustawę z dnia 7 maja 1920 r. Cały proces nabrał tempa z czasem. Na Kresach Wschodnich serwituty likwidowano na podstawie ustawy o likwidacji serwitutów w województwach: wołyńskim, poleskim i nowogródzkim oraz w powiatach: białowieskim, białostockim, bielskim, grodzieńskim, sokolskim i wołkowyskim województwa białostockiego²⁵. Największe znaczenie dla procedur znoszenia serwitutów określonych w rozporządzeniu z dnia 1 lutego 1927 r. miała klasyfikacja serwitutów ze względu na podmiot nimi rozporządzający, a w przypadku braku dobrowolnej likwidacji urząd powinien był działać z obowiązku. Zdanie na temat ówczesnych działań władzy wyraził jeden z anonimowych mieszkańców powiatu wołkowskiego, który w swoich zapisach pamiętnikarskich z 25 listopada 1933 r. sfrustrowany i niezadowolony z procesu wskazywał na nierówne traktowanie wsi. Zauważył, że sąsiednie wsie otrzymały po 10 ha za prawo do serwitutu, podczas gdy jego wieś, mająca większy obszar, tylko 4 ha. Skrytykował także lokalnych urzędników za fałszywe raportowanie o wielkości lasów, co faworyzowało właścicieli ziemskich kosztem chłopów. Wyraził żal z powodu wycinki lasów serwitutowych, gdzie chłopci

²² Historie serwitutów w zaborze rosyjskim opisują artykuły: A. Ornatowski, *Serwituty – ustawowa likwidacja...*; idem, *Serwituty – likwidacja serwitutów na ziemiach wschodnich*, <https://ornatowski.com/genealogia/serwituty-likwidacja-serwitutow-na-ziemiach-wschodnich/> (data dostępu: 19.09.2024).

²³ Historię znoszenia serwitutów opisano także w innym artykule A. Ornatowskiego, *Serwituty – szczegółowe zasady likwidacji serwitutów w Królestwie Polskim w oparciu o ustawę*, <https://ornatowski.com/genealogia/serwituty-szczegolowe-zasady-likwidacji-serwitutow-w-krolestwie-polskim-w-oparciu-o-ustawe/> (data dostępu: 19.09.2024).

²⁴ A. Mogilnicki, *Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej za czas od 3 czerwca 1919 do 31 maja 1920*, „Kwartalnik Prawa Cywilnego i Karnego” 1920, t. 1–4, s. 285–287.

²⁵ Ustawa z dnia 10 stycznia 1922 r. w przedmiocie likwidacji serwitutów w województwach: wołyńskim, poleskim i nowogródzkim, oraz w powiatach: białowieskim, białostockim, bielskim, grodzieńskim, sokolskim i wołkowyskim województwa białostockiego (Dz.U. Nr 10, poz. 65).

zamiast lasu dostali „gołą ziemię”. Obwinił obszarników o wyzysk i nierówność, wskazując, że władza nie sprzyjała sprawiedliwości, a chłopci potrzebowali ziemi do życia²⁶.

W 2000 r. w Polsce zostało wniesione powództwo do Sądu Okręgowego w Suwałkach o potwierdzenie brzegowego połowu ryb w wodach jeziora Wigry, powołując się na ukaz carski z 1864 r. Wyrokiem Sądu Okręgowego w Suwałkach z 18 października 2000 r., utrzymanym w mocy wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 15 lutego 2001 r., potwierdzone zostało prawo skarżących do „połowów suchą nogą”, czyli z brzegu. Powodowie wnieśli kolejne powództwo, domagając się ustalenia, że na podstawie carskiego ukazu przysługuje im również prawo połowu, brodząc w wodzie, lub prawo połowu z pomostu oraz z łodzi. Powództwo zostało uwzględnione przez Sąd Okręgowy z 15 kwietnia 2003 r., natomiast Sąd Apelacyjny wyrokiem z 24 lipca 2003 r. oddalił apelację dyrektora Wigierskiego Parku Narodowego. Skarb Państwa wniósł więc kasację, zarzucając naruszenie prawa materialnego, a dokładnie art. 16 ukazu. Sąd Najwyższy wyrokiem z 22 grudnia 2004 r. zmienił wcześniejsze wyroki, uznając, że skarżący nie mają prawa połowu na wodzie ani z pomostu, a jedynie brodząc oraz z brzegu. Orzeczenie to oparto na przepisach ustawy z 30 maja 1962 r. Prawo wodne²⁷, które nacjonalizowało wody i – zdaniem Sądu Najwyższego – wygasilo prawo połowu ryb wynikające z carskiego ukazu. Tym samym osoby powołujące się na ukaz wniosły skargę do Trybunału Konstytucyjnego o zbadanie zgodności przepisów Prawa wodnego z Konstytucją RP, argumentując, że orzeczenie Sądu Najwyższego narusza prawa człowieka chronione przez Konstytucję RP. Uważali, że nie było uzasadnionego celu publicznego dla wywłaszczenia, a jego konsekwencje zagrażają sytuacji ekonomicznej rolników na Suwalszczyźnie. Marszałek Sejmu oraz Prokurator Generalny podzielili ich zarzuty w odniesieniu do przepisów dotyczących ochrony własności, ale odrzucili argumentację dotyczącą art. 2 i art. 5 Konstytucji RP. Trybunał Konstytucyjny, na posiedzeniu niejawnym w dniu 7 maja 2008 r.²⁸, postanowił umorzyć postępowanie na podstawie art. 39 ust. 1 pkt 1 ustawy o Trybunale Konstytucyjnym²⁹ z powodu niedopuszczalności wydania wyroku. Jak argumentowano, skarga dotyczyła niewłaściwego zastosowania przepisów przez sąd, a nie ich niekonstytucyjności. Trybunał podkreślił, że nie jest instancją odwoławczą i dlatego postępowanie zostało umorzone z powodu niedopuszczalności skargi.

W innej sprawie dnia 21 marca 2005 r. Trybunał Konstytucyjny wydał wyrok³⁰ dotyczący skargi konstytucyjnej Agencji Nieruchomości Rolnych o zgodności z Konstytucją RP przepisów dekretu z dnia 11 października 1946 r. oraz ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny³¹. Odnosiło się to do tych przepisów,

²⁶ Wspomnienia te zawarte są w zbiorze pamiętników chłopów zamieszczonych na stronie Biblioteki Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/> (data dostępu: 19.09.2024).

²⁷ Ustawa z dnia 30 maja 1962 r. Prawo wodne (Dz.U. Nr 34, poz. 158 z późn. zm.).

²⁸ Postanowienie TK z 7 maja 2008 r., sygn. akt SK 14/06, OTK-A 2008, Nr 4, poz. 66.

²⁹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2000 r. o zmianie ustawy o Trybunale Konstytucyjnym oraz ustawy o zmianie ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 53, poz. 638).

³⁰ Wyrok TK z 21 marca 2005 r., sygn. akt SK 24/04, OTK-A 2005, Nr 3, poz. 25.

³¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 94 z późn. zm.).

które utrzymują w mocy prawo mieszkańców byłych gromad posiadających grunty przylegające do jeziora Serwy do połowu ryb w tym jeziorze. Agencja kwestionowała zgodność, twierdząc, że mieszkańcy byłych gromad nie posiadają praw do połowu ryb, argumentowała, że prawo to, uznawane przez sądy za służebność, w rzeczywistości nie jest zgodne z obecnym prawem cywilnym i konstytucyjnym. Wskazała na brak uzasadnienia sądu co do natury i zakresu tego prawa oraz na jego negatywny wpływ na dzierżawę rybactwa prowadzoną przez Agencję Nieruchomości Rolnej, co narusza jej prawa majątkowe oraz zasady sprawiedliwości społecznej. Prokurator Generalny w piśmie z dnia 9 lipca 2004 r. uznał, że część przepisów jest zgodnych, a inne zakwestionowane przepisy utraciły moc obowiązującą, co skutkuje niedopuszczalnością rozpoznania sprawy w tym zakresie. Podkreślił, że skarżąca instytucja nie kwestionuje samego istnienia służebności, lecz jedynie przepisy przejściowe, które utrzymują takie prawa. Podczas rozprawy przedstawicielka Prokuratora Generalnego zaznaczyła, że ustawodawca miał obowiązek ochrony praw słusznie nabytych podmiotowych, takich jak ograniczone prawa rzeczowe, i że w przepisach ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. zdecydowano o ich utrzymaniu – inaczej wprowadziłby przepis zawierający wyraźną regulację wygaszającą serwituty nadane ukazem carskim. Marszałek Sejmu poparł stanowisko Prokuratora Generalnego i zwrócił uwagę, że prawo własności nie jest absolutne, a ograniczenia w zakresie praw rzeczowych mogą być uzasadnione. Ponadto uznał, że inne zakwestionowane przepisy nie były podstawą wyroku sądowego, co uzasadnia umorzenie postępowania w tym zakresie. Trybunał orzekł, że przepisy ustaw w części, w jakiej przepisy te utrzymują w mocy prawo mieszkańców gromad posiadających grunty przylegające do jeziora Serwy do połowu ryb w tym jeziorze, są zgodne z art. 2 oraz art. 64 ust. 1 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.

W podobnej sprawie wypowiedział się również Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 18 kwietnia 2007 r.³², w której stwierdził, że prawo rybołówstwa, obciążające wody państwowe na podstawie przepisów z 1864 r., nie wygasło z dniem wejścia w życie ustawy z 30 maja 1962 r. Jednak prawo to nie mogło być wykonywane od dnia wejścia w życie ustawy o rybołówstwie z 1932 r.³³, która regulowała kwestie związane z rybołówstwem w sposób odmienny. Innymi słowy Sąd Najwyższy uznał, że prawo rybołówstwa ustanowione w XIX w. formalnie nie wygasło, ale jego wykonywanie zostało ograniczone już przez ustawę z dnia 7 marca 1932 r., mimo że nadal istniało prawnie. Tym samym Rzecznik Praw Obywatelskich złożył wniosek do Sądu Najwyższego w sprawie rozbieżności w orzecznictwie dotyczących wykładni przepisów Prawa wodnego z 1962 r., zwłaszcza czy ustawa ta spowodowała wygaśnięcie praw rzeczowych obciążających wody państwowe istniejące przed jej wejściem w życie.

Kluczowym zagadnieniem jest to, czy prawo połowu ryb nadane włościanom przez cara zostało uchylone. We wspomnianym już wyroku z 22 grudnia 2004 r. Sąd Najwyższy uznał, że wszelkie prawa rzeczowe obciążające wody państwowe wygasły

³² Uchwała SN (7) z 18 kwietnia 2007 r., sygn. akt III CZP 139/06, OSNC 2007, Nr 11, poz. 159.

³³ Ustawa z dnia 7 marca 1932 r. o rybołówstwie (Dz.U. Nr 35, poz. 357 z późn. zm.).

z chwilą wejścia w życie prawa wodnego z 1962 r., nawet jeśli nie zostały wcześniej zniesione. Sąd uzasadnił to potrzebą racjonalizacji gospodarki wodnej oraz tym, że znacjonalizowane wody prywatne przeszły na własność państwa wolne od obciążeń. W rezultacie prawo połowu ryb nadane ukazem carskim wygasło. Jednakże sądy rejonowe i Sąd Okręgowy w Suwałkach orzekały inaczej, uznając, że prawo połowu ryb nadal obowiązuje. Sąd Okręgowy w Suwałkach powołał się na dekret o prawie rzeczowym oraz ustawę wprowadzającą Kodeks cywilny, które utrzymały w mocy ograniczone prawa rzeczowe. Wskazano również na wspomniany wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 21 marca 2005 r., który uznał zgodność przepisów wprowadzających z Konstytucją RP. Sąd argumentował, że skutki nacjonalizacji nie obejmowały gruntów, które już przed wejściem w życie ustawy były własnością państwa, w tym jezior obciążonych prawem połowu ryb. Sąd Najwyższy przyznał, że możliwe jest podjęcie uchwały w celu ujednolicenia orzecznictwa, nawet jeśli rozbieżności pojawiają się między orzecznictwem sądów powszechnych a wyrokiem Sądu Najwyższego. Rozbieżności dotyczą przede wszystkim kwestii wygaśnięcia prawa połowu ryb nadanego w 1864 r., które było powszechne na terenach dawnego zaboru rosyjskiego.

W analizowanym przypadku prawo połowu ryb w jeziorach, których dotyczył się spór, zostało formalnie potwierdzone, choć na innych terenach, będących pod innym zaborem, równolegle podobne prawa likwidowano. Ustawa z 1920 r. oraz rozporządzenie Prezydenta z 1927 r. przewidywały procedury znoszenia służebności, w tym prawa połowu ryb, ale brak dowodów na przeprowadzenie takich postępowań dla praw przyznanych mieszkańcom jezior w regionie suwalskim sugeruje, że prawo to mogło pozostać w mocy. Ustawa wodna z 1922 r.³⁴ oraz ustawa o rybołówstwie nie zniosły owego prawa. Ustawa wodna uznawała wszystkie wody za publiczne, ale istniejące prawa, w tym prawa połowu ryb, pozostawiła w mocy. Ustawa o rybołówstwie wprowadziła z kolei system dzierżawy obwodów rybackich, marginalizując serwitutowe prawa połowu ryb. Prawo to, mimo że formalnie nie zostało zniesione przez wcześniejsze ustawy, było praktycznie niedostępne dla właścicieli wód. Po II wojnie światowej obwody rybackie były dzierżawione przez przedsiębiorstwa państwowe lub spółdzielnie, a ustawa z 1985 r. o rybactwie śródlądowym³⁵ nie regulowała kwestii praw połowu w cudzej wodzie, ponieważ przewidywała, że prawo połowu ryb w wodach płynących przysługuje tylko osobom posiadającym administracyjne pozwolenie wodnoprawne. Po wejściu w życie prawa wodnego z 2001 r.³⁶ zasady korzystania z obwodów rybackich zostały dostosowane, ale nadal obciążone były ograniczeniami. Serwituty stały się trudne do wykonania, zwłaszcza bez odpowiednich mechanizmów kontrolnych. Sąd Najwyższy oraz Trybunał Konstytucyjny wskazały na problemy związane z kwalifikowaniem tego prawa jako ograniczonego prawa rzeczowego. Brak było więc wyraźnego wskazania jego wygaszenia, co mogło być wynikiem przeoczenia. Ostatecznie

³⁴ Ustawa wodna z dnia 19 września 1922 r. (t.j. Dz.U. z 1928 r., Nr 62, poz. 574 z późn. zm.).

³⁵ Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 883).

³⁶ Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1121 z późn. zm.).

Sąd Najwyższy uznał, że skutki nacjonalizacji nie obejmowały obciążającego wody państwowe prawa połowu ryb, które pozostaje w mocy, mimo że od 1932 r. nie jest już wykonywane.

Krytyczną głosę do postanowienia Trybunału Konstytucyjnego z 7 maja 2008 r. napisał Robert Jastrzębski³⁷. Autor zauważył, że decyzja Trybunału była wynikiem sprzecznych orzeczeń wcześniejszych instancji, w tym wyroków Sądu Najwyższego oraz Trybunału Konstytucyjnego, które doprowadziły do prawnej niepewności. Sędziowie Trybunału uniknęli merytorycznego rozstrzygnięcia, co miało na celu uniknięcie podjęcia wyraźnego stanowiska w tej sprawie. Zdaniem autora Trybunał Konstytucyjny nie zajął się właściwie analizą historycznoprawną, co mogło wynikać z wewnętrznych sporów w składzie, na co wskazuje zdanie oddzielne sędziego Bohdana Zdziennickiego. Sędzia w swoim zdaniu odrębnym podzielał pogląd Sądu Najwyższego, że z chwilą wejścia w życie prawa wodnego z 1962 r. nastąpiła nacjonalizacja wód powierzchniowych, a poułaszczeniowe prawo rybołówstwa zostało zlikwidowane³⁸. Sam autor dostrzegł, że Trybunał Konstytucyjny nie uwzględnił wykładni historycznej, która jest istotna dla rozumienia dawnego prawa w kontekście współczesnego systemu prawnego.

Brak jednoznacznych zasad interpretacji dawnego prawa, szczególnie w odniesieniu do historycznych praw nabytych, prowadzi do niepewności w stosowaniu prawa i trudności w osiągnięciu jednolitych orzeczeń. Kiedy trybunały i sądy nie mają jasno określonych kryteriów, jak interpretować te prawa, mogą pojawić się różnice w ich stosowaniu w praktyce. Skutkuje to brakiem stabilności prawnej, ponieważ obywatele i instytucje nie mają pewności, na jakiej podstawie są podejmowane decyzje sądowe. Taka sytuacja może prowadzić do nieprzewidywalności, co w dłuższej perspektywie osłabia zaufanie do systemu prawnego i utrudnia wprowadzanie reform, które muszą opierać się na jasno określonych normach prawnych.

Status serwitutów w Polsce jest na tyle trudny, że porządek prawny ustanowiony po II wojnie światowej nie przewiduje ich istnienia, jednak – jak zostało pokazane na przykładzie kilku miejscowości – są respektowane. Zasada ochrony praw nabytych, będąca częścią zasady demokratycznego państwa prawnego, ma na celu zapewnienie jednostce bezpieczeństwa prawnego i możliwość racjonalnego planowania przyszłości. W przypadku serwitutów w Polsce, niezależnie od historii, nie wprowadzono do obiegu prawnego dostatecznie skutecznych przepisów. Mimo szybkiego zajęcia się tym tematem w czasach po odzyskaniu niepodległości kolejne władze po II wojnie światowej nie wykazały koniecznego w tej sprawie działania. Skutki takiego stanu rzeczy doświadczamy dzisiaj. Tym sposobem serwituty potwierdzone w czasach zaborów przetrwały szczątkowo mimo wielokrotnych transformacji gospodarczych i ustrojowych. Dla przykładu prawa te respektowane są aktualnie przez Lasy Państwowe m.in. w miejscowościach, takich jak

³⁷R. Jastrzębski, *Prawo połowu przyznane na podstawie regulacji uwłaszczeniowych z XIX wieku na obszarze dawnego Królestwa Kongresowego. Glosa do postanowienia TK z dnia 7 maja 2008 r., SK 14/06*, 2010, Lex.

³⁸Ibidem.

Ostrowy nad Okszą, Wąchock, Szczawa, Kamienica i Zasadne³⁹. Należy podkreślać, że serwitutów respektowanych obecnie jest bardzo mało. Dodatkowo przysługujące prawa, jak te z gminy Biłgoraj, dotyczące zaopatrywanie w drewno ok. 230 mieszkańców, przewidują pobieranie łącznie tylko 129,3 m³ drewna na rok⁴⁰. Temat co jakiś czas pojawia się w mediach, wprowadzając pewną sensację wśród zainteresowanych tematem⁴¹.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Berger S., Fijałkowska W. (red.), *Mała encyklopedia rolnicza*, Warszawa 1964.
- Borkowski J., *Chłopi polscy w dobie kapitalizmu*, Warszawa 1981.
- Dąbrowski J., Grodecki R., Zachorowski S., *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 2, Kraków 2011.
- Górski L., *Znaczenie większej własności i obowiązki większych właścicieli ziemskich w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1886.
- Jastrzębski R., *Prawo połowu przyznane na podstawie regulacji uwłaszczeniowych z XIX wieku na obszarze dawnego Królestwa Kongresowego. Glosa do postanowienia TK z dnia 7 maja 2008 r., SK 14/06, 2010, Lex*.
- Lepkowski T., *Słownik historii Polski*, Warszawa 1973.
- Mogilnicki A., *Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej za czas od 3 czerwca 1919 do 31 maja 1920*, „Kwartalnik Prawa Cywilnego i Karnego” 1920, t. 1–4.
- Pietrzykowski K. (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–449*, Warszawa 2020.
- Warciniński M., *Służebności gruntowe według kodeksu cywilnego*, Warszawa 2013.
- Wasilkowski J., *Zarys prawa rzeczowego*, Warszawa 1963.
- Wojciechowski M. i Z., *Polska Piastów. Polska Jagiellonów*, Poznań 1946.

Akty prawne

- Dekret z dnia 11 października 1946 r. Prawo rzeczowe (Dz.U. Nr 57, poz. 319 z późn. zm.).
- Kodeks Napoleona z dnia 21 marca 1804 r. (K.N.1808.1.1.3).

³⁹ Miejsca, gdzie respektowane dziś są te prawa, można odnaleźć w artykule: R. Horbaczewski, *Dzięki serwitutom i królewskim prawom niektórym chrustu nie zabraknie*, <https://www.prawo.pl/profil-autora/218180204,robert-horbaczewski,179,profil.html> (data dostępu: 19.09.2024).

⁴⁰ Informuje o tym K. Żelazowski, *Carskie prawo wciąż działa: 230 mieszkańców Nadleśnictwa Biłgoraj otrzymuje nieodpłatnie drewno*, <https://forsal.pl/biznes/rolnictwo/artykuly/8521311,carskie-prawo-230-mieszkancow-nadlesnictwa-bilgoraj-darmowe-drewno.html> (data dostępu: 19.09.2024).

⁴¹ Przykład takiego artykułu: M. Sztandera, *To nie żart. W Wąchocku nie muszą się martwić o chrust na zimę, zadbał o to król*, <https://kielce.wyborcza.pl/kielce/7,47262,28777747,to-nie-zart-w-wachocku-nie-musza-sie-martwic-o-chrust-na-zime.html> (data dostępu: 19.09.2024). Zob. także: D. Kolasieńska, *Darmowe drewno i łaki kosne tylko dla wybranych. Serwituty chłopskie nadal obowiązują!*, <https://www.topagrar.pl/articles/aktualnosci/darmowe-drewno-i-laki-kosne-tylko-dla-wybranych-serwituty-chlopskie-nadal-obowiazuja-2456295> (data dostępu: 19.09.2024).

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).
- Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., Nr 38, poz. 167).
- Patent cesarski z dnia 5 lipca 1853 r. o regulacji i wykupnie prawa poboru drzewa, paszy i produktów lasowych, tudzież niektórych praw służebności, nie mniej praw wspólnego posiadania i używania produktów (Dz.P.P. Austr. Nr 130).
- Rozporządzenie Prezydenta z mocą ustawy z dnia 1 lutego 1927 r. w sprawie zniesienia służebności w województwie kieleckim, lubelskim, łódzkim, warszawskim i w zachodniej części województwa białostockiego (Dz.U. Nr 10, poz. 74 z późn. zm.).
- Ukaz carski z dnia 2 marca (19 lutego) 1864 r. o urządzeniu włościan (Dz.P. z 1964 r., nr 187, t. 62).
- Ustawa wodna z dnia 19 września 1922 r. (t.j. Dz.U. z 1928 r., Nr 62, poz. 574 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 7 maja 1920 r. o likwidacji serwitutów na terenie b. Królestwa Kongresowego (Dz.U. Nr 42, poz. 249 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 10 stycznia 1922 r. w przedmiocie likwidacji serwitutów w województwach: wołyńskim, poleskim i nowogródzkim, oraz w powiatach: białowieskim, białostockim, bielskim, grodzieńskim, sokolskim i wołkowyskim województwa białostockiego (Dz.U. Nr 10, poz. 65).
- Ustawa z dnia 7 marca 1932 r. o rybołówstwie (Dz.U. Nr 35, poz. 357 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 30 maja 1962 r. Prawo wodne (Dz.U. Nr 34, poz. 158 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1061 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 94 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 883).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2000 r. o zmianie ustawy o Trybunale Konstytucyjnym oraz ustawy o zmianie ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 53, poz. 638).
- Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1121 z późn. zm.).

Orzecznictwo

- Postanowienie TK z 7 maja 2008 r., sygn. akt SK 14/06, OTK-A 2008, Nr 4, poz. 66.
- Wyrok SN z 5 maja 2005 r., sygn. akt III UK 242/04, OSNP 2006, Nr 3–4, poz. 54.
- Wyrok TK z 21 marca 2005 r., sygn. akt SK 24/04, OTK-A 2005, Nr 3, poz. 25.
- Wyrok TK z 28 lutego 2012 r., sygn. akt K 5/11, OTK-A 2012, Nr 2, poz. 16.
- Uchwała SN (7) z 18 kwietnia 2007 r., sygn. akt III CZP 139/06, OSNC 2007, Nr 11, poz. 159.

Źródła internetowe

- Horbaczewski R., *Dzięki serwitutom i królewskim prawom niektórym chrustu nie zabraknie*, <https://www.prawo.pl/profil-autora/218180204,robert-horbaczewski,179,profil.html>.
- Kolasińska D., *Darmowe drewno i łaki kośne tylko dla wybranych. Serwituty chłopskie nadal obowiązują!*, <https://www.topagrar.pl/articles/aktualnosci/darmowe-drewno-i-laki-kosne-tylko-dla-wybranych-serwituty-chlopskie-nadal-obowiazuja-2456295>.
- Ornatowski A., *Serwituty – likwidacja serwitutów na ziemiach wschodnich*, <https://ornatowski.com/genealogia/serwituty-likwidacja-serwitutow-na-ziemiach-wschodnich/>.
- Ornatowski A., *Serwituty – szczegółowe zasady likwidacji serwitutów w Królestwie Polskim w oparciu o ustawę*, <https://ornatowski.com/genealogia/serwituty-szczegolowe-zasady-likwidacji-serwitutow-w-krolestwie-polskim-w-oparciu-o-ustawe/>.
- Ornatowski A., *Serwituty – ustawowa likwidacja serwitutów na terenie b. Królestwa Kongresowego*, <https://ornatowski.com/genealogia/serwituty-ustawowa-likwidacja-serwitutow-na-terenie-b-krolestwa-kongresowego/>.
- Sztandera M., *To nie żart. W Wąchocku nie muszą się martwić o chrust na zimę, zadbał o to król*, <https://kielce.wyborcza.pl/kielce/7,47262,28777747,to-nie-zart-w-wachocku-nie-musza-sie-martwic-o-chrust-na-zime.html>.
- Żelazowski K., *Carские право wciąż działa: 230 mieszkańców Nadleśnictwa Biłgoraj otrzymuje nieodpłatnie drewno*, <https://forsal.pl/biznes/rolnictwo/artykuly/8521311,car-skie-prawo-230-mieszkancow-nadlesnictwa-bilgoraj-darmowe-drewno.html>.

Servitudes in Poland. Protection of acquired rights against the background of history

Summary

The aim of this article is to analyse the status of servitudes in the Polish legal order, with particular reference to the principle of the protection of acquired rights. Although the Polish legal order after the Second World War does not formally provide for their existence, they are respected in some parts of Poland today. The article discusses the judicial case law on this issue and provides a historical overview of these rights. Attention also drawn to the principle of protection of acquired rights, a cornerstone of the democratic state of law, which aims to provide individuals with legal security and the possibility to rationally plan for the future. However, according to the Constitutional Court's rulings, this principle is not absolute, and changes to the rules on acquired rights must be introduced with appropriate transitional mechanisms. The article analyses how the lack of adequate legal regulations in the current legal order has affected the status of servitudes and what consequences this state of affairs has for contemporary legal practices in Poland.

Keywords: servitudes, privileges, property law, acquired rights

DOI: 10.31648/kpp.11614

Mikołaj Mirecki

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0003-2976-3565

mikolaj.mirecki@student.uwm.edu.pl

Dokument z akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego jako dowód w procesie cywilnym

Wstęp

Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego¹ (dalej jako PrASC) stanowi w art. 26, że akta zbiorowe rejestracji stanu cywilnego to dokumenty będące podstawą sporządzenia aktu stanu cywilnego lub dokumenty złożone po sporządzeniu aktu stanu cywilnego, stanowiące podstawę do dołączenia wzmianki dodatkowej do aktu stanu cywilnego lub stanowiące podstawę zamieszczenia przypisku przy innych aktach stanu cywilnego². Należy uznać, że jest to definicja legalna, ponieważ ustawodawca opisuje pojęcie akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego poprzez wyliczenie kategorii dokumentów z zakresu akt stanu cywilnego, które gromadzi się w aktach zbiorowych³.

Z kolei art. 77³ ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny stanowi, że dokument stanowi nośnik informacji, umożliwiający zapoznanie się z jej treścią⁴. Stworzenie definicji ustawowej słowa „dokument” jako nośnika informacji umożliwiającego zapoznanie się z jej treścią zrywa więc z tradycyjnym rozumieniem tego pojęcia jako informacji utrwalonej wyłącznie w postaci pisma, dając w ten sposób wyraz szerokiemu ujęciu tego słowa. Ta definicja legalna ma charakter technicznie neutralny, co w konsekwencji stanowi, że treść dokumentu może zostać dowolnie ujawniona,

¹ Art. 26 ust. 1 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2023 r., poz. 1378 ze zm.), dalej jako PrASC.

² Ibidem.

³ A. Czajkowska, [w:] I. Basior, D. Sorbian, A. Czajkowska, *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem. Przepisy wykonawcze i związkowe oraz wzory dokumentów*, Warszawa 2015, art. 26, teza 1.

⁴ Art. 77³ ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1061 ze zm.).

np. poprzez znaki graficzne, dźwięk, obraz, a także utrwalona na dowolnym nośniku (np. na papierze, skórze, drewnie, metalu, urządzeniu informatycznym umożliwiającym nagranie i odtwarzanie głosu, dysku komputera, karcie pamięci, płycie DVD, serwerze) oraz przy pomocy dowolnych środków (np. pióra, komputera czy telefonu komórkowego)⁵.

Celem niniejszego artykułu jest analiza charakteru prawnego dokumentów pochodzących z akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego oraz ocena ich znaczenia dowodowego w postępowaniu cywilnym. Autor podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, czy dokumenty te mogą być samodzielnym środkiem dowodowym, czy też stanowią jedynie materiał pomocniczy przy ocenie mocy i wiarygodności innych dokumentów urzędowych, w szczególności aktów stanu cywilnego. Stosując metodę dogmatyczno-prawną, przeanalizowano obowiązujące w Polsce przepisy prawa materialnego i procesowego i przedstawiono dokument z akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego jako dowód w postępowaniu cywilnym. Uzupełniając zastosowano metodę analizy orzecznictwa, obejmującą judykaturę krajową – orzecznictwo Sądu Najwyższego i sądów administracyjnych. Całość wzbogacono analizą doktrynalną, opierającą się na poglądach przedstawicieli nauki prawa cywilnego i prawa administracyjnego (szczególnie prawa o aktach stanu cywilnego).

Akta zbiorowe rejestracji stanu cywilnego – gromadzenie, prowadzenie, udostępnianie

Zacząć należy od tego, że ustawodawca nie precyzuje, jakie dokumenty konkretnie uznaje się za takie, które należy gromadzić w aktach zbiorowych rejestracji stanu cywilnego⁶, lecz trzeba uznać, że powinny znajdować się w nich wszystkie dokumenty, na podstawie których kierownik urzędu stanu cywilnego (dalej jako USC) dokonał sporządzenia aktu stanu cywilnego⁷ (urodzenia, małżeństwa albo zgonu) oraz – *per analogiam* – wzmianki dodatkowej do istniejącego już wcześniej aktu stanu cywilnego⁸. Ponadto w aktach zbiorowych rejestracji stanu cywilnego umieszcza się dokumenty, które były podstawą do dokonania przypisku przy innym akcie stanu cywilnego⁹. Dokumenty te nazywane są w języku potocznym alegatą lub aneksem¹⁰. Przykładem takich dokumentów będą: odpisy aktów urodzenia osób, które mają zawrzeć małżeństwo; odpis orzeczenia sądu o unieważnieniu małżeństwa czy chociażby decyzja administracyjna o wyrażeniu zgody na zmianę imienia lub nazwiska – na podstawie ustawy o zmianie

⁵ M. Maciejewska-Szałas, [w:] M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2024, art. 77³, teza 2.

⁶ J. Piecha, [w:] K. Osajda, M. Domański, J. Słyk (red.), *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 168.

⁷ Zob. A. Wilk, *Akt urodzenia*, Warszawa 2014, s. 84.

⁸ Ibidem.

⁹ M. Wojewoda, *Przypisek przy akcie stanu cywilnego i jego rola w systemie rejestracji stanu cywilnego w Polsce*, „Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego” 2017, R. VII, nr 1, s. 85.

¹⁰ P. Kasprzyk (red.), *Podręcznik urzędnika stanu cywilnego, t. 1: Podstawowe instytucje prawa o aktach stanu cywilnego*, Lublin 2018, s. 116.

imienia i nazwiska¹¹. Dokumentami gromadzonymi w aktach zbiorowych rejestracji stanu cywilnego mogą być również te o innym charakterze niż wymienione, np. urzędowe protokoły, notatki służbowe organów administracji publicznej, opinie biegłych sądowych czy oświadczenia woli osób fizycznych. A zatem akta zbiorowe rejestracji stanu cywilnego dzielą się na trzy grupy:

- dokumenty sporządzone przed kierownikiem USC (np. oświadczenie nupturientów o wstąpieniu w związek małżeński);
- dokumenty wydane przez właściwe osoby, organy administracji publicznej lub instytucje (np. karta urodzenia dziecka);
- dokumenty sporządzone po złożeniu przez osobę fizyczną oświadczenia woli (np. protokół powrotu do poprzedniego nazwiska w przypadku rozwiedzionego małżonka).

Szczegóły gromadzenia akt zbiorowych określa rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 lutego 2015 r. w sprawie sposobu prowadzenia rejestru stanu cywilnego oraz akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego¹², zgodnie z którym akta zbiorowe rejestracji stanu cywilnego zamieszcza się w rejestrze stanu cywilnego z chwilą sporządzenia aktu stanu cywilnego lub po jego sporządzeniu w przypadku dołączenia wzmianki dodatkowej do aktu stanu cywilnego albo zamieszczenia przypisku przy akcie¹³. Przepis ten stanowi swoistą zasadę ogólną gromadzenia akt zbiorowych, od której istnieją pewne odstępstwa, które również normuje RejSCR.

Pierwszym wyjątkiem będzie przypadek, w którym wzmianka dodatkowa jest dołączana do aktu stanu cywilnego na podstawie innego aktu stanu cywilnego sporządzonego w rejestrze stanu cywilnego – wówczas nie wymaga się gromadzenia w aktach zbiorowych odpisu aktu stanu cywilnego, który stanowił podstawę tej wzmianki dodatkowej¹⁴. Drugim odstępstwem od zasady jest sytuacja, w której przypisek jest zamieszczany przy akcie stanu cywilnego w wyniku sporządzenia aktu stanu cywilnego w rejestrze stanu cywilnego lub dołączenia wzmianki dodatkowej do aktu stanu cywilnego – wtedy również nie wymaga się gromadzenia w aktach zbiorowych dokumentu stanowiącego podstawę przypisku¹⁵. Te dwie sytuacje są jedynymi sprecyzowanymi w RejSCR. Ich zajście nie wywołuje więc obowiązku umieszczania dokumentów w aktach zbiorowych rejestracji stanu cywilnego, mimo że zachodzi ingerencja w akt stanu cywilnego (wzmianka dodatkowa i przypisek wpływają bowiem na treść i ważność aktu stanu cywilnego). W przypadkach tych w aktach zbiorowych rejestracji stanu cywilnego, dotyczących danego aktu stanu cywilnego, gromadzi się adnotację zawierającą oznaczenie innego aktu stanu cywilnego w rejestrze stanu cywilnego. Adnotacji

¹¹ Ustawa z dnia 17 października 2008 r. o zmianie imienia i nazwiska (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1988).

¹² Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 lutego 2015 r. w sprawie sposobu prowadzenia rejestru stanu cywilnego oraz akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego (t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 1904), dalej jako RejSCR.

¹³ Ibidem, § 45.

¹⁴ Ibidem, § 46 ust. 1.

¹⁵ Ibidem, § 46 ust. 2.

nie zamieszcza się, jeżeli z treści wzmianki dodatkowej albo przypisku wynika to oznaczenie¹⁶. Trzeba w tym miejscu zauważyć, że w języku codziennym słowo „adnotacja” oznacza „krótką dodatkową notatkę lub uwagę, dopisek”¹⁷, natomiast adnotacja do aktu stanu cywilnego to informacje o okolicznościach i podstawie rejestracji urodzenia, małżeństwa albo zgonu zamieszczane w akcie stanu cywilnego¹⁸. Podkreślenia wymaga, że zgodnie z PrASC rejestracji stanu cywilnego dokonuje się na podstawie dowodów potwierdzających prawdziwość zgłoszonych danych, a w przypadku uznania tych dowodów za niewystarczające stan faktyczny ustala się w postępowaniu wyjaśniającym. Co istotne, do sporządzania adnotacji nie stosuje się przepisów dotyczących przeprowadzania dowodów¹⁹, lecz sama adnotacja może okazać się dowodem w postępowaniu cywilnym, ponieważ na podstawie art. 227 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (dalej jako k.p.c.), przedmiotem dowodu są fakty mające dla rozstrzygnięcia sprawy istotne znaczenie²⁰.

RejSCR reguluje też kwestię omyłkowego zamieszczenia dokumentu w aktach zbiorowych rejestracji stanu cywilnego przy niewłaściwym akcie stanu cywilnego. Dokument taki podlega usunięciu z tych akt zbiorowych i dołączeniu do właściwych akt zbiorowych²¹.

Jeśli chodzi o prowadzenie akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego, to szczególna istota zagadnienia, jakim są akta zbiorowe, jako dokumentacja źródłowa, została podkreślona przez ustawodawcę poprzez ustalenie konkretnych zasad gromadzenia i przechowywania tych dokumentów²². W zakresie gromadzenia dokumentów akt zbiorowych można rozróżnić trzy formy: akta zbiorowe rejestracji stanu cywilnego sporządzone w formie dokumentu elektronicznego; akta zbiorowe rejestracji stanu cywilnego zamieszczone jako odwzorowanie cyfrowe oraz opisy dokumentów niesporządzonych w formie dokumentów elektronicznych. Wszystkie zamieszcza się w rejestrze stanu cywilnego przy akcie stanu cywilnego w porządku chronologicznym²³.

Ciekawym zagadnieniem jest także sposób oznaczania akt zbiorowych. Zgodnie z przepisami RejSCR akta zbiorowe rejestracji stanu cywilnego, niezależnie od postaci, w której są sporządzone, opatruje się oznaczeniem nadanym aktowi stanu cywilnego, którego dotyczą. Akta zbiorowe rejestracji stanu cywilnego niesporządzone w formie dokumentu elektronicznego oznacza się dodatkowo datą sporządzenia aktu stanu cywilnego, którego dotyczą, i prowadzi się je chronologicznie²⁴.

Jak wcześniej wspomniano, jednym, obecnie najbardziej istotnym ze względu na proces informatyzacji, ze sposobów gromadzenia akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego jest gromadzenie ich w rejestrze stanu cywilnego, jeżeli zostały sporządzone

¹⁶ Ibidem, § 46 ust. 3.

¹⁷ S. Dubisz, *Wielki słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2018, s. 15.

¹⁸ Art. 23 PrASC.

¹⁹ Zob. wyrok WSA w Lublinie z 1 kwietnia 2020 r., sygn. akt III SA/Lu 561/19, Legalis.

²⁰ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1568).

²¹ § 47 RejSCR.

²² J. Piecha, [w:] K. Osajda, M. Domański, J. Słyk (red.), op. cit., s. 169.

²³ § 44 ust. 1 RejSCR.

²⁴ § 43 RejSCR.

na piśmie utrwalonym w postaci elektronicznej. W takim przypadku są one umieszczane w systemie teleinformatycznym, w którym prowadzony jest cały rejestr stanu cywilnego²⁵. Z chwilą wprowadzenia dokumenty akt zbiorowych stają się częścią tego złożonego systemu rejestracji stanu cywilnego. W związku z tym rejestr ten, a na pewno jego element, można nazwać mianem „archiwum dokumentów stanowiących akta zbiorowe rejestracji stanu cywilnego”. Odrębnymi sytuacjami są te, w których kierownik USC jako podstawę zarejestrowania jakiegoś zdarzenia (np. zgonu) przyjmuje kartę zgonu wystawioną i podpisaną przez uprawnionego lekarza, która ma postać papierową (kartka papieru jako nośnik informacji). Wówczas gromadzi ten dokument w wersji papierowej w przeznaczonym do tego miejscu (zazwyczaj będzie to opisany segregator, skoroszyt lub teczka zabezpieczone przed dostępem osób nieuprawnionych).

Bez względu na formę dokumentu stanowiącego część akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego istnieją wspólne reguły dotyczące odnotowania bytu takiego dokumentu w rejestrze stanu cywilnego²⁶. Zgodnie z RejSCR dla zamieszczonych przy akcie stanu cywilnego akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego przechowuje się w rejestrze stanu cywilnego informacje o:

- postaci dokumentu (np. dokument elektroniczny);
- rodzaju dokumentu (np. protokół urzędowy);
- dacie i oznaczeniu dokumentu (za datę uznaje się dzień, miesiąc i rok, w którym sporządzono konkretny dokument; a za oznaczenie sygnaturę dokumentu albo numer sprawy);
- nazwie organu, który sporządził dokument (np. wójt);
- dacie i osobie, która zamieściła dokument przy akcie stanu cywilnego, oraz oznaczeniu aktu stanu cywilnego, którego dokument dotyczy²⁷.

Informacje te mają szczególne znaczenie, gdyż pozwalają na sprawne zweryfikowanie, jakie dokumenty stanowią akta zbiorowe konkretnego aktu stanu cywilnego, a także umożliwiają szybkie odnalezienie tych dokumentów w systemie albo rejestrze i przekazanie ich, w razie potrzeby, uprawnionym podmiotom.

W kontekście udostępniania dokumentów z akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego trzeba zaznaczyć, że mogą być one wydawane na wniosek sądu, prokuratora, osoby, której akt stanu cywilnego dotyczy, oraz osoby mającej interes prawny w uzyskaniu tego dokumentu²⁸. Dokumenty udostępnia się na piśmie utrwalonym w postaci elektronicznej – albo odwzorowane cyfrowo (poświadczone za zgodność z oryginałem przez kierownika USC kwalifikowanym podpisem elektronicznym), albo w postaci kopii, albo wydruku dokumentu elektronicznego poświadczonych za zgodność z oryginałem przez kierownika urzędu stanu cywilnego podpisem własnoręcznym²⁹.

²⁵ Zob. M. Jurzyński, *Prawne aspekty informatyzacji rejestracji stanu cywilnego*, „Acta Iuridica Resoviensia” 2024, nr 47(129).

²⁶ J. Piecha, [w:] K. Osajda, M. Domański, J. Słyk (red.), op. cit., s. 172.

²⁷ § 44, ust. 2 RejSCR.

²⁸ A. Graffke, M. Graffke, *Vademecum kierownika urzędu stanu cywilnego*, Warszawa 2021, s. 45.

²⁹ Art. 26 ust. 4 PrASC.

Jak zaznaczył Wojewódzki Sąd Administracyjny w Krakowie w jednym z wyroków, udostępnienie dokumentu z akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego przybiera postać czynności materialno-technicznej, której warunkiem dokonania jest istnienie po stronie podmiotu wnioskującego interesu prawnego. Gdyby zaszła wątpliwość, czy interes ten zaistniał, organ (kierownik USC) bada okoliczności i podejmuje decyzję³⁰. Jeżeli organ uzna, że nie występuje interes prawny po stronie wnioskodawcy, to wydaje decyzję odmowną, która będzie niewątpliwie aktem władczym kierownika USC³¹. Podkreślenia wymaga, że interes prawny nie jest równoznaczny z interesem faktycznym. Interes faktyczny stanowi subiektywne poczucie podmiotu, że może żądać określonego zachowania od organu administracji (w tym przypadku wydania określonego dokumentu) bądź też że na organie administracji spoczywa obowiązek określonego zachowania wobec tego podmiotu. Dopiero gdy to subiektywne przekonanie ma swoje umocowanie w przepisach prawa, możemy mówić o interesie prawnym³². Na różnicę między interesem faktycznym a interesem prawnym wskazał też Naczelny Sąd Administracyjny, który podkreślił, że interes faktyczny to „bezpośrednie zainteresowanie rozstrzygnięciem sprawy administracyjnej”³³ albo – w innym rozstrzygnięciu – „podmiot jest w prawdzie zainteresowany rozstrzygnięciem sprawy administracyjnej, lecz z przepisu prawa nie wynikają dla niego żadne uprawnienia”³⁴. Najbardziej pełne rozróżnienie tego zagadnienia prezentuje jednak tenże sąd w innym wyroku, podkreślając, że „o istnieniu interesu prawnego decydują zawsze przepisy prawa materialnego przyznające stronie konkretne, indywidualne i aktualne korzyści. Tym samym interes prawny jest kwalifikowanym interesem faktycznym, który wynika z określonego przepisu prawa materialnego odnoszącego się wprost do sytuacji danego podmiotu i pojawia się wówczas, gdy istnieje związek między obowiązującą normą prawa materialnego a sytuacją prawną tegoż podmiotu”³⁵. Jak więc łatwo zauważyć, ustawodawca ogranicza sytuacje, w których będzie dokonywało się udostępniania dokumentów z akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego, wymagając zajścia określonych przesłanek.

Dokument z akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego jako dowód wykorzystywany w procesach cywilnych

Kwestię znaczenia dowodowego dokumentów składowanych w aktach zbiorowych rejestracji stanu cywilnego należy rozpocząć od zasady procesowej z art. 233 k.p.c., która stanowi o swobodnej ocenie dowodów, składającej się z sądowej oceny wiarygodności i mocy dowodów – według własnego przekonania sądu na podstawie wszechstronnego rozważenia zebranego materiału³⁶. Urzeczywistnieniem zasady swobodnej

³⁰ Zob. wyrok WSA w Krakowie z 23 stycznia 2018 r., sygn. akt III Sa/Kr 1427/17, Legalis.

³¹ Zob. wyrok WSA w Poznaniu z 28 maja 2021 r., sygn. akt II SAB/Po 17/21, Legalis.

³² A. Kurzawa, [w:] B. Kotowicz, A. Kurzawa, B. Opaliński, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2022, s. 61.

³³ Zob. postanowienie NSA z 10 maja 2018 r., sygn. akt I GZ 129/18, CBOSA.

³⁴ Zob. wyrok NSA z 29 maja 2018 r., sygn. akt I OSK 1574/16, CBOSA.

³⁵ Zob. wyrok NSA z 6 grudnia 2016 r., sygn. akt II OSK 595/15, CBOSA.

³⁶ Art. 233 § 1 k.p.c.

oceny dowodów jest orzecznictwo krajowe. Przykładowo można wskazać na jeden z wyroków Sądu Najwyższego, w którym wyartykułowano, że ocena wiarygodności i mocy dowodów jest podstawowym zadaniem sądu orzekającego, wyrażającym istotę sądzenia, a więc rozstrzygania kwestii spornych w warunkach niezawisłości, na podstawie własnego przekonania sędziego, przy uwzględnieniu całokształtu zebranego materiału³⁷. Swobodna ocena dowodów nie jest jednak nieograniczona. Jak zauważa Tadeusz Ereciński, „granice swobodnej oceny dowodów wyznaczają trzy czynniki: logiczny, ustawowy oraz ideologiczny. Czynniki logiczny oznacza, że sąd ma obowiązek wyprowadzenia z zebranego w sprawie materiału dowodowego wniosków logicznie prawidłowych. Rozumowanie sędziego z reguły ma charakter rozumowania dedukcyjnego (rzadziej redukcyjnego), powinien on zatem kierować się określonymi schematami, przewidzianymi w logice formalnej dla tego typu rozumowania. W konsekwencji między wnioskami sądu, które wyprowadza on przy ocenie poszczególnych dowodów, nie mogą istnieć sprzeczności. Wszystkie wnioski muszą stanowić logiczną całość”³⁸. Powyższe potwierdza Sąd Najwyższy, stwierdzając w jednym z orzeczeń, że normy swobodnej oceny dowodów wyznaczone są wymaganiami prawa procesowego, doświadczenia życiowego oraz regułami logicznego myślenia, według których sąd w sposób bezstronny, racjonalny i wszechstronny rozważa materiał dowodowy jako całość, dokonuje wyboru określonych środków dowodowych i wając ich moc oraz wiarygodność, odnosi je do pozostałego materiału dowodowego³⁹. W ramach swobodnej oceny dowodów to sędzia ma prawo do bezpośredniego oceniania, kwalifikowania, szacowania ważności poszczególnych faktów dla rozstrzygnięcia⁴⁰. Przekładając całość na grunt dowodu przeprowadzonego z dokumentów stanowiących akta zbiorowe rejestracji stanu cywilnego, należy stwierdzić, że w znacznej mierze od sądu zależeć będzie, jaka moc dowodowa zostanie nadana tym dokumentom i czy będą one traktowane jako dokumenty urzędowe czy prywatne.

Jak podaje Kinga Flaga-Gieruszyńska, „zasadniczą funkcją dokumentu jest utrwalenie określonych spostrzeżeń lub oświadczeń wszelkiego rodzaju w celu przedstawienia ich w tej formie w przyszłości. Dokumentem w szerokim znaczeniu jest każdy przedmiot, w którym zawarta jest jakaś myśl, przejaw ludzkiej działalności. Dokumenty w tym znaczeniu, posiadające określoną treść myślową, różnią się od innych tzw. rzeczowych środków dowodowych”⁴¹. Zgodnie z art. 244 k.p.c. dokumenty urzędowe, sporządzone w przepisanej formie przez powołane do tego organy władzy publicznej i inne organy państwowe w zakresie ich działania, stanowią dowód tego, co zostało w nich urzędowo zaświadczone⁴². Dokumentami urzędowymi będą też dokumenty sporządzone przez inne podmioty, w zakresie zleconych im przez ustawę zadań z dziedziny administracji

³⁷ Wyrok SN z 16 lutego 1996 r., sygn. akt II CRN 173/95, Lex nr 1635264.

³⁸ T. Ereciński, [w:] M. Dziurda (red.), *Postępowanie dowodowe. Komentarz do art. 227–315 k.p.c.*, Warszawa 2024, art. 233, teza 3.

³⁹ Zob. wyrok SN z 10 czerwca 1999 r., sygn. akt II UKN 685/98, OSNAPiUS 2000, Nr 17, poz. 655.

⁴⁰ L. Leszczyński, *Stosowanie generalnych klauzul odsyłających*, Kraków 2001, s. 153.

⁴¹ Zob. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2024.

⁴² Art. 244 § 1 k.p.c.

publicznej⁴³. Kategoria dokumentów urzędowych nie jest więc jednorodna, a o rzeczywistym znaczeniu dokumentu dla postępowania, w którym jest on przedstawiany jako dowód, nie decyduje jego zewnętrzna postać (po stwierdzeniu autentyczności), ale treść i charakter zawartego w nim oświadczenia organu państwowego. Dokumenty urzędowe związane są z dwoma domniemaniami prawnymi (domniemaniem autentyczności oraz domniemaniem zgodności z prawdą treści dokumentu urzędowego), lecz sąd cywilny związany jest tymi domniemaniami, tylko tak długo, jak długo nie zostaną one obalone (obydwa domniemania mają charakter wzruszalny – *preasumptiones iuris tantum*)⁴⁴.

Z kolei dokument prywatny to dokument sporządzony w formie pisemnej albo elektronicznej, stanowiący dowód tego, że osoba, która go podpisała, złożyła oświadczenie zawarte w tym dokumencie⁴⁵. Dokumentem prywatnym będzie więc każdy dokument pisemny lub elektroniczny, który nie odpowiada wymaganiom przewidzianym dla dokumentu urzędowego⁴⁶. Co istotne, w kontekście formy dokumentu, jak zauważył Sąd Najwyższy, w przypadku dokumentu prywatnego nie został także ograniczony przedmiot jego osnowy ani forma, w jakiej dokument ma być sporządzony. Jediną istotną cechą formalną tego typu dokumentów pozostaje ich podpisanie przez wystawcę⁴⁷. Należy zaznaczyć, że dokumenty prywatne również zostały wyposażone w dwa domniemania prawne, tj. domniemanie autentyczności i pochodzenia dokumentu od jego wystawcy. Jak zauważa Tomasz Szancilo, w praktyce oba domniemania najczęściej pokrywają się ze sobą. Ustalenie, że dany dokument został podpisany przez określoną osobę, implikuje wniosek, że osoba podpisana pod dokumentem złożyła zawarte w nim oświadczenie. Obalenie tego domniemania, tak jak i obalenie faktu pochodzenia dokumentu prywatnego od jego wystawcy, następuje według reguł przewidzianych w art. 253 k.p.c.⁴⁸, tzn. jeżeli strona zaprzecza prawdziwości dokumentu prywatnego albo twierdzi, że zawarte w nim oświadczenie osoby, która je podpisała, od niej nie pochodzi, obowiązana jest okoliczności te udowodnić⁴⁹. Niezależnie jednak od kontekstu, w jakim używane jest pojęcie dokumentu na gruncie prawa cywilnego materialnego, istotne jest, czy taki dokument uzyskuje rangę środka dowodowego, tj. czy będzie mógł być wykorzystany w ramach formalnego postępowania dowodowego⁵⁰.

Mając na uwadze powyższe, można zastanawiać się, czy dokumenty, będące podstawą rejestracji stanu cywilnego, mogą być uznane za dokumenty urzędowe, czy pozostaną jednak dokumentami prywatnymi. Z pewnością będzie to zależeć od ich typu i charakteru. Celem pogłębienia tego zagadnienia należy przedstawić kilka rodzajów dokumentów (najczęściej spotykanych w aktach zbiorowych rejestracji stanu cywilnego),

⁴³ Art. 244 § 2 k.p.c.

⁴⁴ T. Szancilo (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1: Art. 1–458¹⁶, Warszawa 2023, teza 7.

⁴⁵ Art. 245 k.p.c.

⁴⁶ Zob. wyrok SN z 3 października 2000 r., sygn. akt I CKN 804/98, Legalis.

⁴⁷ Zob. wyrok SN z 2 kwietnia 2008 r., sygn. akt III CSK 299/07, Legalis.

⁴⁸ T. Szancilo (red.), op. cit., teza 3.

⁴⁹ Art. 253 k.p.c.

⁵⁰ Wyrok SN z 18 lutego 2015 r., sygn. akt I CSK 107/14, Legalis.

które stanowią podstawę sporządzenia poszczególnych aktów stanu cywilnego, wzmianek dodatkowych czy chociażby przypisków.

Zacząć należy od rejestracji urodzenia, której dokonuje się m.in. na podstawie karty urodzenia (karty martwego urodzenia)⁵¹, która z kolei zawiera: 1) nazwisko, imię (imiona), nazwisko rodowe, datę i miejsce urodzenia oraz numer PESEL matki dziecka, jeżeli został nadany; 2) miejsce, datę i godzinę urodzenia dziecka; 3) płeć⁵².

Karta martwego urodzenia zawiera natomiast wszystkie dane wymagane w karcie urodzenia (wymienione powyżej) oraz informację, że dziecko urodziło się martwe. Karty te przekazuje podmiot wykonujący działalność leczniczą (zazwyczaj szpital). Wzór karty urodzenia i martwego urodzenia jest ściśle określony. Stanowi o tym rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 6 grudnia 2023 r. w sprawie wzorów karty urodzenia i karty martwego urodzenia⁵³. Należy zauważyć, że ani przepisy prawa, ani akty wykonawcze nie określają terminu na sporządzenie karty urodzenia (ani karty martwego urodzenia) przez podmiot wykonujący działalność leczniczą. Nie precyzują też tego, kto z personelu pracującego w placówce jest zobowiązany (kompetentny) sporządzić dokument, a następnie przekazać go USC⁵⁴. Karty są przekazywane kierownikom USC na piśmie utrwalonym w postaci elektronicznej, opatrzonym kwalifikowanym podpisem elektronicznym albo podpisem osobistym⁵⁵, co nadaje im określony charakter. Podpis osoby uprawnionej (kompetentnej) jest bezsprzecznym potwierdzeniem prawdziwości danych zawartych w karcie urodzenia/karcie martwego urodzenia. Drugim dokumentem będącym podstawą do sporządzenia aktu urodzenia jest protokół zgłoszenia urodzenia albo zgłoszenia urodzenia dokonanego w formie elektronicznej. Protokół sporządzony jest w przepisanej formie przez powołany do tego organ administracji publicznej (kierownika USC) w zakresie jego działania. Należy stwierdzić, że jeśli chodzi o kartę urodzenia, to spełnia ona jedną z przesłanek, które mogłyby kwalifikować ją jako dokument urzędowy – jest sporządzona w przepisanej formie⁵⁶. Nie sposób jednak przyznać, że spełnia ona drugą przesłankę, mianowicie że wydana jest przez powołane do tego organy władzy publicznej, inne organy państwowe w zakresie ich działania albo inne podmioty w zakresie zleconych im przez ustawę zadań z dziedziny administracji publicznej⁵⁷. Nie ma bowiem przepisu szczególnego, który stanowiłby, że szpitale lub inne podmioty lecznicze wystawiają karty urodzenia w zakresie zadań z dziedziny administracji publicznej zleconym im przez ustawę. Jako postulat *de lege ferenda* można uznać potrzebę unormowania tego wprost w przepisach prawa, tak by nie było wątpliwości, że podmioty wykonujące działalność leczniczą, wydając kartę urodzenia, działają, wykonując zadania z zakresu administracji publicznej. Co do protokołu zgłoszenia urodzenia dziecka, to można przyznać mu

⁵¹ Art. 53 ust. 1 PrASC.

⁵² Art. 54 ust. 2 PrASC.

⁵³ § 1 rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 6 grudnia 2023 r. w sprawie wzorów karty urodzenia i karty martwego urodzenia (Dz.U. z 2023 r., poz. 2733).

⁵⁴ P. Króliński [w:] K. Osajda, M. Domański, J. Słyk (red.), op. cit., s. 359.

⁵⁵ Art. 54 ust. 4 PrASC.

⁵⁶ Art. 244 § 1 k.p.c.

⁵⁷ Art. 244 § 2 k.p.c.

charakter dokumentu urzędowego, ponieważ spełnia on obie przesłanki z art. 244 k.p.c., a mianowicie jest sporządzony w przepisanej formie oraz przez powołane do tego organy władzy publicznej lub inne organy państwowe w zakresie ich działania (sporządza go kierownik USC). Protokół zgłoszenia urodzenia zawiera:

- 1) nazwiska, imiona oraz nazwiska rodowe, daty i miejsca urodzenia rodziców dziecka, numery PESEL rodziców dziecka, jeżeli zostały nadane;
- 2) oświadczenie o wyborze imienia lub imion dziecka (w oświadczeniu wskazuje się maksymalnie dwa imiona, które nie mogą być zapisane w formie zdrobniałej oraz nie mogą mieć ośmieszającego lub nieprzyzwoitego charakteru⁵⁸);
- 3) nazwisko dziecka (jak stanowi art. 88 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy; dalej jako k.r.o.): dziecko, co do którego istnieje domniemanie, że pochodzi od męża matki, nosi nazwisko będące nazwiskiem obojga małżonków. Jeżeli małżonkowie mają różne nazwiska, dziecko nosi nazwisko wskazane w ich zgodnych oświadczeniach. Małżonkowie mogą wskazać nazwisko jednego z nich albo nazwisko utworzone przez połączenie nazwiska matki z nazwiskiem ojca dziecka⁵⁹;
- 4) datę i miejsce urodzenia dziecka (oczywiście chodzi o dzień, miesiąc i rok oraz miejscowość, w której dziecko przyszło na świat);
- 5) obywatelstwo dziecka (trzeba tutaj podkreślić, że informację o obywatelstwie rodziców oraz o obywatelstwie dziecka można ustalić bez komplikacji tylko wtedy, gdy oboje rodzice mają jedno wspólne obywatelstwo. Problemowe są jednak przypadki, w których obywatelstwa rodziców dziecka są różne⁶⁰. Warto odwołać się w tym miejscu do ustawy z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim, która stanowi w art. 14, że małoletni nabywa obywatelstwo polskie przez urodzenie, w przypadku gdy co najmniej jedno z rodziców jest obywatelem polskim, jak również gdy urodził się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a jego rodzice są nieznani, nie posiadają żadnego obywatelstwa lub ich obywatelstwo jest nieokreślone⁶¹);
- 6) obywatelstwo rodziców dziecka;
- 7) nazwisko i imię osoby zgłaszającej urodzenie oraz oznaczenie dokumentu tożsamości tej osoby (warto zaznaczyć, że zgłoszenia urodzenia dokonują matka lub ojciec dziecka posiadający pełną zdolność do czynności prawnych. Matka lub ojciec dziecka, którzy ukończyli 16 lat, dokonują zgłoszenia urodzenia, tylko jeśli posiadają ograniczoną zdolność do czynności prawnych, a w pozostałych przypadkach zgłoszenia urodzenia dokonuje przedstawiciel ustawowy lub opiekun matki⁶²);

⁵⁸ Art. 59 § 1 i § 2 PrASC.

⁵⁹ Art. 88 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 2809 ze zm.), dalej jako k.r.o.

⁶⁰ D. Sorbian, [w:] I. Basior, A. Czajkowska, D. Sorbian, op. cit., art. 58, teza 3.

⁶¹ Art. 14 ustawy z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1989).

⁶² Art. 57 § 1 PrASC.

- 8) miejsce sporządzenia aktu małżeństwa i oznaczenie tego aktu lub miejsce sporządzenia aktu urodzenia każdego z rodziców dziecka i oznaczenie tych aktów;
- 9) nazwisko i imię biegłego lub tłumacza, jeżeli brał udział w czynności (np. w sytuacji niemożności porozumienia się kierownika USC z osobą, która dokonuje czynności zgłoszenia urodzenia, kierownik powinien zapewnić udział biegłego, który może tę komunikację zapewnić. Bieglym może być oczywiście biegły sądowy, ale również osoba, której wiadomości specjalne są niezbędne na potrzeby tej konkretnej czynności⁶³);
- 10) adres do korespondencji osoby zgłaszającej urodzenie;
- 11) nazwisko i imię kierownika urzędu stanu cywilnego przyjmującego zgłoszenie.

Regułą wywiedzioną z art. 32a PrASC jest, że protokoły sporządzane na podstawie ustawy przygotowuje się na piśmie utrwalonym (w postaci papierowej) i podpisuje się podpisami własnoręcznymi⁶⁴.

W drugiej kolejności przedstawić należy dokumenty będące podstawą zawarcia związku małżeńskiego, które w konsekwencji będą stanowić akta zbiorowe rejestracji małżeństwa. Wśród wielu dokumentów, które sporządza się przed i po zawarciu małżeństwa warto wyróżnić:

- 1) zapewnienia o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa⁶⁵, podpisane przez kobietę, mężczyznę i kierownika USC (zapewnienia powinny zawierać elementy wskazane w art. 76 ust. 4 PrASC⁶⁶);
- 2) w przypadku ślubu konkordatowego – zaświadczenie stwierdzające brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa⁶⁷ (jedną kopię nupturienci przekazują duchownemu, a druga kopia dołączana jest do akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego). Podstawową funkcją zaświadczenia stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa jest uzyskanie przez duchownego wiedzy, że nupturienci mogą zawrzeć małżeństwo w świetle prawa polskiego, a ponieważ duchowny nie ma kompetencji do odbioru takich oświadczeń, to opiera się na zaświadczeniu sporządzonym przez kierownika USC⁶⁸. Zaświadczenie to jest dokumentem o charakterze dowodowym, a nie materialnoprawnym⁶⁹;
- 3) w przypadku ślubu konkordatowego – zaświadczenie stwierdzające, że oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński zostały złożone w obecności duchownego (zaświadczenie podpisują nupturienci, świadkowie i duchowny);

⁶³ K. Flaga-Gieruszyńska (red.), *Biegły w postępowaniu cywilnym i karnym. Komentarz praktyczny, orzecznictwo, wzory pism procesowych i orzeczeń*, Warszawa 2020, teza 1.

⁶⁴ Art. 32a PrASC.

⁶⁵ Szerzej: L. Świto, M. Tomkiewicz, *Zaświadczenie o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa w procedurze matrimonium per procura*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2018, nr 21, s. 323–344.

⁶⁶ Art. 76 ust. 4 PrASC.

⁶⁷ Art. 4¹ § 1 k.r.o.

⁶⁸ R. Łukasiewicz, [w:] K. Osajda, M. Domański, J. Słyk (red.), op. cit., s. 494.

⁶⁹ K. Piasecki, *Prawo małżeńskie*, Warszawa 2011, s. 169–173.

- 4) w przypadku ślubu cywilnego – protokół przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, podpisany na ślubie przez mężczyznę, kobietę, świadków i kierownika USC⁷⁰;
- 5) protokół przyjęcia oświadczeń o nazwiskach noszonych po zawarciu małżeństwa złożonych przed kierownikiem USC⁷¹ (słusznie zauważa Krzysztof Pietrzykowski, że „jeżeli małżeństwo jest zawierane przed duchownym, to osoby zamierzające zawrzeć małżeństwo wyznaniowe ze skutkami w prawie polskim muszą zdecydować o nazwisku już przed sporządzeniem zaświadczenia dla duchownego, stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa. Do zmiany nazwiska dojdzie jednak z chwilą zawarcia małżeństwa”⁷²).

Kwestią problemową jest ocena, czy wszystkie wymienione dokumenty będą dokumentami urzędowymi w świetle art. 244 k.p.c. Co prawda są sporządzane w przepisanej formie przez powołane do tego organy władzy publicznej – kierownik USC drukuje odpowiednie formularze z systemu rejestracji stanu cywilnego, opatrując własnoręcznym podpisem i pieczęciami, które samoistnie nie stanowią dokumentu, choć mogą, a w pewnych wypadkach muszą, być użyte jako nośnik znaku będącego istotnym elementem dokumentu⁷³. Na wszystkich wymienionych dokumentach odciska się pieczęć okrągłą konkretnego USC oraz pieczęć imienną kierownika USC, który brał udział w czynnościach. Jednak, jak zauważa Sąd Najwyższy, dokument sporządzony wprowadzie przez organ mogący wytwarzać dokumenty urzędowe, ale w sferze *dominium*, a nie *imperium*, nie ma charakteru dokumentu urzędowego⁷⁴. Nie da się więc jednoznacznie stwierdzić, czy dokumenty stanowiące akta zbiorowe rejestracji stanu cywilnego w zakresie małżeństwa będą dokumentami urzędowymi i co za tym idzie – czy będą korzystać z domniemań przewidzianych dla dokumentów urzędowych.

Jeśli chodzi o akta zbiorowe rejestracji stanu cywilnego w zakresie zgonu, to będą to:

- 1) karta zgonu, która składa się z trzech części: przeznaczonych do zarejestrowania zgonu (pierwsza część), dla administracji cmentarza (druga część), dla potrzeb statystyki publicznej (trzecia część)⁷⁵. Podmiot, któremu zostanie wydana karta zgonu, przedkłada ją kierownikowi urzędu stanu cywilnego, który uzupełnia ją wraz z adnotacją o zarejestrowaniu zgonu w rejestrze stanu cywilnego lub adnotacją o zgłoszeniu zgonu, jeżeli z powodu niedostępności rejestru nie jest możliwe zarejestrowanie zgonu w dniu jego zgłoszenia⁷⁶;

⁷⁰ Art. 84 ust. 2 PrASC.

⁷¹ Art. 25 § 1 k.r.o.

⁷² K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2023, teza 5.

⁷³ Zob. wyrok SN z 14 października 1991 r., sygn. akt II KRN 302/91, OSP 1992, Nr 6, poz. 140.

⁷⁴ Por. wyrok SN z 20 lutego 1991 r., sygn. akt I PR 422/90, Lex nr 14682.

⁷⁵ Art. 11 ust. 3a ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 576).

⁷⁶ Art. 11 ust. 4a ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych.

- 2) protokół zgłoszenia zgonu (zgłoszenie zgonu dokumentuje się w formie protokołu, który podpisują zgłaszający zgon i kierownik USC⁷⁷). Przepis art. 94 ust. 2 PrASC⁷⁸ wymienia obligatoryjne elementy stanowiące katalog zamknięty, które powinien zawierać protokół zgłoszenia zgonu⁷⁹.

Nie sposób jednoznacznie określić, jaki jest charakter karty zgonu i protokołu zgłoszenia zgonu w kontekście dokumentu urzędowego. Karta zgonu sporządzana jest na podstawie art. 11 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, a rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 7 grudnia 2023 r. w sprawie wzoru karty zgonu określa jej wzór i sposób sporządzenia⁸⁰. Lekarz, jako podmiot wykonujący zawód zaufania publicznego⁸¹ i realizujący zadania publiczne (m.in. stwierdzanie zgonu), działa w tym wypadku co prawda w zakresie swoich kompetencji, ale wątpliwość stanowi, czy są to zadania z zakresu administracji publicznej (co jest przesłanką uznania dokumentu za dokument urzędowy). Karta zgonu jest podstawą wpisu do rejestru stanu cywilnego (wydanie aktu zgonu). Bez niej nie można dokonać czynności urzędowych, bowiem USC musi mieć kartę zgonu, by sporządzić i wystawić akt zgonu. Inną opcją jest tylko sądowe uznanie za zmarłego. Jako argumenty przeciwne trzeba stwierdzić, że lekarz nie jest „organem władzy publicznej” i co prawda działa jako profesjonalista, ale brakuje stwierdzenia wprost, że robi to w imieniu państwa.

Podsumowanie

Dokumenty z akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego, w rozumieniu przepisów PrASC, stanowią odrębną kategorię dokumentacji, której znaczenie procesowe w postępowaniu cywilnym nie może być pomijane. W zależności od ich źródła, treści oraz formy sporządzenia mogą one przybierać postać zarówno dokumentów urzędowych, jak i dokumentów prywatnych. Ocenę ich mocy dowodowej oraz wiarygodności ustawodawca położył w zasadzie sądowi, w ramach zasady swobodnej oceny dowodów, przy zachowaniu konieczności respektowania wymagań logicznej oceny materiału dowodowego.

W praktyce sądowej dokumenty te odgrywają rolę zarówno bezpośrednich środków dowodowych, jak i materiału pomocniczego przy ustalaniu okoliczności faktycznych. Znaczenie dowodowe poszczególnych dokumentów z akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego wymaga każdorazowo precyzyjnej analizy ich genezy, treści oraz funkcji, z uwzględnieniem obowiązujących przepisów prawa materialnego i procesowego.

Należy podkreślić, że brak jednolitych regulacji prawnych w zakresie kwalifikacji dokumentów sporządzanych przez podmioty lecznicze, zwłaszcza kart urodzenia i kart zgonu, rodzi poważne wątpliwości co do ich statusu prawnego. W związku z tym

⁷⁷ Art. 94 ust. 1 PrASC.

⁷⁸ Art. 94 ust. 2 PrASC.

⁷⁹ B. Kotowicz, [w:] A. Kurzawa, B. Opaliński, B. Kotowicz, op. cit., art. 94, teza 3.

⁸⁰ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 7 grudnia 2023 r. w sprawie wzoru karty zgonu (Dz.U. poz. 2734).

⁸¹ J. Wiatrowski, K. Wiatrowski, *Lekarz jako zawód zaufania publicznego*, „Problemy Zdrowia Publicznego” 2020, nr 1, s. 79.

zasadny wydaje się postulat *de lege ferenda*, zmierzający do wyraźnego ustawowego unormowania tej kwestii, w celu zapewnienia pewności prawa oraz ochrony zasady zaufania obywateli do państwa i stanowionego przez nie prawa.

Konkludując, rola dokumentów akt zbiorowych w procesie cywilnym – choć niezwykle istotna – nie powinna być rozpatrywana w oderwaniu od całokształtu materiału dowodowego, lecz zawsze w kontekście zasady prawdy materialnej oraz dyrektyw postępowania dowodowego.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Balwicka-Szczyrba M., Sylwestrzak A. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2024.
- Basior I., Sorbian D., Czajkowska A., *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem. Przepisy wykonawcze i związkowe oraz wzory dokumentów*, Warszawa 2015.
- Dubisz S., *Wielki słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2018.
- Dziurda M. (red.), *Postępowanie dowodowe. Komentarz do art. 227–315 k.p.c.*, Warszawa 2024.
- Flaga-Gieruszyńska K. (red.), *Biegły w postępowaniu cywilnym i karnym. Komentarz praktyczny, orzecznictwo, wzory pism procesowych i orzeczeń*, Warszawa 2020.
- Flaga-Gieruszyńska K., Zieliński A., *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2024.
- Graffke A., Graffke M., *Vademecum kierownika urzędu stanu cywilnego*, Warszawa 2021.
- Jurzyński M., *Prawne aspekty informatyzacji rejestracji stanu cywilnego*, „Acta Iuridica Resoviensia” 2024, nr 47(129).
- Kasprzyk P. (red.), *Podręcznik urzędnika stanu cywilnego*, t. 1: *Podstawowe instytucje prawa o aktach stanu cywilnego*, Lublin 2018.
- Kurzawa A., Opaliński B., Kotowicz B., *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2022.
- Leszczyński L., *Stosowanie generalnych klauzul odsyłających*, Kraków 2001.
- Piasecki K., *Prawo małżeńskie*, Warszawa 2011.
- Pietrzykowski K. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2023.
- Osajda K., Domański M., Słyk J. (red.), *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2023.
- Szancilo T. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1: *Art. 1–458¹⁶*, Warszawa 2023.
- Świto L., Tomkiewicz M., *Zaświadczenie o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa w procedurze matrimonium per procura*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2018, nr 21.
- Wiatrowski J., Wiatrowski K., *Lekarz jako zawód zaufania publicznego*, „Problemy Zdrowia Publicznego” 2020, nr 1.

Wilk A., *Akt urodzenia*, Warszawa 2014.

Wojewoda M., *Przypisek przy akcie stanu cywilnego i jego rola w systemie rejestracji stanu cywilnego w Polsce*, „Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego” 2017, R. VII, nr 1.

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 lutego 2015 r. w sprawie sposobu prowadzenia rejestru stanu cywilnego oraz akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego (t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 1904).

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 6 grudnia 2023 r. w sprawie wzorów karty urodzenia i karty martwego urodzenia (Dz.U. z 2023 r., poz. 2733).

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 7 grudnia 2023 r. w sprawie wzoru karty zgonu (Dz.U. poz. 2734).

Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 576).

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 2809 ze zm.).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1061 ze zm.).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1568).

Ustawa z dnia 17 października 2008 r. o zmianie imienia i nazwiska (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1988).

Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1989).

Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2023 r., poz. 1378 ze zm.).

Orzecznictwo

Postanowienie NSA z 10 maja 2018 r., sygn. akt I GZ 129/18, CBOSA.

Wyrok NSA z 6 grudnia 2016 r., sygn. akt II OSK 595/15, CBOSA.

Wyrok NSA z 29 maja 2018 r., sygn. akt I OSK 1574/16, CBOSA.

Wyrok WSA w Lublinie z 1 kwietnia 2020 r., sygn. akt III SA/Lu 561/19, Legalis.

Wyrok WSA w Krakowie z 23 stycznia 2018 r., sygn. akt III Sa/Kr 1427/17, Legalis.

Wyrok WSA w Poznaniu z 28 maja 2021 r., sygn. akt II SAB/Po 17/21, Legalis.

Wyrok SN z 10 czerwca 1999 r., sygn. akt II UKN 685/98, OSNAPiUS 2000, Nr 17, poz. 655.

Wyrok SN z 3 października 2000 r., sygn. akt I CKN 804/98, Legalis.

Wyrok SN z 2 kwietnia 2008 r., sygn. akt III CSK 299/07, Legalis.

Wyrok SN z 18 lutego 2015 r., sygn. akt I CSK 107/14, Legalis.

Wyrok SN z 20 lutego 1991 r., sygn. akt I PR 422/90, Lex nr 14682.

Wyrok SN z 14 października 1991 r., sygn. akt II KRN 302/91, OSP 1992, Nr 6, poz. 140.

Wyrok SN z 16 lutego 1996 r., sygn. akt II CRN 173/95, Lex nr 1635264.

A document from the collective civil status registration files as evidence in civil proceedings

Summary

The article analyses the legal nature of documents from collective civil status registration files and their role as evidence in civil proceedings. Based on the dogmatic-legal method and the analysis of national case law, the author indicates that collective files include documents constituting the basis for drawing up a civil status record, additional note or footnote.

The principles of collecting, maintaining and making collective files available are discussed in detail, emphasizing that these documents may be in electronic, paper or digitally reproduced form. The requirement of a legal interest in making documents available and the distinction between legal interest and factual interest are also indicated, with reference to the case law of administrative courts.

In the part concerning the evidential value of documents from collective civil status registration files, the author discusses the application of the principle of free evaluation of evidence, indicating that the court decides on the credibility and strength of documents based on the rules of logic, life experience and procedural law. An analysis was carried out of whether individual documents from collective files are official or private documents in the context of Polish civil procedure.

Birth and death certificates – prepared by medical entities – raise doubts as to their qualification as official documents, due to the lack of a clear assignment of the public administration function. In turn, protocols prepared by heads of the Civil Registry Office have the undoubted status of official documents. The author postulates *de lege ferenda* statutory regulation of the status of documents issued by medical entities, in order to ensure legal certainty and protect the principle of citizens' trust in the state. In conclusion, documents from collective civil status registration files may be independent means of evidence or auxiliary material in civil proceedings, but their significance should be assessed each time in the context of the entirety of the evidence and the principles of material truth.

Keywords: document, collective civil status registration records, documentary evidence, civil procedure

DOI: 10.31648/kpp.11615

Sylwia Omieczynska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0009-0002-2812-1771

sylwia.omieczynska@student.uwm.edu.pl

Pojęcie szczególnego okrucieństwa jako okoliczność obciążająca w świetle orzecznictwa

Wstęp

Ustawodawca w art. 53 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny uregulował dyrektywy wymiaru kary za dane przestępstwo. Sąd podczas wymierzania kary kieruje się własnym uznaniem, związany jest natomiast ustawowymi granicami przewidzianymi za popełnienie danego przestępstwa. Ponadto zobowiązany jest uwzględnić stopień winy oraz społecznej szkodliwości, a także okoliczności zarówno łagodzące, jak i obciążające. Dostosowuje karę ze względu na cel, jaki ma za zadanie spełnić. Na szczególne uwzględnienie sądu podczas wymierzania kary zasługują: motywacja sprawcy przestępstwa, sposób dokonania przestępstwa, cechy ofiary (takie jak nieporadność spowodowana wiekiem oraz stanem zdrowia), dokonanie przestępstwa na osobie nieletniej, rodzaj i stopień naruszeń ciężących na sprawcy obowiązków, skutek dokonanego przestępstwa, właściwości sprawcy oraz dotychczasowe sprawowanie, a także zachowanie sprawcy następujące po popełnieniu przestępstwa, zwłaszcza próba naprawienia szkody¹.

Okoliczności obciążające przy wymiarze kary

Wyróżnione przez ustawodawcę okoliczności obciążające, wpływające na wymiar kary za popełnione przestępstwo, zostały zawarte w art. 53 § 2a k.k. Wśród nich w pkt 7 zostało wymienione tytułowe działanie ze szczególnym okrucieństwem. Należy zaznaczyć użyte przez ustawodawcę wyrażenie „w szczególności”, wskazujące

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 17 z późn. zm.), dalej jako k.k.

na celowy zabieg pozostawienia okoliczności obciążających jako katalogu otwartego, w celu pozostawienia sądom możliwości kwalifikowania określonych okoliczności jako obciążających, spoza tych wymienionych w przepisie, stosownie do sytuacji. Co istotne, k.k. nie wprowadza gradacji okoliczności obciążających względem siebie i pozostawia ich ocenę sądownictwu².

Jako pierwszą okoliczność obciążającą ustawodawca uznał uprzednią karalność za przestępstwo umyślne lub podobne przestępstwo nieumyślne. Jak wskazuje Magdalena Budyn-Kulik, zastosowano kryterium recydywy ogólnej. W przypadku powtórnej karalności co do przestępstwa nieumyślnego wskazano na wymóg podobieństwa przestępstw, w przeciwieństwie do przestępstw umyślnych, które są tego wymogu pozbawione. Według teź autorki przestępstwo podobne wywodzimy z art. 155 § 3 k.k., zgodnie z którym są to przestępstwa tego samego rodzaju i właśnie to kryterium stosujemy do określania przestępstw nieumyślnych, gdyż pozostałe kryteria odnoszą się wyłącznie do przestępstw umyślnych³. Aby rozstrzygnąć, kiedy mamy do czynienia z sytuacją, w której występuje przynależność przestępstw do tego samego rodzaju, należy odwołać się do zaaprobowanego stanowiska przez Julię Kosonogę-Zygmunt, które głosi, że kryterium rozstrzygającym jest jednorodność przedmiotu ochrony⁴.

M. Budyn-Kulik zwraca uwagę na wątpliwości związane z możliwością uwzględnienia uprzedniej karalności za przestępstwo nieumyślne, natomiast niepozostawiające w stosunku podobieństwa jako okoliczność obciążającą. Autorka jako argument przemawiający za możliwością uznania takiej sytuacji (jako okoliczność obciążającą) podaje charakter otwartego katalogu przepisu dotyczącego okoliczności obciążających. Natomiast wskazuje na wyszczególnienie w przepisie przez ustawodawcę konkretnych sytuacji dotyczącej powtórnej karalności, które nie zawierają poruszanej sytuacji⁵. Można uznać to za celowy zabieg ustawodawcy.

Następną kodeksową okoliczność obciążającą stanowi wykorzystanie bezradności, niepełnosprawności, choroby lub podeszłego wieku pokrzywdzonego. Jest to okoliczność zasługująca na szczególne potępienie, gdyż uderza w najsłabsze jednostki społeczeństwa, które powinny być otoczone szczególną opieką. Agnieszka Kania-Chramęga wskazuje, że wymienieni w rzeczonym przepisie potencjalni pokrzywdzeni wymagają okazania im szczególnej wrażliwości i empatii, a przede wszystkim zaniechania wykorzystania ich słabości. Autorka ową bezradność kwalifikuje jako niemożność wyrażenia sprzeciwu wobec sprawcy⁶. Ponadto podnosi, że na uznanie okoliczności za obciążającą zasługuje sytuacja wykorzystania takiej niepełnosprawności pokrzywdzonego, która

² I. Zgoliński, [w:] V. Konarska-Wrzošek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2023, komentarz do art. 53.

³ M. Budyn-Kulik, [w:] P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, 2025, Lex, komentarz do art. 53.

⁴ J. Kosonoga-Zygmunt, *Podobieństwo przestępstw jako przesłanka recydywy jurydycznej w prawie polskim na tle rozwiązań państw obcych*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 9, s. 65–97.

⁵ M. Budyn-Kulik, [w:] P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, op. cit., komentarz do art. 53.

⁶ A. Kania-Chramęga, *Okoliczności obciążające w procesie sądowego wymiaru kary (art. 53 § 2a k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2023, nr 10, s. 5–31.

umożliwiła bądź ułatwiła sprawcy dokonania przestępstwa (np. niepełnosprawność intelektualna lub fizyczna), a więc wpływała na zdolność pokrzywdzonego na odparcie potencjalnego ataku czy na powstrzymanie sprawcy. Sytuacją o tożsamym skutku będzie również wykorzystanie choroby pokrzywdzonego, a także jego podeszłego wieku⁷.

Następną wymienioną w k.k. okolicznością obciążającą jest sposób działania prowadzący do poniżenia lub uderzenia pokrzywdzonego. Według M. Budyn-Kulik poniżenie ma uderzać przede wszystkim w godność pokrzywdzonego⁸. Jeżeli chodzi o uderzenie, wiąże się ono z przysporzeniem cierpień fizycznych lub psychicznych⁹. Owe działanie nie musi kończyć się skutkiem, wystarczy samo zamierzenie postawą do poniżenia, uderzenia. Sprawca nie musi także mieć na celu uderzenia w godność pokrzywdzonego, aby taka okoliczność zaistniała¹⁰.

Kolejną sytuacją wymienioną przez ustawodawcę jako przemawiającą za zaostrzeniem kary jest popełnienie przestępstwa z premedytacją. Charakteryzuje on się pełnym zaplanowaniem działania dokonania czynu przestępczego¹¹.

Popełnienie przestępstwa w stanie po spożyciu alkoholu lub środka odurzającego, jeżeli ten stan był czynnikiem prowadzącym do popełnienia przestępstwa lub istotnego zwiększenia jego skutków, jest kolejną kodeksowo uregulowaną okolicznością obciążającą. Najczęściej taka sytuacja kojarzyć się będzie z przestępstwami popełnionymi w ruchu drogowym. Jak podkreśla orzecznictwo, jest to godzenie w istotne dobro, jakim jest bezpieczeństwo komunikacji, podczas powszechnej świadomości społeczeństwa o działaniu alkoholu i wysokiego prawdopodobieństwa stworzenia zagrożenia w komunikacji, w tym wypadków śmiertelnych po jego spożyciu¹².

Popełnienie przestępstwa w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie (jako okoliczność obciążająca) według orzecznictwa jest kierowaniem się motywem jaskrawo nagannym, powodującym społeczne potępienie i oburzenie¹³.

Ustawodawca uznał za okoliczność obciążającą popełnienie przestępstwa motywowanego nienawiścią z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej lub wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości. Motyw ten zasługuje na szczególną dezaprobatę, ponieważ godzi w podstawowe zagwarantowane w Konstytucji RP prawa i wolności człowieka, przejawiając dyskryminujący charakter.

Zachowanie polegające na popełnieniu przestępstwa we współdziałaniu z nieletnim lub z wykorzystaniem jego udziału jest uznane jako okoliczność obciążająca, z uwagi na demoralizujący wpływ na kształtowanie się młodego człowieka i jego system wartości¹⁴.

⁷ Ibidem

⁸ M. Budyn-Kulik, [w:] P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, op. cit., komentarz do art. 53

⁹ A. Kania-Chramega, op. cit., s. 5–31.

¹⁰ M. Budyn-Kulik, [w:] P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, op. cit., komentarz do art. 53.

¹¹ A. Kania-Chramega, op. cit., s. 5–31.

¹² Wyrok SR w Poznaniu z 15 maja 2024 r., sygn. akt VI K 129/24, Lex nr 3730001.

¹³ K. Janczukowicz, *Działanie w celu osiągnięcia korzyści majątkowej jako motywacja zasługująca na szczególne potępienie*, 2022, Lex.

¹⁴ A. Kania-Chramega, op. cit., s. 5–31.

Ostatnią kodeksowo wymienioną okolicznością obciążająca jest działanie ze szczególnym okrucieństwem, które jest przedmiotem niniejszego artykułu. Orzecznictwo przyjmuje, że szczególnym okrucieństwem jest czyn wyjątkowo brutalny, zadający niepotrzebne, dodatkowe obrażenia cielesne lub psychiczne¹⁵.

Pojęcie szczególnego okrucieństwa

Określenie „szczególne okrucieństwo” nie zostało zdefiniowane na gruncie k.k. Jednak ustawodawca posługuje się tym pojęciem do niektórych przestępstw wymienionych w niniejszej ustawie¹⁶. Przestępstwa skorelowane ze szczególnym okrucieństwem charakteryzują się wysokim ciężarem gatunkowym. Wśród nich znalazło się przestępstwo zabójstwa (art. 148 k.k.), przestępstwo zgwałcenia i wymuszenia czynności seksualnej (art. 197 k.k.) i przestępstwo znęcania się (art. 207 k.k., 247 k.k. i 352 k.k.).

Marek Mozgawa wskazuje na słownikową interpretację pojęcia szczególnego okrucieństwa. Zwrot „okrutny” oznacza nieznośny, srogi, nieludzki. Natomiast według niego nie wystarczy samo okrutne zachowanie się sprawcy, aby wypełnić kwalifikowany typ wyżej wymienionych przestępstw ze względu na szczególne okrucieństwo. Właśnie trzeba zwrócić uwagę na słowo „szczególne” – musi to być niezwykle, wyjątkowo okrutne zachowanie. A więc szczególne okrucieństwo polega na stosowaniu drastycznych i okrutnych metod, zadających ofierze dodatkowego cierpienia. Wpływ na rozstrzygnięcie, czy doszło do działania ze szczególnym okrucieństwem, mogą mieć właściwości samej ofiary, takie jak wiek, zdrowie psychiczne i fizyczne¹⁷.

Trudno scharakteryzować typowy model szczególnego okrucieństwa z uwagi na to, że jest to pojęcie ocenne, pozbawione ustawowej definicji, a także metody działania sprawców mogą być przeróżne i nie sposób ich wszystkich wymienić. M. Mozgawa podaje, że powinno ono być analizowane według kryteriów obiektywnych, a nie subiektywnych. Jest to niezwykle istotne, gdyż zakwalifikowanie działania jako tego ze szczególnym okrucieństwem znacząco zwiększa wymiar kary i musi być stosowane ostrożnie, po zbadaniu wszelkich okoliczności. Subiektywna ocena pokrzywdzonego nie pozostaje jednak bez uwzględnienia, może mieć wpływ na ocenę czynu ze względu na właściwości ofiary, a tym samym na stopień jej cierpienia, natomiast zastosowanie obiektywnych kryteriów chroni przed nadużyciami w zastosowaniu tej instytucji¹⁸. Według Sądu Najwyższego szczególne okrucieństwo oznacza zadanie więcej cierpienia ofierze, niż potrzebne jest do wypełnienia znamion przestępstwa, udręczenia ofiary i pozbawienia jej godności¹⁹.

Według Moniki Całkiewicz orzecznictwo i literatura wypracowały okoliczności, na podstawie których określa się, czy przestępstwo dokonano ze szczególnym

¹⁵ Wyrok SA w Szczecinie z 8 sierpnia 2019 r., sygn. akt II AKa 94/19, Lex nr 3561555.

¹⁶ T. Gawliczek, *Problem interpretacji znamienia „szczynego okrucieństwa” w orzecznictwie karnym Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych*, „Studia Erasmiana Wratislaviensia. Acta Studentium” 2010, nr 5, s. 15–22.

¹⁷ M. Mozgawa, *Znęcanie się ze szczególnym okrucieństwem*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Znęcanie się*, Warszawa 2020.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Wyrok SN z 5 czerwca 2024 r., sygn. akt I KK 166/23, Lex nr 3721399.

okrucieństwem. Zalicza się do nich cechy szczególne ofiary, poważne, długofalowe skutki przestępstwa zgwałcenia, natężenie oporu ofiary w stosunku do zastosowanej wobec niej przemocy, szczególny zamiar sprawcy, a także sposób i rodzaj działania. Według autorki najbardziej właściwym kryterium wykładni szczególnego okrucieństwa jest sposób i rodzaj działania sprawcy, ze względu na zastosowane w kodeksie połączenie wyrażenia „szczególne okrucieństwo” ze znamieniem czynnościowym²⁰.

Brak jasnej ustawowej definicji szczególnego okrucieństwa stwarza rozbieżności w ocenie, czy mamy z nim do czynienia w danej sprawie. M. Całkiewicz wskazuje na istnienie definicji szczególnego okrucieństwa na gruncie ustawy z dnia 21 sierpnia 2007 r. o ochronie zwierząt (Dz.U. z 2023 r., poz. 1580), natomiast nie można jej zastosować do szczególnego okrucieństwa z k.k. ze względu na inny przedmiot ochrony²¹.

Szczególne okrucieństwo jako przedmiot rozważań orzecznictwa

Ustawodawca pozostawił do uznania sądom, czy w danej sytuacji doszło do popełnienia przestępstwa ze szczególnym okrucieństwem. Orzecznictwo wypracowało już pewną praktykę interpretacyjną, o czym wcześniej wspomniano, którą kieruje się, oceniając, czy zaszła kwalifikacja przestępstwa ze względu na wspomniany aspekt. Należy jednak pamiętać, że to do sądu należy ostateczna ocena, czy w danej sprawie zaszła przesłanka szczególnie okrutnego zachowania się sprawcy, a kierunki interpretacyjne mają charakter doradczy, gdyż sprawy nie są ze sobą tożsame, sprawcy mogą użyć różnych narzędzi, sposobów, spowodować różne skutki u ofiary, a także przejawiać różną wolę. Tę część artykułu należy więc poświęcić wyrokom sądów, które w sposób szczegółowy rozważają, czy dane zachowania sprawcy przestępstw zabójstwa, zgwałcenia lub znęcania się można uznać za działanie ze szczególnym okrucieństwem.

W orzecznictwie można spotkać się ze stanowiskiem, według którego doznanie przez ofiarę przestępstwa zabójstwa wielu złamań kości i związane z tym cierpienie nie zostanie uznane jako szczególnie okrutne, gdyż wspomniane urazy nie należą do rzadkości podczas dokonywania zabójstwa²². Oprócz obiektywnego uznania, że sposób działania sprawcy był szczególnie okrutny, należy mu udowodnić, że jego zamiarem było przysporzenie ofierze dodatkowych cierpień²³.

Zabójstwo ze szczególnym okrucieństwem nie polega tylko na nagannym sposobie odebraniu komuś życia; musi ono charakteryzować się nadzwyczajną okrutnością, brutalnością, torturowaniem, męceniem, wydłużać dokonywanie zabójstwa w czasie lub stosować dodatkowe cierpienia wobec ofiary. Mimo uznania, że sposób działania sprawcy zabójstwa był szczególnie okrutny, aby przypisać sprawcy odpowiedzialność na zasadzie art. 148 § 2 pkt 1 k.k., należy wykazać jego wolę zadania zbytecznego szczególnego cierpienia ofierze²⁴. Sposobem kwalifikującym zabójstwo ze względu na

²⁰ M. Całkiewicz, „Szczególne okrucieństwo” – czy potrzebne?, „Państwo i Prawo” 2020, nr 9, s. 71–87.

²¹ Ibidem.

²² Wyrok SA we Wrocławiu z 27 października 2021 r., sygn. akt II AKa 278/21, Lex nr 3485550.

²³ Wyrok SA w Gdańsku z 9 czerwca 2021 r., sygn. akt II AKa 16/21, Lex nr 3273846.

²⁴ Wyrok SA we Wrocławiu z 14 czerwca 2023 r., sygn. akt II AKa 134/23, Lex nr 3626180.

szczególne okrucieństwo uznano m.in. zabicie człowieka poprzez spalenie²⁵. Spalenie żywcem charakteryzuje się ciężkim do wyobrażenia rozmiarem doznawanych cierpień przez ofiarę, ze względu na natężenie nieprzerwanego, wydłużonego w czasie bólu, a jego makabryczny charakter jest faktem powszechnie znanym, więc wola sprawcy będzie domniemywana.

Gdy słyszymy o zabójstwie w wyniku zadania wielokrotnych ciosów, nasuwa się nam określenie działania ze szczególnym okrucieństwem, natomiast jeżeli sprawcy nie można było przypisać woli zadania dodatkowych, niepotrzebnych cierpień ofierze, nie możemy kwalifikować przestępstwa zabójstwa ze względu na tę przesłankę. Orzecznictwo wskazuje, że sprawca mógł zadać tyle ciosów, kierując się zapewnieniem skuteczności swojego działania, szybkim dokonaniem przestępstwa, a nie chęcią przyśporzenia zbędnych cierpień czy pastwieniem się nad ofiarą²⁶. Co istotne, zamiar ewentualny zamiast bezpośredniego nie jest przesłanką wykluczającą uznanie działania ze szczególnym okrucieństwem²⁷.

Jako przykład przejawu woli zadawania ofierze dodatkowych cierpień, maltretowania, w przestępstwie zabójstwa, orzecznictwo wyróżnia bicie przedmiotem, a następnie krępowanie, przeciąganie przez schody i spuszczenie ciężkich przedmiotów na ofiarę²⁸. Sąd Apelacyjny w Łodzi w wyroku z 30 czerwca 2016 r. uznał polanie krocza ofiary gorącą stearyną jako czyn dokonany w warunkach szczególnego okrucieństwa²⁹. Tak wyjątkowo brutalny sposób działania nie budzi wątpliwości co do woli zadania ogromnego cierpienia pokrzywdzonemu. Zadawanie przez sprawcę ciosów przez wiele godzin w szczególnie wrażliwe miejsca wskazuje na wolę sprawcy pozbawienia życia pokrzywdzonego ze szczególnym okrucieństwem, ze względu na rozciągnięcie w czasie śmierci ofiary i stosowanie działań wykraczających poza niezbędne do pozbawienia życia³⁰.

Wyżywianie się na ofierze skutkujące niepohamowaną agresją traktuje się jako element strony podmiotowej i przedmiotowej szczególnego okrucieństwa³¹. Zabójstwo może być uznane jako szczególnie okrutne ze względu na sposób działania sprawcy, charakteryzujący się drastycznością, makabrycznością czy przejawem wynaturzenia³².

Co istotne, zachowanie sprawcy może zostać uznane jako szczególnie okrutne wobec osoby, która nie jest zdolna do odczuwania cierpienia, zarówno psychicznego, jak i fizycznego, z uwagi na np. stan nieprzytomności³³.

Interpretacje orzecznictwa szczególnego okrucieństwa występującego w przestępstwie zabójstwa stosuje się odpowiednio do przestępstwa zgwałcenia. Sąd Najwyższy wyrokiem z 19 listopada 1973 r. uznał za przejaw szczególnego okrucieństwa przy

²⁵ Wyrok SA w Katowicach z 20 września 2019 r., sygn. akt II AKa 361/19, Lex nr 2907137.

²⁶ Wyrok SA w Szczecinie z 22 lutego 2018 r., sygn. akt II AKa 70/17, Lex nr 2532186.

²⁷ Wyrok SA w Warszawie z 28 grudnia 2017 r., sygn. akt II AKa 403/17, Lex nr 2451337.

²⁸ Wyrok SA w Katowicach z 10 maja 2017 r., sygn. akt II AKa 547/17, KZS 2018, Nr 5, poz. 52.

²⁹ Wyrok SA w Łodzi z 30 czerwca 2016 r., sygn. akt II AKa 118/16, Lex nr 2300263.

³⁰ Wyrok SA w Warszawie z 1 grudnia 2014 r., sygn. akt II AKa 397/14, Lex nr 2053867.

³¹ Wyrok SA w Szczecinie z 20 maja 2008 r., sygn. akt II AKa 55/08, Lex nr 470138.

³² Wyrok SA w Warszawie z 12 października 2012 r., sygn. akt II AKa 265/12, Lex nr 1238286.

³³ Wyrok SA w Katowicach z 25 września 2014 r., sygn. akt II AKa 281/14, Lex nr 1647486.

przestępstwie zgwałcenia kopnięcie w twarz ofiary, gdyż jest to dodatkowa dolegliwość zbędna do dokonania owego przestępstwa. Jednocześnie zaznaczono, że nie było ono w tym przypadku szczególnie okrutne, gdyż kopnięcie nie spowodowało u ofiary drastycznych śladów psychicznych i fizycznych³⁴.

Orzecznictwo uznało za szczególnie okrutne zgwałcenie osoby niedojrzałej, w przypadku gdy sprawca, dokonując czynu, zdawał sobie sprawę, że przestępstwo wywoła drastyczne ślady na psychice w postaci traumy lub spowoduje uszkodzenie organów płciowych³⁵. Według praktyki sądowej ze szczególnie okrutnym zgwałceniem mamy do czynienia również, gdy sposób działania sprawcy jest zbyt intensywny w stosunku do stawianego oporu przez pokrzywdzonego, gdy zmierza do poniżenia ofiary. Na uznanie zgwałcenia za szczególnie okrutne może mieć wpływ charakterystyka samej ofiary, a mianowicie jej wiek, nieporadność życiowa, zaawansowana ciąża, stan zdrowia³⁶.

Jeżeli chodzi o przestępstwo znęcania się, stanowisko orzecznictwa jest podzielone pod względem wpływu wieku ofiary na uznanie, że zasła kwalifikacja przestępstwa ze względu stosowanie szczególnego okrucieństwa. Sąd Apelacyjny w Katowicach wyrokiem z 23 grudnia 2009 r. uznał, że znęcanie się nad ofiarą będącą bezbronnym, małym dzieckiem nie może być okolicznością samą w sobie decydującą o odpowiedzialności sprawcy z art. 207 § 2 k.k., natomiast należy kierować się analizą rodzaju i sposobu działania przestępcy³⁷. Z drugiej strony, biorąc pod uwagę sytuację znęcania się nad ofiarą będącą noworodkiem czy niemowlakiem, wiek ma duże znaczenie, gdyż w tym stadium rozwoju człowiek nie ma wykształconych wszystkich struktur osłaniających narządy i stosowanie przemocy fizycznej wobec niego będzie daleko idące w skutkach i wyrządzi dużo większe szkody niż człowiekowi dojrzałemu, co potęguje społeczne potępienie i wyraża wyjątkowo makabryczny charakter czynu³⁸.

Zakończenie

Podsumowując dotychczasowe rozważania, zakwalifikowanie przestępstwa jako szczególnie okrutne może sprawiać trudności. Brak ustawowej definicji powoduje pewną uznaniowość w dokonywaniu subsumpcji, co ma swoje zarówno zalety, jak i wady. *In plus* można przypisać możliwość przypisania szczególnie okrutnego charakteru zachowaniu sprawcy z uwagi na wiele czynników, które byłyby obiektywnie zasadne, a wykraczałyby poza definicję, gdyby takowa istniała. Świat ewoluuje, sposoby działania sprawców również, nowelizacje k.k. często motywowane są odpowiedzią na okoliczności, które nie zostały dotychczas przewidziane i chronią na przyszłość, przed powtórnym niepożądanym skutkiem. Stąd też szersza jest możliwość kwalifikacji do danego wyrażenia, gdy nie jest ono ograniczone wąską definicją. Wadą braku zdefiniowania

³⁴ Wyrok SN z 19 listopada 1973 r., sygn. akt III KR 276/73, OSNKW 1974, Nr 3, poz. 46.

³⁵ Wyrok SA w Katowicach z 2 czerwca 2011 r., sygn. akt II AKa 142/11, Lex nr 1001359.

³⁶ Wyrok SA w Krakowie z 4 listopada 2010 r., sygn. akt II AKa 182/10, KZS 2010, Nr 12, poz. 40.

³⁷ Wyrok SA w Katowicach z 23 grudnia 2009 r., sygn. akt II AKa 369/09, Lex nr 574480.

³⁸ Wyrok SA w Warszawie z 8 lipca 2021 r., sygn. akt II AKa 313/20, Lex nr 3214908.

wyrażenia jest rozbieżność w zdaniach, czy dany czyn charakteryzował się szczególnym okrucieństwem, co może prowadzić do różnych wyroków w sprawach o zbliżonych okolicznościach czynu. Brak definicji może także prowadzić do nadużyć w przypisaniu szczególnego okrucieństwa. Należy pamiętać, że okoliczności obciążające, do których należy działanie ze szczególnym okrucieństwem, powinny być stosowane ostrożnie, gdyż istotnie zwiększają wymiar kary sprawcy. Doktryna i orzecznictwo wypracowały pewną ścieżkę interpretacyjną, którą powinno kierować się przy ocenie, czy doszło do wypełnienia znamion szczególnego okrucieństwa. Należy mieć na względzie, że sprawy nie są sobie równe i przy każdej z nich należy dogłębnie badać wszelkie okoliczności, aby bez wątpliwości stwierdzić, czy dany czyn kwalifikuje się jako szczególnie okrutny, czy też nie.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Całkiewicz M., „Szczególne okrucieństwo” – czy potrzebne?, „Państwo i Prawo” 2020, nr 9.
Gawliczek T., *Problem interpretacji znamienia „szczynego okrucieństwa” w orzecznictwie karnym Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych*, „Studia Erasmiana Wratislaviensia. Acta Studentium” 2010, nr 5.
Janczukowicz K., *Działanie w celu osiągnięcia korzyści majątkowej jako motywacja zasługująca na szczególne potępienie*, 2022, Lex.
Kania-Chramęga A., *Okoliczności obciążające w procesie sądowego wymiaru kary (art. 53 § 2a k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2023, nr 10.
Konarska-Wrzošek V. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2023.
Kosonoga-Zygmunt J., *Podobieństwo przestępstw jako przesłanka recydywy jurydycznej w prawie polskim na tle rozwiązań państw obcych*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 9.
Kozłowska-Kalisz P., Kulik M., Mozgawa M., Budyn-Kulik M., *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, 2025, Lex.
Mozgawa M., *Znęcanie się ze szczególnym okrucieństwem*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Znęcanie się*, Warszawa 2020.

Akty prawne

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 17 z późn. zm.).

Orzecznictwo

- Wyrok SA w Gdańsku z 9 czerwca 2021 r., sygn. akt II AKa 16/21, Lex nr 3273846.
Wyrok SA w Katowicach z 23 grudnia 2009 r., sygn. akt II AKa 369/09, Lex nr 574480.
Wyrok SA w Katowicach z 2 czerwca 2011 r., sygn. akt II AKa 142/11, Lex nr 1001359.

- Wyrok SA w Katowicach z 25 września 2014 r., sygn. akt II AKa 281/14, Lex nr 1647486.
Wyrok SA w Katowicach z 10 maja 2017 r., sygn. akt II AKa 547/17, KZS 2018, Nr 5, poz. 52.
Wyrok SA w Katowicach z 20 września 2019 r., sygn. akt II AKa 361/19, Lex nr 2907137.
Wyrok SA w Krakowie z 4 listopada 2010 r., sygn. akt II AKa 182/10, KZS 2010, Nr 12, poz. 40.
Wyrok SA w Łodzi z 30 czerwca 2016 r., sygn. akt II AKa 118/16, Lex nr 2300263.
Wyrok SA w Szczecinie z 20 maja 2008 r., sygn. akt II AKa 55/08, Lex nr 470138.
Wyrok SA w Szczecinie z 22 lutego 2018 r., sygn. akt II AKa 70/17, Lex nr 2532186.
Wyrok SA w Szczecinie z 8 sierpnia 2019 r., sygn. akt II AKa 94/19, Lex nr 3561555.
Wyrok SA w Warszawie z 12 października 2012 r., sygn. akt II AKa 265/12, Lex nr 1238286.
Wyrok SA w Warszawie z 1 grudnia 2014 r., sygn. akt II AKa 397/14, Lex nr 2053867.
Wyrok SA w Warszawie z 28 grudnia 2017 r., sygn. akt II AKa 403/17, Lex nr 2451337.
Wyrok SA w Warszawie z 8 lipca 2021 r., sygn. akt II AKa 313/20, Lex nr 3214908.
Wyrok SA we Wrocławiu z 27 października 2021 r., sygn. akt II AKa 278/21, Lex nr 3485550.
Wyrok SA we Wrocławiu z 14 czerwca 2023 r., sygn. akt II AKa 134/23, Lex nr 3626180.
Wyrok SN z 19 listopada 1973 r., sygn. akt III KR 276/73, OSNKW 1974, Nr 3, poz. 46.
Wyrok SN z 5 czerwca 2024 r., sygn. akt I KK 166/23, Lex nr 3721399.
Wyrok SR w Poznaniu z 15 maja 2024 r., sygn. akt VI K 129/24, Lex nr 3730001.

The concept of special cruelty as an aggravating circumstance in the light of case law

Summary

Special cruelty is associated with one of the aggravating circumstances when imposing a sentence, proposed in the Code in the open catalogue. Aggravating circumstances remain a matter of the court's discretion in sentencing, but the legislator decided to create a catalog, perhaps to make sure that the most important issues, supported by social condemnation, were not omitted by the court, and thus the perpetrator will receive a just punishment. The legislator did not define the concept of special cruelty, which is why it was and still is the subject of considerations in literature and case law. The courts have developed a certain interpretative path that allows for the analysis of whether a particular case involved special cruelty or not. However, there are discrepancies in jurisprudence or doubts and cases are considered in terms of many factors in order to make the correct subsumption. Particular cruelty is used in crimes of murder, rape and abuse. The most common factor determining the occurrence of particular cruelty is the manner of action of the perpetrator. However, it is important

to remember to take into account the will of the perpetrator. For each crime, various circumstances affecting the classification of the act will be examined, and the factor confirming the occurrence of particular cruelty in cases is the infliction of suffering beyond that necessary to fulfill the features of a given crime.

Keywords: special cruelty, aggravating circumstance, murder, rape, abuse

DOI: 10.31648/kpp.11616

Anna Opar

Uczelnia Państwowa im. Jana Grodka w Sanoku

ORCID: 0000-0001-9781-178X

aopar@up-sanok.edu.pl

Ustrój prezydencki w II Rzeczypospolitej w świetle Konstytucji kwietniowej z 1935 r.

Wstęp

W 1918 r. po 123 latach niewoli Polska odrodziła się jako republika parlamentarna. Już 20 lutego 1919 r. uchwalono tzw. Małą Konstytucję, którą traktowano jako rozwiązanie prowizoryczne, do czasu uchwalenia nowej ustawy zasadniczej. 17 marca 1921 r. przyjęto ustawę zasadniczą, która przeszła do historii jako Konstytucja marcowa, ostatecznie będąca raczej efektem kompromisu niż określonej koncepcji teoretycznej, ponieważ ani prawica (choć miała przewagę w negocjacjach), ani lewica nie miały szans na przeforsowanie swoich koncepcji ustrojowych. Konstytucja nie gwarantowała jednak stabilnej władzy, kraj pogrążał się w politycznym chaosie. Zmieniał się Sejm, a Senat nie był gwarantem pozycji ustrojowej parlamentu. Słaba była pozycja Prezydenta, który nie powoływał rządu, ani go nie kontrolował. Sam rząd, będący konglomeratem różnych partii politycznych, również działał mało efektywnie. Pogarszała się sytuacja międzynarodowa Polski, również napięta była sytuacja wewnętrzna. Fatalna sytuacja gospodarcza kraju powodowała liczne demonstracje i strajki, także antyrządowe, które ukazywały powszechny brak zaufania do aparatu państwowego.

Po zamachu majowym, dokonanym przez piłsudczyków w 1926 r., zostały zapoczątkowane rządy sanacyjne. U podstaw myśli politycznej sanacji leżała idea nadrzędności państwa jako najwyższej formy organizacji społeczeństwa, więc to państwu powinny podporządkować się wszystkie grupy społeczne, narodowości oraz wszelkie formy organizacji tworzące państwo. Piłsudski wysunął ponadto hasło „sanacji moralnej”, czyli uzdrowienia administracji i gospodarki. Sejm II kadencji już od początku swojego funkcjonowania rozpoczął prace nad zmianą ustawy zasadniczej. Tekst Konstytucji opierał

się na tezach, które opracował Stanisław Car – poseł Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Na posiedzeniu Sejmu dnia 26 stycznia 1934 r., pod nieobecność opozycji, większość rządowa uchwaliła je jako projekt Konstytucji. Pomimo sprzeciwu opozycji, wskazującej na uchybienia w procedurze sejmowej, tekst Konstytucji został podpisany 23 kwietnia 1935 r. przez Prezydenta RP Ignacego Mościckiego. W świetle Konstytucji kwietniowej pozycja ustrojowa głowy państwa była najsilniejsza spośród wszystkich organów władzy publicznej.

Sytuacja w Polsce przed zamachem majowym

Sejm Ustawodawczy wybrany w styczniu 1919 r., którego głównym zadaniem było przygotowanie i uchwalenie Konstytucji, już w lutym tego samego roku przyjął uchwałę w sprawie powierzenia Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa, powszechnie zwaną Małą Konstytucją. Ostatecznie uchwalona została przez Sejm Ustawodawczy w dniu 17 marca 1921 r. i przeszła do historii jako Konstytucja Marcowa. Wprowadzała ona system parlamentarno-gabinetowy. Dwuizbowy parlament miał być wybierany przez ogół obywateli w określonym wieku bez różnicy płci. Sejmowi przyznano szerokie uprawnienia kosztem innych organów państwa. Prezydent miał bardzo ograniczone kompetencje, był wybierany na siedmioletnią kadencję przez Zgromadzenie Narodowe, tworzone przez wspólnie obradujący Sejm i Senat. Zasadniczym organem władzy wykonawczej była Rada Ministrów odpowiedzialna przed Sejmem¹.

Słabość polskiego parlamentaryzmu stwarzała niekorzystną sytuację polityczną. Brak możliwości wyłonienia skutecznej koalicji w parlamencie i rozdrobnione ugrupowania polityczne powodowały kolejne konflikty oraz częste zmiany rządów co prowadziło do destabilizacji państwa zarówno wewnętrznej, jak i na arenie międzynarodowej. Pogarszała się sytuacja międzynarodowa Polski. W 1922 r. Rosja i Niemcy podpisały w Rapallo umowę międzynarodową o nawiązaniu stosunków dyplomatycznych oraz współpracy ekonomicznej i wojskowej. W 1925 r. Niemcy, Wielka Brytania, Francja, Belgia i Włochy zawarły pakiet porozumień w Locarno, w wyniku których uległa naruszeniu równowaga sił w Europie związana z systemem wersalskim. Sytuację Polski pogorszyła wojna celna z Niemcami w 1925 r., ograniczająca możliwości zbytu polskich towarów i dotknęła przemysł zwłaszcza na Górnym Śląsku. W tym samym roku wystąpił w Polsce kryzys walutowy i bankowy – załamanie się polskiej waluty i gwałtowny odpływ depozytów bankowych. Fatalna sytuacja gospodarcza kraju powodowała liczne demonstracje i strajki, także antyrządowe, które ukazywały powszechny brak zaufania do aparatu państwowego. 10 maja 1926 r., po ustąpieniu rządu Aleksandra Skrzyńskiego, powołany został koalicyjny rząd Wincentego Witosa. Narastające

¹ M. Korkuć, *Konstytucje polskie w ujęciu historycznym*, <https://www.prezydent.pl/prezydent/piec-lat-prezydentury-andrzeja-dudy/referendum-konsultacyjne/konstytucje-polskie-w-ujciu-historycznym> (data dostępu: 5.05.2025).

niezadowolenie powodowało, że wokół Józefa Piłsudskiego jednoczyli się coraz liczniejsi zwolennicy rządów silnej ręki².

12 maja 1926 r., po zbrojnym zamachu stanu dokonanym przez piłsudczyków, zostały zapoczątkowane rządy sanacyjne, które miały zaprowadzić nowy porządek i zaradzić rozbiciu parlamentarnemu. U podstaw myśli politycznej sanacji leżała idea nadrzędności państwa jako najwyższej formy organizacji społeczeństwa, więc interes państwa był wartością najwyższą i to państwu powinny podporządkować się wszystkie grupy społeczne, narodowości i wszelkie formy organizacji tworzące państwo. Piłsudski wysunął ponadto hasło „sanacji moralnej”, czyli uzdrowienia administracji i gospodarki, prezydent i rząd zostali zmuszeni do ustąpienia. Na początku czerwca Zgromadzenie Narodowe wybrało Józefa Piłsudskiego na Prezydenta RP, a gdy ten nie przyjął wyboru, na ten urząd mianowano Ignacego Mościckiego. Utworzony został nowy rząd z Premierem Kazimierzem Bartlem, a Józefowi Piłsudskiemu powierzono tekę Ministra do Spraw Wojskowych. 2 sierpnia 1926 r. uchwalono nowelę sierpniową, ustawę o zmianie Konstytucji z dnia 17 marca 1921 r., która wzmocniała władzę wykonawczą prezydenta RP, przyznając mu prawo do rozwiązania parlamentu oraz prawo do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy³.

Uchwalenie Konstytucji kwietniowej

Sejm II kadencji rozpoczął swoją działalność w marcu 1928 r. Miesiąc później, 25 kwietnia odbyło się pierwsze posiedzenie Komisji Konstytucyjnej⁴. W drugiej połowie 1928 r. prace nad nową ustawą zasadniczą rozpoczęto także w sejmie. 31 października klub Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (BBWR) złożył na ręce marszałka wnioszek o przystąpienie do prac nad rewizją Konstytucji⁵. Już w kampanii wyborczej BBWR hasło zmiany Konstytucji było jednym z głównych jej elementów. Konieczność tejże zmiany publicznie została również podniesiona przez BBWR w odezwie do narodu polskiego z 22 lutego 1929 r. W krytyce Konstytucji zwracano uwagę, że nie poświęcono w niej należytej uwagi kwestiom ustrojowym, ponieważ powstające państwo polskie, będące wtedy w stanie wojny o kształt granic, skierowało wysiłek na działania zbrojne. Przywódcy BBWR podkreślali, że Konstytucja służyła raczej zapewnieniu równowagi głównych sił politycznych, a nie wypracowaniu ustroju, który umożliwiał sprawne funkcjonowanie powstającego państwa. „Krytykę skierowano również w stronę sił politycznych, zarzucając im zaślepienie partyjnymi interesami i kierowanie się wyłącznie interesem politycznym, a nie troską o państwo. Endecję oskarżano o celowe opracowanie Konstytucji marcowej pod kątem paraliżu władzy wykonawczej tylko z powodu jej nienawiści do Piłsudskiego, który miał zostać naczelnikiem władzy wykonawczej, lewicy

² W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–2005*, Warszawa 2006, s. 47–51.

³ *Uchwalenie tzw. noweli sierpniowej do Konstytucji*, <https://muzhp.pl/kalendarium/uchwalenie-tzw-noweli-sierpniowej-do-konstytucji> (data dostępu: 5.05.2025).

⁴ M. Marcinkiewicz, *O konstytucji kwietniowej raz jeszcze*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, nr 1(31), s. 313.

⁵ *Ibidem*, s. 314.

zaś zarzucano, że myśląc jedynie o wolności obywateli, zapomniała o wolności Narodu, który nie może istnieć bez silnej władzy wykonawczej”⁶. Zdaniem przywódców BBWR słabość ustawy zasadniczej z 1921 r. była przyczyną słabości ustroju i powtarzających się kryzysów politycznych⁷. Obozowi rządzącemu nie udało się jednak w wyborach zdobyć większości wymaganej do uchwalenia zmiany Konstytucji. Układ sił politycznych wykluczył możliwość wypracowania wspólnego stanowiska, co stało się przyczyną rozwiązania przez prezydenta w sierpniu 1930 r. Sejmu II kadencji⁸.

Wybory do Sejmu i Senatu III kadencji odbyły się w listopadzie 1930 r. BBWR uzyskał większość mandatów w obu izbach, ale tylko w Senacie była to większość umożliwiająca dokonanie zmiany Konstytucji. Jeszcze przed inauguracyjnymi posiedzeniami izb Józef Piłsudski zdecydował, by do Sejmu ponownie wnieść projekt zmiany Konstytucji, zgłoszony przez BBWR w poprzedniej kadencji i odrzucony przez opozycję w Komisji Konstytucyjnej. 6 lutego 1931 r. projekt został oficjalnie zgłoszony do łaski marszałkowskiej. Faktycznie nie był to projekt „zmian”, aczkolwiek tak właśnie zatytułowano wniosek, a jednolity tekst nowej Konstytucji jako ustawa konstytucyjna Rzeczypospolitej Polskiej⁹.

Wniosek BBWR w sprawie zmiany był w III kadencji jedynym, wniesionym do Sejmu, ponieważ żadne z pozostałych ugrupowań politycznych nie dysponowało potrzebną liczbą mandatów, a przedłożenie projektu wspólnego całej opozycji było niemożliwe z powodu daleko idących różnic w koncepcjach ustrojowych ugrupowań prawicy, centrum i lewicy¹⁰. Na posiedzeniu Sejmu 3 marca 1931 r. odbyło się pierwsze czytania projektu. Kluby opozycyjne odmówiły udziału w pracach nad reformą ustroju państwa, a Marszałek Sejmu odesłał projekt do Komisji Konstytucyjnej. Na generalnego sprawozdawcę projektu Komisja wybrała Stanisława Cara. Na przełomie czerwca i lipca 1932 r., z inicjatywy Walerego Sławka, odbyła się poufna narada w węższym gronie. Na podstawie jej ustaleń powołano tzw. sejmowo-senacką grupę konstytucyjną BBWR, której celem była przebudowa projektu Konstytucji. Zespół miał działać niezależnie od Komisji Konstytucyjnej w Sejmie. W pracach konstytucyjnych obozu rządzącego pojawiła się dwutorowość – prace odbywały się w Komisji Konstytucyjnej oraz w gronie powołanego zespołu¹¹. W kwietniu 1933 r. powołano drugi zespół do zredagowania nowej Konstytucji w składzie: Walery Sławek, Stanisław Car, Wacław Makowski, Ignacy Matuszewski i Bohdan Podoski.

Na początku czerwca gotowy był projekt I rozdziału nowej Konstytucji (tzw. dekalog), od połowy czerwca do połowy lipca roku 1933 Stanisław Car, z pomocą Bohdana

⁶Ł. Bojko, *Kwestie prawno-ustrojowe w pracach nad konstytucją kwietniową z 1935 roku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2018, nr 40(2), s. 127.

⁷Ibidem.

⁸A. Szmyt, *Tryb zmiany konstytucji polskich z 1921 i 1935 roku – geneza, interpretacja, praktyka*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie” 2021, nr 17, s. 27–28.

⁹P.A. Tusiński, *Postępowanie ustawodawcze w Sejmie i w Senacie II Rzeczypospolitej 1919–1939. Prawo – zwyczaje – praktyka parlamentarna*, Radom 2008, s. 362.

¹⁰A. Szmyt, op. cit., s. 30.

¹¹Ibidem, s. 31.

Podoskiego, zredagował pozostałe 52 artykuły projektu. Gotowy projekt 1 sierpnia 1933 r. uzyskał akceptację prezydium Klubu Parlamentarnego BBWR. Na początku września została odrzucona koncepcja korekty ustroju przez zmianę poszczególnych artykułów Konstytucji marcowej. Wypracowano całościowy, spójny projekt, oparty o inne założenia niż obowiązująca Konstytucja, które odzwierciedlały idee nowego państwa¹². Przed otwarciem posiedzenia Sejmu na początku listopada 1933 r. Walery Sławek polecił Stanisławowi Carowi opracowanie tzw. tez konstytucyjnych na podstawie istniejącego tekstu projektu. Przygotowany przez Cara dokument obejmował 62 tezy i został przedstawiony na posiedzeniu Klubu Parlamentarnego BBWR 14 grudnia 1933 r., a następnego dnia opublikowany w „Gazecie Polskiej”. Na posiedzeniu Komisji Konstytucyjnej 20 grudnia 1933 r. Stanisław Car przedłożył sprawozdanie z jej działalności w latach 1931–1933, prezentując tezy jako wynik dokonanych prac, będący nową koncepcją ustroju państwa. Nie było to zgodne ze stanem faktycznym, ponieważ tezy powstały poza Komisją. Stanisław Car stwierdził, że jest już gotowy projekt konstytucji, ale uchylił się od jego prezentacji na forum Komisji¹³.

18 stycznia 1934 r. Komisja podjęła dwie uchwały – o przyjęciu tez „za podstawę dalszych prac nad redakcją ustawy zasadniczej” oraz by „przedstawić Sejmowi sprawozdanie ze swoich dotychczasowych prac nad rewizją konstytucji”, do którego załączono przyjęte przez Komisję tezy wraz z ich uzasadnieniem, opracowanym już po posiedzeniu przez Wacława Makowskiego – przewodniczącego Komisji¹⁴. Na posiedzeniu 26 stycznia 1934 r. Sejm rozpatrywał więc sprawozdanie Komisji Konstytucyjnej z toku prac nad wnioskiem Klubu Parlamentarnego BBWR w sprawie zmiany konstytucji (druk nr 111) i „nikt nie zauważył, że pod postacią tez ukryty jest w rzeczywistości projekt ustawy, zwłaszcza że nie posiadał on tytułu i zewnętrznych cech ustawy w postaci podziału na artykuły, rozdziały art. I odpowiedniej numeracji”¹⁵. Sprawozdawcą Komisji Konstytucyjnej był Stanisław Car. Przedstawiciele opozycji w oświadczeniach podtrzymali sprzeciw swoich klubów wobec udziału w pracach nad Konstytucją i opuścili salę obrad, jedynie endecki poseł Stanisław Stroński pozostał w roli obserwatora dalszego przebiegu obrad. Po przerwie w obradach Stanisław Car zgłosił wniosek, „ażeby tezy, które dziś przedłożyliśmy, a które były przez te trzy lata dyskutowane w naszej komisji, uznać za projekt konstytucji (...). Wnoszę (...), ażeby w druku 820 zamiast tytułu »tezy konstytucyjne« umieścić tytuł »ustawa konstytucyjna«, a numery tez oznaczyć jako numerację poszczególnych artykułów”¹⁶. Stanisław Car zgłosił następnie dwa wnioski formalne: o uzupełnienie porządku dziennego obrad oraz o skrócenie postępowania. Obydwa wnioski w jednym głosowaniu zostały przyjęte. Marszałek Sejmu Kazimierz Świtalski stwierdził, że „zgodnie z powziętą uchwałą przystępujemy do głosowania nad Ustawą konstytucyjną. Kto jest za tem, zechce wstać. Stwierdzam niewątpliwą większość

¹² Ibidem, s. 31–32.

¹³ P.A. Tusiński, op. cit., s. 408.

¹⁴ A. Szmyt, op. cit., s. 33–34.

¹⁵ A. Ajnenkiel, *Konstytucje Polski 1791–1997*, Warszawa 2001, s. 207.

¹⁶ A. Szmyt, op. cit., s. 34.

$\frac{2}{3}$ wymagana przez art. 125 Konstytucji. Przystępujemy do trzeciego czytania. Kto jest za ustawą w trzecim czytaniu? Stwierdzam tę samą większość $\frac{2}{3}$. Stwierdzam, że Ustawa konstytucyjna została przez Sejm w drugim i trzecim czytaniu uchwalona”¹⁷.

Uchwalony tekst nowej Konstytucji opublikowany został niezwłocznie jako druk sejmowy nr 820 bis zatytułowany *Projekt ustawy uchwalony przez Sejm na 108 posiedzeniu w dniu 26 stycznia 1934 r. Ustawa konstytucyjna*. Pod koniec marca 1934 r. uchwalony projekt Konstytucji przesłano do Senatu. Kilku zasadniczych modyfikacji i drobnych korekt w projekcie dokonał w trybie poufnym zespół w składzie: Walery Sławek, Stanisław Car, Bohdan Podoski i Wojciech Rostworowski. Komisja Konstytucyjna Senatu przyjęła wszystkie poprawki i 16 stycznia 1935 r. Senat przegłosował projekt. Uchwalony przez Senat projekt konstytucji skierowany został pod obrady sejmowej Komisji Konstytucyjnej, która zaakceptowała bez zmian poprawki Senatu. Na posiedzeniu Sejmu 23 marca 1935 r. w głosowaniu imiennym przyjęto *en bloc* większością głosów poprawki Senatu. Marszałek Sejmu stwierdził, że za odrzuceniem poprawek nie głosowała kwalifikowana większość 11/20, więc Sejm je przyjął, co jego zdaniem oznaczało przyjęcie nowej Konstytucji. Prezydent Rzeczypospolitej podpisał uchwalony akt 23 kwietnia 1935 r., stąd określenie Konstytucja kwietniowa, następnego dnia ogłoszono tekst w Dzienniku Ustaw (Nr 30, poz. 227) i w tymże dniu ustawa konstytucyjna weszła w życie¹⁸.

Kompetencje Prezydenta RP w świetle Konstytucji kwietniowej

Ustrój Rzeczypospolitej opierał się na czterech zasadach naczelnych: solidaryzmu, prymatu państwa nad społeczeństwem (jednostką), elitaryzmu oraz jednolitej i niepodzielnej władzy prezydenta. Pozycja ustrojowa głowy państwa została istotnie wzmocniona, głównie kosztem parlamentu. Nastąpiło odejście od zasady trójpodziału władzy oraz przeformułowanie zasady suwerenności narodu¹⁹. Przepisy dotyczące pozycji Prezydenta RP zostały umieszczone w rozdziale I *Rzeczpospolita Polska* art. 2 ust. 2 Konstytucji, zgodnie z którym „na Nim spoczywa odpowiedzialność wobec Boga i historii za losy Państwa”. Z kolei w art. 2 ust. 4 można przeczytać, że „jego osobie skupia się jednolita i niepodzielna władza państwowa”²⁰. Prezydent stawał się „nosicielem suwerenności państwowej”, zajmował w stosunku do aparatu państwowego pozycję zwierzchnią, stał ponad wszystkimi organami. Zgodnie z art. 12 ust. 2 Konstytucji kwietniowej Prezydent RP posiadał 10 następujących uprawnień o charakterze osobistym, które nie wymagały kontrasygnaty ze strony premiera i właściwego ministra:

- a) wskazywanie jednego z kandydatów na Prezydenta RP i zarządzanie głosowania powszechnego;

¹⁷ P.A. Tusiński, op. cit., s. 409.

¹⁸ A. Szmyt, op. cit., s. 35–36.

¹⁹ W. Skrzydło, *Ewolucja polskiego prawa konstytucyjnego w latach 1918–1945*, [w:] W. Skrzydło (red.), *Prawo konstytucyjne*, Lublin 1994, s. 61–62.

²⁰ Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. z 1935 r., Nr 30, poz. 227).

- b) wyznaczanie na czas wojny swojego następcy;
- c) mianowanie i odwoływanie Prezesa Rady Ministrów, Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego i Prezesa Najwyższej Izby Kontroli;
- d) mianowanie i zwalnianie Naczelnego Wodza i Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych;
- e) powoływanie sędziów Trybunału Stanu;
- f) powoływanie senatorów piastujących mandat z wyboru Prezydenta RP (1/3 składu izby);
- g) mianowanie i zwalnianie szefa i urzędników Kancelarii Cywilnej;
- h) rozwiązywanie Sejmu i Senatu przed upływem kadencji;
- i) oddawanie członków Rządu pod sąd Trybunału Stanu;
- j) stosowanie prawa łaski²¹.

Wybór głowy państwa zrywał z jego dotychczasową, opartą na Konstytucji marcowej z 1921 r., elekcją przez połączone izby parlamentu, co było rozwiązaniem typowym dla systemu parlamentarno-gabinetowego. Na podstawie Konstytucji kwietniowej kandydata na Prezydenta RP wybierało Zgromadzenie Elektorów, które składało się z: Marszałka Senatu, jako przewodniczącego, Marszałka Sejmu, jako jego zastępcy, z Prezesa Rady Ministrów, Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych oraz z 75 elektorów, wybranych spośród obywateli najgodniejszych w 2/3 przez Sejm i w 1/3 przez Senat (art. 16 ust. 2, art. 17). Drugiego kandydata wskazywał sam ustępujący Prezydent RP (art. 16 ust. 3). Jeżeli ustępujący Prezydent RP oświadczył, że nie zamierza skorzystać z prawa wskazania kandydata albo w ciągu 7 dni od dokonanego przez Zgromadzenie Elektorów wyboru nie wskaże innego kandydata i nie zarządzi głosowania powszechnego, kandydat Zgromadzenia Elektorów uznany był za obranego na Prezydenta RP (art. 16 ust. 5). Jeżeli zaś zarówno Zgromadzenie Elektorów, jak i Prezydent RP wskazali swoich kandydatów, to odbywały się wybory powszechne (art. 16 ust. 3). Kadencja Prezydenta RP trwała siedem lat, a okres ten mógł być przedłużony o czas niezbędny do ukończenia postępowania wyborczego, gdyby zarządzono wybory powszechne (art. 20). Konstytucja kwietniowa określała wprawdzie czas trwania kadencji głowy państwa, jednak nie ograniczała ich liczby²².

Zgodnie z art. 15 ust. 1 i 2 Konstytucji kwietniowej Prezydent nie ponosił odpowiedzialności politycznej i konstytucyjnej, co korespondowało z art. 2 ust. 2 o odpowiedzialności wobec Boga i historii, stanowiąc wyraz przekonania, że jakikolwiek inny rodzaj odpowiedzialności głowy państwa negowałby jego nadrzędną pozycję w państwie.

Podstawową kategorię uprawnień nadzwyczajnych Prezydenta RP stanowiły kompetencje wymienione w art. 79 Konstytucji. Do samodzielnych uprawnień głowy państwa należał akt wprowadzenia stanu wojennego, na całym lub części terytorium państwa. Konstytucja nie wymagała działania na wniosek innego organu, ale z przepisów

²¹ J. Sobiech, *Pozycja ustrojowa Prezydenta Rzeczypospolitej oraz Prezydenta Republiki Portugalii na gruncie konstytucji z 1935 i 1933 r. – studium historyczno-komparatystyczne*, „Studia Prawnoustrojowe” 2023, nr 62, s. 477.

²² Ibidem, s. 479–480.

ustawowych wynikało, że stan wojenny może być wprowadzany na wniosek Rady Ministrów uchwalony z inicjatywy Ministra Spraw Wojskowych. Zarządzenie Prezydenta wymagało kontrasygnaty premiera i właściwego ministra (art. 14 ust. 1 Konstytucji). W przypadku wprowadzenia stanu wojennego Prezydent mógł wydawać dekrety z mocą ustawy w zakresie całego ustawodawstwa państwowego z wyjątkiem zmiany Konstytucji. Przedmiotem dekretu mogła być każda materia ustawowa, w tym również określenie budżetu. Dekrety z mocą ustawy wydawane przez Prezydenta w czasie stanu wojennego nie wymagały wniosku Rady Ministrów, ani zatwierdzenia dekretów Prezydenta przez parlament²³. Prezydent mógł w czasie stanu wojennego przedłużyć kadencję Izby Ustawodawczej do czasu zawarcia pokoju, otwierać, odraczać i zamykać sesje Sejmu i Senatu w terminach dostosowanych do potrzeb obrony państwa, co zwalniało Prezydenta z obowiązku przestrzegania przepisów określających czas trwania sesji. Na mocy art. 79 ust. 3 Prezydent mógł powoływać Sejm i Senat w zmniejszonym składzie, wyłonionym przez same izby, do rozstrzygania spraw wchodzących w zakres działania Izby Ustawodawczej. Prezydent dysponował jednak kompetencją rozwiązania izb, nawet jeżeli działały w zmniejszonym składzie, co zresztą w praktyce miało miejsce, bowiem 2 listopada 1939 r. został rozwiązany „szkieletowy” Sejm i Senat utworzony dwa miesiące wcześniej na czas wojny²⁴.

Prezydent, zgodnie z art. 12 lit. f Konstytucji, stanowił o wojnie i pokoju, a jedynym ograniczeniem kompetencji Prezydenta w tym aspekcie było uzyskanie kontrasygnaty Ministra Spraw Zagranicznych dla zarządzenia stanowiącego akt wypowiedzenia wojny lub zawarcia pokoju. Prezydent decydował również o sposobie prowadzenia działań wojennych, bowiem powoływał Naczelnego Wodza, który ponosił odpowiedzialność przed głową państwa za akty związane z dowodzeniem, przy czym Konstytucja kwietniowa nie zawierała zakazu pełnienia tej funkcji przez Prezydenta.

Podobnie jak mianowanie Naczelnego Wodza, kompetencją związaną z okresem wojny była możliwość powołania przez Prezydenta swojego następcy, bez sprecyzowania w jakim terminie po wybuchu wojny Prezydent powinien go wyznaczyć, oraz przedłużenie kadencji Prezydenta do trzech miesięcy po zawarciu pokoju (art. 24). Kompetencja Prezydenta do wyznaczenia swojego następcy na czas wojny było oryginalnym rozwiązaniem przyjętym przez twórców Konstytucji kwietniowej, które nie znajdowało odpowiednika w konstytucjach innych państw. Postanowienia art. 24 „stały się swoistą normą fundamentalną dla działalności polskich władz na Wychodźstwie oraz gwarancją ciągłości i trwania Rzeczypospolitej, zarówno podczas II wojny światowej, jak i na długie lata po jej zakończeniu”.²⁵

Stany nadzwyczajne (stan wyjątkowy i stan wojenny) zostały uregulowane w XII rozdziale Konstytucji *Stan zagrożenia państwa*. „Rola Prezydenta w procedurze wprowadzenia stanu wyjątkowego nie sprowadzała się tylko do funkcji

²³ K. Prokop, *Uprawnienia nadzwyczajne Prezydenta Rzeczypospolitej w świetle przepisów konstytucji kwietniowej z 1935 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, nr 18(2), s. 209–210.

²⁴ Ibidem, s. 211.

²⁵ W.T. Kulesza, *Ustawa konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 roku*, „Przegląd Sejmowy” 2005, nr 2, s. 37–38.

opiniodawczo-doradczej lub inspirującej, ale faktycznego decydowania o wprowadzeniu stanu wyjątkowego, choć inicjatywa spoczywała w ręku Rady Ministrów. (...) Fakt, że Prezydent nie uzyskiwał władzy dyktatorskiej w czasie stanu wyjątkowego (jak miało to miejsce w razie wprowadzenia stanu wojennego), nie może przekreślać możliwości korzystania z kompetencji określonych przez Konstytucję, a które z racji na fakt, iż były realizowane w czasie stanu wyjątkowego w celu odsunięcia szczególnego zagrożenia państwa, powinny zostać zaliczone do grona uprawnień nadzwyczajnych Prezydenta²⁶. Stan wyjątkowy mógł być wprowadzony nie tylko w czasie zagrożenia wewnętrznego, ale również w sytuacji zagrożenia zewnętrznego (art. 78 ust. 1). Według Krzysztofa Prokopa „art. 61 ust. 1 Konstytucji był jedyną podstawą użycia sił zbrojnych w ramach reżimu stanu wyjątkowego, niezależnie od przyczyny, dla której został wprowadzony. Niedopuszczalne byłoby (...) odwoływanie się do art. 63 ust. 3 w razie konieczności użycia sił zbrojnych w celu ochrony przed zagrożeniem zewnętrznym państwa, ponieważ przepis ten traktuje o użyciu sił zbrojnych do obrony państwa, a na taką okoliczność Konstytucja przewidywała inną kategorię stanu nadzwyczajnego: stan wojenny. Reasumując zatem ten wątek rozważań, wskazać należy, iż decyzja o użyciu Sił Zbrojnych (zarówno przed zagrożeniem zewnętrznym, jak i wewnętrznym) należała do grona uprawnień nadzwyczajnych Prezydenta realizowanych w ramach reżimu stanu wyjątkowego, a konstytucyjną podstawę owej kompetencji stanowił art. 61 ust. 1 Konstytucji”²⁷.

Do uprawnień nadzwyczajnych Prezydenta należały kompetencje stanowiące przejaw jego konstytucyjnych funkcji realizowanych w razie wystąpienia „defektu konstytucyjnego”, czyli sytuacji, w której konstytucyjny organ władzy państwowej niewłaściwie wykonywał przypisane mu zadania, bez możliwości prawidłowego funkcjonowania przy zastosowaniu normalnych środków konstytucyjnych. Art. 11 Konstytucji przyznawał Prezydentowi funkcję harmonizowania działań naczelnych organów państwowych, z której wynikają kompetencje ustalania zasadniczej linii polityki państwa, kontrolowania zgodności działania organów z tą linią i jej ewentualnego korygowania w razie stwierdzenia rozbieżności. Funkcję zwierzchniczą Prezydenta ograniczała Konstytucji i ustawy, nie mógł więc arbitralnie naruszać granic właściwości kompetencyjnej podległych mu organów²⁸. Jednak jeżeli jeden z naczelnych organów państwa nie wykonywał swojego podstawowego zadania – służenia Rzeczypospolitej (art. 3 ust. 2 Konstytucji), wtedy Prezydent, jako organ zwierzchni, mógł przystąpić do realizacji swojej funkcji harmonizującej działania owego organu. Harmonizowanie działań naczelnych organów państwowych nie oznaczało tylko pełnienia funkcji neutralnego arbitra rozstrzygającego konflikty między nimi, lecz dokonywanie oceny ich działań z punktu widzenia zasady dobra państwa²⁹. W zakresie „defektu konstytucyjnego” najważniejsze znaczenie miałyby ewentualny imposybilizm parlamentu i wkroczenie przez Prezydenta w sferę władzy

²⁶ Ibidem, s. 216–217.

²⁷ Ibidem, s. 218.

²⁸ Ibidem, s. 219.

²⁹ Ibidem, s. 220.

ustawodawczej. „(...) W razie stwierdzenia przez Prezydenta, iż Izby Ustawodawcze nie są w stanie skutecznie wypełniać powierzonych im zadań, był on władny przejąć owe zadania do realizacji, łącznie ze sferą ustawodawczą. Ponieważ Konstytucja *expressis verbis* przewidywała możliwość wykonywania ustawodawstwa państwowego w czasie, gdy nie było parlamentu, tj. w okresie przerwy międzykadencyjnej, Prezydent mógł wydawać dekrety z mocą ustawy tak, jak gdyby trwała przerwa międzykadencyjna, a jedynym warunkiem było stwierdzenie, że Izby Ustawodawcze nie wypełniają swojego naczelnego zadania – służenia Rzeczypospolitej”³⁰.

Zakres kompetencji prezydenckich oraz brak odpowiedzialności politycznej i konstytucyjnej Prezydenta powodowały, że w świetle Konstytucji kwietniowej pozycja ustrojowa głowy państwa była najsilniejsza spośród wszystkich organów władzy publicznej. Prezydent posiadał ponadto prawo wydawania dekretów z mocą ustawy, a także w dodatkowe kompetencje przynależne mu w stanach nadzwyczajnych.

Podsumowanie

Konstytucja RP z dnia 23 kwietnia 1935 r. opierała się na innych założeniach ideologicznych niż Konstytucja marcowa z 1921 r. Nowy porządek konstytucyjny odchodził od systemu parlamentarno-gabinetowego na rzecz systemu prezydenckiego z autorytarną formą rządów. Pierwsze miejsce w państwie Konstytucja RP przyznawała Prezydentowi, który nie ponosił odpowiedzialności parlamentarnej ani konstytucyjnej, jedynie „odpowiedzialność wobec Boga i historii za losy Państwa”. Prezydent mógł rozwiązać Sejm i Senat, przyznane mu też zostały dość szerokie kompetencje w zakresie stanowienia prawa, uprawnienia o charakterze osobistym niewymagające kontrasygnaty premiera i właściwego ministra oraz uprawnienia nadzwyczajne na okoliczność stanu wojennego, wojny oraz stanu wyjątkowego. Ideą Konstytucji kwietniowej była silna prezydentura, co wiązano z osobą Józefa Piłsudskiego. Przyjęto ją w kwietniu, marszałek Piłsudski zmarł w maju 1935 r., a Konstytucja obowiązywała w niepodległej Polsce cztery lata. Konstytucja kwietniowa dawała Prezydentowi prawo wyznaczenia swojego następcy w wypadku wojny, co odegrało ogromną rolę po wybuchu II wojny światowej. Na tej podstawie prezydent Ignacy Mościcki przekazał swój urząd Władysławowi Raczkiewiczowi, zachowując tym samym ciągłość prawną państwa polskiego.

Konstytucja z 1935 r. stanowiła podstawę prawną funkcjonowania polskich władz państwowych na emigracji po 1945 r. W oparciu o nią powołano na funkcję Prezydenta Ryszarda Kaczorowskiego, ostatniego Prezydenta RP na Uchodźstwie.

³⁰ Ibidem.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Ajnenkiel A., *Konstytucje Polski 1791–1997*, Warszawa 2001.
- Bojko Ł., *Kwestie prawno-ustrojowe w pracach nad konstytucją kwietniową z 1935 roku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2018, nr 40(2).
- Kulesza W.T., *Ustawa konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 roku*, „Przegląd Sejmowy” 2005, nr 2.
- Marcinkiewicz M., *O konstytucji kwietniowej raz jeszcze*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, nr 1(31).
- Prokop K., *Uprawnienia nadzwyczajne Prezydenta Rzeczypospolitej w świetle przepisów konstytucji kwietniowej z 1935 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, nr 18(2).
- Roszkowski W., *Historia Polski 1914–2005*, Warszawa 2006.
- Skrzydło W., *Ewolucja polskiego prawa konstytucyjnego w latach 1918–1945*, [w:] W. Skrzydło (red.), *Prawo konstytucyjne*, Lublin 1994, s. 61–62.
- Sobiech J., *Pozycja ustrojowa Prezydenta Rzeczypospolitej oraz Prezydenta Republiki Portugalii na gruncie konstytucji z 1935 i 1933 r. – studium historyczno-komparatystyczne*, „Studia Prawnoustrojowe” 2023, nr 62.
- Szmyt A., *Tryb zmiany konstytucji polskich z 1921 i 1935 roku – geneza, interpretacja, praktyka*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie” 2021, nr 17.
- Tusiński P.A., *Postępowanie ustawodawcze w Sejmie i w Senacie II Rzeczypospolitej 1919–1939. Prawo – zwyczaje – praktyka parlamentarna*, Radom 2008.

Akty prawne

Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. z 1935 r., Nr 30, poz. 227).

Źródła internetowe

- Korkuć M., *Konstytucje polskie w ujęciu historycznym*, <https://www.prezydent.pl/prezydent/piec-lat-prezydentury-andrzeja-dudy/referendum-konsultacyjne/konstytucje-polskie-w-ujeciu-historycznym>.
- Uchwalenie tzw. noweli sierpniowej do Konstytucji*, <https://muzhp.pl/kalendarium/uchwalenie-tzw-noweli-sierpniowej-do-konstytucji>.

The presidential system in the Second Polish Republic in the light of the April Constitution of 1935

Summary

The April Constitution of 23 April 1935 was the culmination of the process of evolution of the political system of the Second Polish Republic, initiated by the events of May 1926. Many circles and political groups saw the need for reforms and the necessity of strengthening the executive power due to the constantly deteriorating international situation and political instability within the country. The constitution introduced a presidential system. The formula of the president's responsibility: to God and history defined his primary position in relation to other state bodies. The Sejm lost its real influence on the shape and policy of the government, the role of the parliament was limited solely to the legislative and control function over the government. Four years after the adoption of the April Constitution, World War II broke out. The Republic ceased to exist, the Constitution survived, was the basis for the functioning of the President and the Government of the Republic of Poland in Exile until 1990, a symbol of the independence and continuity of the state.

Keywords: May Coup of 1926, April Constitution, presidential system

DOI: 10.31648/kpp.11097

Magdalena Pankowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0009-0006-0458-6178

magdalenapan@wp.pl

Okna życia w polskim porządku prawnym

Wstęp

Polska od wieków stawiała w obronie dzieci. Kluczowym aktem było wstąpienie 24 października 1945 r. do Zgromadzenia Ogólnego ONZ. W ramach tej organizacji 1959 r. Polska zaproponowała przyjęcie Deklaracji praw dziecka, a następnie 20 listopada 1989 r. utworzenie Konwencji o prawach dziecka. Powstała instytucja – Komitet Praw Dziecka (dalej jako KPD) stała się osiągnięciem naszego kraju w dziedzinie ochrony dzieci i ich praw¹.

Konwencja o prawach dziecka jest najpowszechniej ratyfikowanym traktatem o prawach człowieka w historii². Pomimo tak znaczącego dorobku w dziedzinie społecznej między Polską a instytucją KPD powstała kolizja interesów społecznych i słusznym interesów obywatela. Problemem stały się okna życia – dla polskiego społeczeństwa bardzo ważne w ratowaniu życia istoty ludzkiej, a w oczach Komitetu budzące kontrowersje.

Opinia KPD dotycząca okien życia

KPD w dniu 2 października 2015 r. wydał uwagi końcowe do połączonych trzeciego i czwartego sprawozdania okresowego Polski (CRC/C/POL/CO/3-4). W głównych obszarach wymagających szczególnej uwagi oraz zaleceniach w prawach i wolnościach

¹ *Polska w ONZ*, <https://eszkola.pl/wos/polska-w-onz-8135.html> (data dostępu: 5.02.2025).

² M. Szpyrka, *Jak Polska walczyła o prawa dzieci*, <https://www.euractiv.pl/section/praca-i-polityka-spoleczna/news/jak-polska-walczylo-o-prawa-dzieci/> (data dostępu: 30.01.2025).

obywatelskich w pkt 20 i 21 zawarł prawo do tożsamości, w którym odniósł się do funkcjonowania w Polsce okien życia³.

W pkt 20 KPD zwraca uwagę państwu polskiemu na dużą liczbę nowo powstałych okien życia, które są przyczyną pozostawienia anonimowo dziecka. KPD twierdzi, że stanowi to naruszenie art. 6 Konwencji o prawach dziecka, które zapewnia każdemu dziecku prawo do życia a także w jak najlepsze warunki bytowe⁴. Według KPD okna życia naruszają art. 7 Konwencji o prawach dziecka, który wskazuje, że dziecko po urodzeniu otrzyma akt urodzenia, imię, obywatelstwo, oraz „jeśli to możliwe” prawo do poznania rodziców a także pozostania z nimi⁵. Ponadto KPD zarzucił państwu polskiemu, że dziecko pozostawione w oknie życia nie zachowuje prawa do tożsamości, obywatelstwa, nazwiska, stosunków rodzinnych⁶.

Według KPD działanie okien życia powoduje naruszenie art. 9 Konwencji o prawach dziecka, który zawiera zapewnienie państw, by dziecko nie zostało oddzielone od swoich rodziców i „wbrew ich woli”⁷. Pozostawienie okien życia zdaniem KPD spowoduje złamanie art. 19 wspomnianej konwencji, w którym państwo-strona powinno chronić dziecko przed przemocą fizyczną lub psychiczną⁸. Pkt 21 uwag KPD do sprawozdania zawiera wezwanie państwa polskiego do likwidacji okien życia, a w zamian utworzenie instytucji „anonimowego porodu w szpitalu”.

Podstawy prawne funkcjonowania okien życia w polskim porządku prawnym oraz nadzoru administracyjnego nad nią

W Polsce brak jest regulacji prawnych, które dotyczą funkcjonowania okien życia. Przede wszystkim zauważa się brak jakichkolwiek wytycznych dotyczących podmiotów zakładających te miejsca dla ratowania dzieci oraz brak wytycznych odnośnie do warunków technicznych, jakie powinny spełniać okna życia.

Mając na uwadze podmioty, które założyły w Polsce okna życia, można je zakwalifikować do następujących instytucji: zgromadzenia zakonne, klasztory, szpitale, parafie, stowarzyszenia, hospicja, domy dziecka, domy samotnej matki, ośrodki pomocy rodzinie. W nich znajdują się stowarzyszenia, których założycielami są osoby fizyczne. Wynika z tego, że osoba fizyczna, zakładając instytucję stowarzyszenia, może otworzyć takie okno życia. Jednym z przykładów jest okno życia przy Stowarzyszeniu im. św. Józefa w Lubawie⁹.

³ Komitet Praw Dziecka, *Uwagi końcowe do połączonych trzeciego i czwartego sprawozdania okresowego Polski*, CRC/C/POL/CO/3-4, pkt 20–21, <https://unicef.pl/content/download/1048/file/Zalecenia%20Komitetu%20Praw%20Dziecka%20dla%20Polski%202015.pdf> (data dostępu: 29.03.2024).

⁴ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526).

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ M. Zuchowski, *Otwarcie okna życia w Lubawie*, <https://e-lubawa.pl/akualnosc/11023/otwarcie-okna-zycia-w-lubawie.html> (data dostępu: 22.12.2023).

Autorka poddała analizie powstanie okna życia w Lubawie. W 2013 r. małżeństwo zakupiło budynek w pobliżu centrum miasta. Podczas rozbudowy tego budynku zostało zaprojektowane okno życia. Projekt ten, ze względu na warunki zabudowy, musiał zostać zatwierdzony przez Ministerstwo Budownictwa, Powiatową Stację Sanitarno-Epidemiologiczną w Iławie, a także Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie. Żadna z tych instytucji nie zakwestionowała istniejącego w projekcie budynku okna życia. Wobec powyższego nie ma żadnych przeciwskażeń założenia przez osobę fizyczną miejsca, w którym można oddać dziecko. Cała budowa trwała 6 lat. W trakcie budowy małżeństwo starało się o błogosławieństwo tego okna przez biskupa miejsca. Tradycją jest, że okna życia w Polsce błogosławia biskupi miejsca. 22 maja 2018 r. biskup diecezji toruńskiej Wiesław Śmigiel pobłogosławił okno życia w Lubawie.

Poddając analizie okna życia pod względem technicznym, autorka stwierdza, że nie posiadają one żadnych wytycznych. W średniowieczu takie miejsca tworzone przy szpitalach, klasztorach i nazywano je kołami obrotowymi – był to bęben wmontowany w mury instytucji¹⁰. Obecnie nie stosuje się bębnow, lecz okna. W Polsce okno życia powstaje jedno na wzór drugiego. Przykładem powstania okna w Lubawie było okno życia w Kartuzach, natomiast w Kartuzach powstało na przykładzie innego polskiego okna. Każda z tych instytucji posiada swoje zabezpieczenia, niektóre z nich mają wmontowany sygnał alarmowy w postaci dzwonków, które dają sygnał osobie czuwającej w momencie otworzenia okna życia. Najnowocześniejszym rozwiązaniem w oknie życia w Lubawie jest czujnik ruchu, który podczas otwarcia okna życia wysyła SMS do kilku osób. Pozostałe elementy okna życia, tj. dwa skrzydła po dwóch stronach ściany, gniazdko w oknie, a także list do matki nie uległy zmianie i są wzorem okna życia z Krakowa. Instytucje, które założyły okna życia mają jeden cel – ocalić życie dziecka.

W 2019 r. Ministerstwo Sprawiedliwości i Prokuratura Generalna wydały zalecenia dotyczące okien życia. Ówczesny minister Zbigniew Ziobro stwierdził: „Zdecydowałem się wydać zalecenia związane z nieuregulowanym prawnie zagadnieniem dotyczącym tzw. okien życia”¹¹.

Odpowiedzialność karna matki czy innej osoby odpowiedzialnej za pozostawienie dziecka w oknie życia

Kobiety, wybierając okno życia, zamiast dzieciobójstwa czy porzucenia narodzonego dziecka decydują o życiu dziecka poprzez pozostawienie go w bezpiecznym

¹⁰ M. Surdacki, *Opiekuńcza funkcja Szpitala Świętego Ducha w Rzymie w XVII–XVIII w.*, Lublin 2003, s. 6.

¹¹ Biuro Komunikacji i Promocji Ministerstwa Sprawiedliwości, *Zalecenia Ministra Sprawiedliwości Prokuratora Generalnego w sprawie „okien życia”*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/zalecenia-ministra-sprawiedliwosci-prokuratora-generalnego-w-sprawie-okien-zycia> (data dostępu: 16.12.2023).

miejscu. Dzieciobójstwo budzi w społeczeństwie odrazę, niechęć, zgorszenie opinii publicznej. W konsekwencji matka odpowiada prawnie za czyn dzieciobójstwa¹².

Badając kwestię dotyczącą pozostawienia bądź porzucenia dziecka w oknie życia, autorka najpierw zanalizuje definicję dziecka w polskim systemie prawnym.

Dziecko, zgodnie z art. 1. Konwencji o prawach dziecka, oznacza każdą istotę ludzką w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność¹³. W ustawie o Rzeczniku Praw Dziecka art. 2 ust. 1 za dziecko uznaje się każdą istotę ludzką od poczęcia do osiągnięcia pełnoletności¹⁴, czyli w przypadku prawa polskiego – do 18 roku życia. Zgodnie z art. 10 ust. 1 Kodeksu cywilnego pełnoletnim jest ten, kto ukończył lat 18¹⁵.

Dziecko, z uwagi na swą niedojrzałość fizyczną, emocjonalną i umysłową, wymaga opieki i troski a także ochrony prawnej przed i po urodzeniu. Dziecko nie posiada pełni praw obywatelskich, wobec tego ma ono prawnego opiekuna do momentu uzyskania przez niego pełnoletności¹⁶. W Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym są doprecyzowane prawa i obowiązki rodzica wobec dziecka. I tak w art. 95 § 3 czytamy: „Władza rodzicielska powinna być wykonywana tak, jak wymaga tego dobro dziecka i interes społeczny”¹⁷. Rodzice, opiekunowie mają obowiązek troszczenia się o rozwój dziecka, tak aby w przyszłości było przygotowane do dorosłego i samodzielnego życia.

W art. 34 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zapisano, że obywatelstwo polskie nabywa się przez urodzenie z rodziców będących obywatelami polskimi¹⁸.

Obowiązek sprawowania opieki nad dzieckiem mają biologiczni rodzice dziecka. W przypadku gdy rodzice biologiczni nie mogą sprawować opieki nad dzieckiem, sąd rodzinny ma prawo przydzielić opiekę prawną¹⁹. Jeśli dziecko nie ma rodziców lub

¹²Wyrok SA w Szczecinie z 21 marca 2013 r., sygn. akt II AKA 29/13, Lex nr 1312172: „Działając w zamiarze bezpośrednim pozbawienia życia urodzonej w dniu (...) żywej córki, umieściła ją po urodzeniu w plastikowym worku, który szczelnie zamknęła i włożyła do torby podróżnej, którą następnie schowała w szafie, co doprowadziło do zatrzymania wymiany gazowej w płucach i zgonu noworodka w mechanizmie niewydolności oddechowo-krażeniowej, tj. popełnienia czynu z art. 148 § 1 k.k. i za to na podstawie art. 148 § 1 k.k. i wymierzył jej karę 14 lat pozbawienia wolności”; wyrok SA w Szczecinie z 10 maja 2019 r., sygn. akt II AKA 67/19, Lex nr 2719367: „Działając z zamiarem bezpośrednim, znajdując się pod wpływem środków odurzających i substancji psychotropowych, bezpośrednio po odbyciu w łazience ww. mieszkania poro dzie, pozbawiła życia nowo narodzone dziecko płci męskiej (małoletniego T.S.), w ten sposób, że po zerwaniu pępowiny wyrzuciła nagiego chłopca przez okno łazienki na I piętrze na podwórze, który w wyniku upadku na twarde podłoże doznał obrażeń w postaci urazu wielonarządowego głowy, klatki piersiowej i jamy brzusznej, przy czym obrażenia te stały się bezpośrednią przyczyną zgonu małoletniego T. S., do którego doszło w dniu 15 października 2017 r., tj. o czyn z art. 148 § 1 k.k.”; wyrok SA we Wrocławiu z 17 grudnia 2014 r., sygn. akt II AKA 348/14, Lex nr 1621269: „Po uprzednim zaplanowaniu zabójstwa, działając w zamiarze bezpośrednim pozbawienia życia jej nowonarodzonego dziecka płci żeńskiej, bezpośrednio po jego urodzeniu zadzierzgnęła na jego szyi pętlę zrobioną z damskiej bielizny, a następnie zaciskając ją gwałtownie, pozbawiła dziecko życia, tj. o przestępstwo z art. 148 § 1 k.k.”.

¹³Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526).

¹⁴Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz.U. z 2000 r., Nr 6, poz. 69).

¹⁵Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 r., Nr 16, poz. 93).

¹⁶J. Winiarz, *Ochrona praw matki, dziecka i rodziny*, Warszawa 1965, s. 70.

¹⁷Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 1964 r., Nr 9, poz. 59).

¹⁸Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

¹⁹A. Maltowicz, *NIK o rodzinach zastępczych – zbyt mało i ze zbyt małym wsparciem*, <https://www.prawo.pl/samorzad/pieczna-zastepcza-raport-nik-2023,520768.html> (data dostępu: 2.04.2024).

rodzice zrzekli się praw rodzicielskich albo gdy nie zostanie adoptowane, jego prawnym opiekunem zostaje państwo²⁰. Takim właśnie przypadkiem jest pozostawienie dziecka w oknie życia.

Analizując Kodeks karny, a także inne akty prawne dotyczące opieki rodziców nad dziećmi, brak jest aspektów prawnych obejmujących instytucje, jakimi są okna życia.

Porzucenie dziecka jest czynem. W Kodeksie karnym czyn stanowi zachowanie człowieka – w pierwszym przypadku jako działanie, a w drugim przypadku brak działania sprawcy, czyli zaniechanie, niepodjęcie działań przez osobę, która była do tego zobowiązana²¹. Art. 6 Kodeksu karnego wskazuje, że czyn zabroniony uważa się za popełniony w czasie, w którym sprawca działał lub zaniechał działania, do którego był obowiązany²².

W art. 210 ust. 1 Kodeksu karnego stanowi: kto wbrew obowiązкови troszczenia się o małoletniego poniżej lat 15 albo o osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny osobę tę porzuca, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. W dodatku w ust. 2 jest: jeżeli następstwem czynu jest śmierć osoby określonej w ust. 1, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8²³.

Ryszard A. Stefański określił, że przedmiotem ochrony w przestępstwie porzucenia określonym w art. 210 k.k. jest opieka, która może występować w formie prawnej i faktycznej. Opieka faktyczna wynika z troski o osobę podopieczną polega na zajmowaniu się jej sprawami doczesnymi²⁴. Opiekę prawną określa art. 145 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Jerzy Śliwowski wskazuje, że przedmiotem ochrony jest bezpieczeństwo i życie dziecka, które może być zagrożone w przypadku braku opieki osób odpowiedzialnych za jej sprawowanie²⁵. Podnosi się, że art. 210 k.k. występuje w doktrynie jako przestępstwo formalne skierowane przeciwko opiece. Sprawca, uchylając się od ciążących na nim obowiązków, narusza prawa porzuconego oparte na stanie cywilnym²⁶. Aleksander Ratajczak potwierdza tę doktrynę, bowiem ujmuje on porzucenie jako przestępstwo formalne, skierowane nie przeciwko życiu i zdrowiu, ale przeciwko opiece. Stwierdza, że osoba sprawcy zrzuca z siebie zadane mu obowiązki wynikające z opieki²⁷. Według Wojciecha Radeckiego troska o osobę podopieczną jest okolicznością konstytutywną przestępstwa porzucenia z art. 210 k.k. oraz że zagadnienie to nie wymaga stwierdzenia niebezpieczeństwa. W przypadku zaistnienia porzucenia przez sprawcę osoby podopiecznej w warunkach zagrażających zdrowiu i życiu sprawca odpowiada z art. 160 k.k.²⁸ Natomiast Maria Szewczyk stwierdza, że przestępstwo

²⁰ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 1964 r., Nr 9, poz. 59).

²¹ M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne*, Warszawa 2018, s. 153.

²² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553), dalej jako k.k.

²³ Ibidem.

²⁴ R.A. Stefański, *Przestępstwo porzucenia*, „Prokuratura i Prawo” 1997, nr 5, s. 41.

²⁵ J. Śliwowski, *Prawo karne*, Warszawa 1975, s. 425.

²⁶ J. Kubicki, *System prawa karnego*, t. 4: *O przestępstwach w szczególności*, cz. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1989, s. 326.

²⁷ A. Ratajczak, *Przestępstwa przeciwko rodzinie opiece i młodzieży w systemie polskiego prawa karnego*, Warszawa 1980, s. 210.

²⁸ W. Radecki, *Przestępstwa narażenia życia i zdrowia człowieka na niebezpieczeństwo w kodeksie karnym PRL z 1969 r.*, Wrocław 1977, s. 156-157.

porzucenia jest przestępstwem właściwym, gdyż może popełnić je tylko jedna osoba. Określa główny i uboczny przedmiot ochrony. Główny to rodzina i instytucja opieki, natomiast uboczny – zdrowie i bezpieczeństwo małoletniego. Czynnością sprawczą jest porzucenie. Autorka uważa, że przez porzucenie rozumie się zarówno zaniechanie opieki, jak i uniemożliwienie jej wsparcia przez fizyczne oddalenie się od osoby, nad którą miała być sprawowana opieka²⁹.

Sąd Najwyższy w wyroku z 4 czerwca 2001 r. stwierdził, że przestępstwo porzucenia „oznacza działanie polegające na opuszczeniu dziecka, połączone z zaprzestaniem troszczenia się o nie, bez zapewnienia mu opieki ze strony osób innych. Do istoty »porzucenia« należy więc pozostawienie osoby, nad którą miała być roztoczona opieka, własnemu losowi, przy czym chodzi tu nie tylko o zaniechanie sprawowania opieki nad osobą małoletnią lub nieporadną, lecz także o uniemożliwienie takiej osobie udzielenia natychmiastowego wsparcia”³⁰. Według M. Szewczyk przestępstwo porzucenia dziecka a uchylenie się od odpowiedzialności sprawowania opieki to pojęcia rozbieżne, gdyż w oknie życia dziecko natychmiast zostaje otoczone opieką³¹. Natomiast według Marka Bojarskiego porzucenie dziecka to pozostawienie go bez możliwości przeżycia³². Owo stwierdzenie stanowi sprzeczność z zasadami istnienia okien życia, gdyż fundamentalnym założeniem okien życia jest przejęcie opieki nad dzieckiem, a zatem życie dziecka.

Należy stwierdzić, że pozostawienie dziecka w oknie życia nie jest porzuceniem, gdyż dziecko nie jest pozbawione opieki. W sytuacji gdy matka zostawia dziecko w oknie życia, nie jest ono zdane wyłącznie na siebie, co nie stanowi zagrożenia jego życia, a dziecko niezwłocznie zostaje otoczone opieką. Wobec tego okno życia jest miejscem strzeżonym przez osoby, które je założyły. Pozostawienie zatem dziecka w takim miejscu powoduje natychmiastowe zaopiekowanie się nim i otoczenie go specjalistyczną opieką. Zatem nie można mówić o przestępstwie porzucenia w przypadku pozostawienia dziecka w oknie życia. Z powyższego rozważania wynika, że za pozostawienie dziecka w oknie życia matka nie ponosi odpowiedzialności. Faktem potwierdzającym powyższe rozważania jest wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku. „Aby uznać dany czyn za porzucenie, konieczne jest jednoczesne wystąpienie dwóch elementów, a mianowicie: opuszczenia osoby wymagającej opieki oraz – co bardzo istotne – uniemożliwienia innym jej wsparcia (pomocy). Opuszczenie danej osoby w warunkach przejęcia opieki nad nią przez inne osoby nie stanowi przestępstwa porzucenia”³³. Przeciwno matkom pozostawiającym dziecko w oknie życia nie wszczyna się postępowań karnych. Wyjątkiem są sytuacje, gdy zaistnieje podejrzenie, że doszło do przestępstwa³⁴.

²⁹ M. Szewczyk, W. Wróbel, A. Zoll, *Kodeks karny. Część szczególna*, Kraków 1999, s. 631–632.

³⁰ Wyrok SN z 4 czerwca 2001 r., sygn. akt V KK n 94/99, KZS 2002, Nr 2, poz. 9.

³¹ M. Szewczyk, *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2: *Komentarz do art. 117–227 k.k.*, Warszawa 2008, s. 754.

³² M. Bojarski, *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, [w:] M. Bojarski (red.), *Prawo karne i materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2006, s. 468.

³³ Wyrok SA w Białymstoku z 11 lipca 2014 r., sygn. akt I ACa 206/14, Lex nr 1506654.

³⁴ Biuro Komunikacji i Promocji Ministerstwa Sprawiedliwości, *Zalecenia Ministra Sprawiedliwości...*

Dziecko porzucone, pozbawione opieki osoby dorosłej, nie ma szans na przeżycie. Śmierć dziecka to przestępstwo karalne z art. 149 k.k. „Matka, która zabija dziecko w okresie porodu pod wpływem jego przebiegu, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”³⁵. Aby kwalifikacja była zastosowana zgodnie z art. 149 k.k., muszą być spełnione warunki: popełnienie czynu przez matkę w okresie porodu i pod wpływem jego przebiegu. Zgodnie z wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 5 listopada 2021 r., sygn. akt II AKa 292/21 okres porodu przedłuża się do 102 dni, zgodnie z przyjętymi kryteriami psychologicznymi. Czas ten doliczany jest w związku ze zmianami, które powstają w psychice kobiety po porodzie³⁶. Okna życia dają szansę matce i dziecku na przetrwanie tego czasu, gdyż matka ma czas do 6 tygodni na odbiór dziecka pozostawionego w oknie życia. Porzucenie dziecka jest przestępstwem indywidualnym, charakterystycznym dla grupy pewnych osób, ponieważ czyn ten mogą popełnić osoby, które były zobowiązane do opieki nad dzieckiem, czyli w większości przypadków osoby najbliższe. Czyn porzucenia dziecka mogą popełnić dwie grupy osób: rodzice dziecka i inne osoby³⁷.

M. Szewczyk porusza także aspekt odpowiedzialności innych osób. Twierdzi, że przestępstwo porzucenia nie wyklucza możliwości działania lub zaniechania innych osób. Skutek śmiertelny może być spowodowany bezpośrednio poprzez działanie innej osoby, może być także przyczyną działania wielu innych przyczyn a nawet zjawisk przyrody³⁸. Tego samego zdania jest R.A. Stefański, który twierdzi, że przestępstwo porzucenia nie wyklucza możliwości powiązań przyczynowych działania innych osób³⁹. T. Bojarski potwierdza powyższe spostrzeżenia oraz podaje, że art. 210 k.k. włącza te przyczyny w przestępstwo porzucenia⁴⁰. W przypadku okien życia art. 210 k.k. nie ma zastosowania, gdyż dziecko zostało przekazane pod opiekę instytucji do tego stworzonej.

Działania Ministerstwa Sprawiedliwości w sprawach okien życia

W 2019 r. Ministerstwo Sprawiedliwości i Prokuratura Generalna wydały zalecenia dotyczące nieuregulowanych prawnie instytucji, jakim są okna życia w Polsce. Zwracając uwagę na dobro dziecka, zostały wydane zalecenia dotyczące postępowania w przypadku odnalezienia noworodka w takich miejscach. Prokuratura Generalna twierdzi, że pozostawienie dziecka w oknie życia nie jest przestępstwem porzucenia⁴¹. Poddając analizie powyższe zalecenia, można stwierdzić, że przedstawiciele nauki prawa podzielają ten pogląd – pozostawienie dziecka przez matkę w oknie życia to przekazanie niemowlęcia pod opiekę instytucji, która zapewni kobiecie lub innej

³⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553.).

³⁶ Wyrok SA w Katowicach z 5 listopada 2021 r., sygn. akt II AKa 292/21.

³⁷ K. Osiak-Krynicka, *Porzucenie jako forma zaniedbania – wybrane zagadnienia karnomaterialne i karnoprosesowe*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2019, nr 18(1), s. 131–152.

³⁸ M. Szewczyk, W. Wróbel, A. Zoll, op. cit., s. 633.

³⁹ R.A. Stefański, op. cit., s. 55.

⁴⁰ T. Bojarski, *Odmiany podstawowych typów przestępstwa w polskim prawie karnym*, Warszawa 1982, s. 107.

⁴¹ Biuro Komunikacji i Promocji Ministerstwa Sprawiedliwości, *Zalecenia Ministra Sprawiedliwości...*

osobie anonimowość⁴². Dziecko pozostawione w oknie życia nie stanowi porzucenia. Ministerstwo Sprawiedliwości, wydając zalecenia prokuratorom, potwierdziło tym samym brak odpowiedzialności karnej matki z tytułu pozostawienia dziecka w oknie życia. Wobec powyższego jest to szczególnie ważne w podjęciu decyzji o oddaniu dziecka pod opiekę instytucji oraz rezygnacji z bycia rodzicem przy jednoczesnym daniu szansy dziecku na dalsze życie.

Violetta Konarska-Wrżosek twierdzi, że porzucenia dzieci w przypadkowych miejscach to klasyczne sytuacje penalizowanego porzucenia⁴³. Powołując się na Konwencję o prawach dziecka, w której Polska musi podejmować działania zapobiegawcze mające na celu ochronę dziecka przed przemocą, Katarzyna Osiak-Krynicka twierdzi, iż organy ścigania zobowiązane są wszcząć postępowanie przygotowawcze, gdy domniema się, że doszło do przestępstwa porzucenia⁴⁴. Według Prokuratury Generalnej w przypadku gdy prokurator uzyska informacje, które wskazują na popełnienie na szkodę pozostawionego w oknie życia dziecka przestępstwa, w szczególności z użyciem przemocy, należy podjąć postępowanie sprawdzające. W momencie potwierdzenia się przestępstwa należy wszcząć postępowanie przygotowawcze, natomiast w przypadku niezbędnej potrzeby, należy podjąć działania zmierzające do ustalenia tożsamości dziecka i jego rodziców⁴⁵.

Praktyka działania okien życia

Każda instytucja posiadająca okna życia działa według określonej procedury. Pojawienie się dziecka w takim miejscu sygnalizuje alarm, po którym osoba nadzorująca okno wyjmuje dziecko z gniazda okna, a następnie dzwoni na numer tel. 112. Na miejsce przyjeżdżają karetka pogotowia oraz policja. Cały proces trwa bardzo krótko – karetka pogotowia zabiera dziecko do szpitala, gdzie przechodzi ono kompleksowe badania. Dziecko spędza w szpitalu kilka dni – w przypadku kiedy dziecko jest zdrowe, a gdy dziecko potrzebuje leczenia, przebywa tam tak długo, jak wymagana jest rekonwalescencja. Po kontroli szpitalnej dziecko trafia do ośrodka adopcyjnego. W tym czasie dziecko oczekuje na nową tożsamość.

Zgodnie z art. 89 ust. 4 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dziecka nieznanym rodziców nazwisko nadaje sąd opiekuńczy⁴⁶. W przypadku kiedy pojawia się dziecko w oknie życia, ustalenie jego pochodzenia często jest niemożliwe. Wobec zaistniałej sytuacji należy przydzielić dziecku fikcyjne pochodzenie. W związku z art. 62 akt urodzenia dziecka nieznanym rodziców sporządza się zgodnie z orzeczeniem sądu opiekuńczego⁴⁷. Sąd w orzeczeniu nadaje dziecku imię oraz fikcyjne imiona i nazwiska rodziców, które wpisuje się do aktu urodzenia. Imię dziecka nadaje się po zasięgnięciu

⁴²B. Krajewska, *Okna życia w systemie opieki nad dziećmi*, Warszawa 2015, s. 188.

⁴³V. Konarska-Wrżosek, *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, [w:] J. Warylewski (red.), *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, seria: System Prawa Karnego, t. 10, Warszawa 2012, s. 980–981.

⁴⁴K. Osiak-Krynicka, op. cit., s. 131–152.

⁴⁵Biuro Komunikacji i Promocji Ministerstwa Sprawiedliwości, *Zalecenia Ministra Sprawiedliwości...*

⁴⁶Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 1964 r., Nr 9, poz. 59).

⁴⁷Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2014 r., poz. 1741).

opinii osoby, która się dzieckiem opiekuje. Data i miejsce urodzenia dziecka to czas i miejsce znalezienia niemowlaka⁴⁸.

W trakcie tych wszystkich podjętych działań związanych z bytem dziecka policja dokonuje czynności związane z identyfikacją niemowlaka oraz ustala, czy porzucone dziecko nie padło ofiarą przestępstwa. Sprawdza, czy osoba porzucająca dziecko nie działała pod przymusem lub czy dziecko nie zostało porwane⁴⁹. W związku z tym, że okna życia gwarantują anonimowość, policja nie poszukuje matki dziecka. Po przeprowadzeniu tych czynności ośrodek adopcyjny występuje do sądu o ustanowienie opieki prawnej nad dzieckiem. Sąd wydaje orzeczenie o adopcji dziecka, które trafia do nowych rodziców.

Zgodnie z procedurą postępowania w razie znalezienia dziecka w oknie życia oraz zgodnie z treścią listu skierowanego do matki dziecka umieszczonego w gniazdku okna życia matka ma czas na odebranie dziecka do 6 tygodni.

Analiza przypadków pozostawionych dzieci w oknach życia

W tej części artykułu autorka poddaje analizie przypadek, w którym matka zgłasza się po dziecko w okresie 6 tygodni.

W oknie życia Domu Generalnego Zgromadzenia Sióstr Wspólnej Pracy we Włocławku pojawiło się dziecko. Określono wiek dziecka na kilka miesięcy. Siostry zakonne poinformowały o tym zdarzeniu policję, pogotowie ratunkowe oraz sąd rodzinny. Zgodnie z procedurami dziecko trafiło do szpitala, tam przeszło kompleksowe badania. Stwierdzono, że dziecko nie było ofiarom przemocy. Następnie malca przewieziono do pogotowia rodzinnego, gdzie rodzina zastępcza tymczasowo zajmowała się maluchem⁵⁰. Z ustaleń wynika, że dzieci, które przeszły kompleksowe badania w szpitalu, są przekazywane do tymczasowej rodziny zastępczej pełniącej rolę pogotowia rodzinnego. Rodzina zastępcza opiekuje się dzieckiem do momentu przydzielenia przez sąd rodziny rodziców adopcyjnych⁵¹. W ciągu sześciotygodniowego oczekiwania na podjęcie decyzji matki, zgłosiła się ona po dziecko, wyjaśniając, że oddała syna z powodu „chwilowego załamania”. W tym przypadku matka udowodniła, że to ona urodziła dziecko (w innych przypadkach zostają przeprowadzone badania DNA). Została przesłuchana przez policję, a następnie sąd, ustalając wszystkie okoliczności zdarzenia, podjął decyzję o powrocie dziecka do rodziny⁵².

⁴⁸ B. Kotowicz, A. Kurzawa, B. Opaliński, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz*, 2022, Lex.

⁴⁹ B. Krajewska, op. cit., s. 188.

⁵⁰ J. Fiedoruk, *Oddała synka do okna życia. Teraz żałuje swojej decyzji*, <https://www.edziecko.pl/rodzice/7,79361,29843945,oddala-synka-do-okna-zycia-teraz-zaluje-swojej-decyzji-to.html> (data dostępu: 7.03.2024).

⁵¹ „Do końca nie przemysłana decyzja matki”. *Dwumiesięczna dziewczynka w oknie życia. Po decyzji sądu dziecko wraca do rodzinnego domu*, <https://tvn24.pl/trojmiasto/koszalin-dwumiesieczna-dziewczynka-w-oknie-zycia-po-decyzji-sadu-dziecko-wraca-do-rodzinnego-domu-st5120892> (data dostępu: 7.03.2024).

⁵² J. Fiedoruk, op. cit.

W 1946 r. w periodyku „American Journal of Roentgenology” ukazała się publikacja Johna Caffey, który poddał analizie urazy wielokrotnych złamań kości oraz współwystępujące wylewy podczaszkowe u niemowląt⁵³. Po tym artykule ukazało się jeszcze kilka doniesień, które dotyczyły wielokrotnych urazów u dzieci, spowodowanych w niewyjaśnionych okolicznościach. Stwierdzono, że jest to wynik wyrządzonej krzywdy dzieciom przez opiekunów⁵⁴. Przypadki te spotykane są zazwyczaj u dzieci poniżej 3 roku życia. Zmiany powstałe w organizmie (fizyczne i psychiczne) są skutkiem ciągłej przemocy wobec dziecka⁵⁵.

W Polsce Ludowej w latach 1963–1977 liczba osób skazanych za przestępstwo porzucenia stanowiła przeciętnie od 40 do 60 osób rocznie. W 80% przestępstwo to popełniały kobiety. Kary orzekane za ww. przestępstwo nie przekraczały 2 lat pozbawienia wolności i z reguły były zawieszane. Z badań wynika, że porzucane dzieci były w wieku do 3 lat, lecz większość tych dzieci nie przekroczyła 3 miesiąca. Wszystkie dzieci pochodziły ze związków pozamałżeńskich. W latach 1970–1977 wśród sprawców tych przestępstw były 264 kobiety oraz 58 mężczyzn⁵⁶.

W latach 80. ubiegłego wieku zostały przeprowadzone metaanalizy badań dotyczących krzywdzenia dzieci na całym świecie. Badania te pokazały, że publikacje z różnych części świata charakteryzowały różny profil treściowy. W USA uwagę poświęcono kwestiom identyfikacji zjawiska, w Europie analizowano kwestie medyczne i psychologiczne, w Afryce zwrócono uwagę na konsekwencję upadku tradycyjnego porządku, jakim jest życie klanowe, oraz problem ubóstwa⁵⁷.

Polskie stanowiska wobec zaleceń KPD w sprawie okien życia

18 września 2015 r. polski rząd przedstawił swoje stanowisko dotyczące funkcjonowania okien życia w Polsce. W odniesieniu do uwag końcowych KPD podtrzymał swoje zdanie dotyczące istnienia okien życia. Zapewnił, że Polska realizuje prawa zawarte w Konwencji o prawach dziecka, a zwłaszcza w art. 6–8.

Przedstawiono KPD rozwiązania dotyczące wspierania matek spodziewających się dziecka i potrzebujących pomocy. Matka może pozostawić dziecko w szpitalu lub anonimowo, jeśli nie chce ujawnić swoich danych osobowych (w oknie życia). Ponadto rząd polski wskazał, że do 2015 r. w oknach życia odnaleziono 85 dzieci, co wskazuje na bardzo małą liczbę pozostawionych dzieci. Dodano również, że gdy przestaną istnieć okna życia, matka może pozostawić dziecko w miejscu, w którym nie będzie miało ono szansy na przeżycie⁵⁸.

⁵³ E. Jarosz, *Ochrona dzieci przed krzywdzeniem – perspektywa globalna i lokalna*, Katowice 2008, s. 115.

⁵⁴ M. Lynch przeanalizowała doniesienia na temat maltretowanych dzieci sprzed 1962 r., podając artykuł J. Marie, P. Apostolides, S. Salet, E.R. Eliacher i G. Lyon, w którym opisane są przypadki maltretowanych dzieci.

⁵⁵ E. Jarosz, op. cit., s. 116–117.

⁵⁶ A. Ratajczak, op. cit., s. 214.

⁵⁷ E. Jarosz, op. cit., s. 118–119.

⁵⁸ *Stanowisko do uwag końcowych Komitetu praw dziecka*, https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k10/petycje/2020/127/zal._2_odp._mrpips-1.pdf (data dostępu: 7.03.2024).

28 października 2015 r. Rzecznik Praw Dziecka w piśmie do Ministra Pracy i Polityki stwierdził, że jest zaniepokojony wezwaniem KPD do likwidacji okien życia. Rzecznik wyraził opinię, że okna życia nie są idealnym rozwiązaniem, które gwarantuje prawa dziecka, lecz należą do alternatywy, która uzupełnia ochronę praw dziecka, jakim jest prawo do życia. Stwierdził, że pozostawienie dziecka w oknie życia nie stanowi porzucenia, gdyż władze poszukują matki, a w tym czasie dziecko przebywa w placówce opiekuńczej⁵⁹. Rzecznik Praw Dziecka ustosunkował się również krytycznie w wystąpieniu generalnym skierowanym do Ministra Edukacji Narodowej w 31 grudnia 2012 r. Odnosił się również do pkt 21 KPD i stwierdził, że w prawie polskim rodzinnym istnieje instytucja „zgody blankietowej” zawarta w art. 119¹ ust. 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego⁶⁰, który brzmi: „Rodzice mogą przed sądem opiekuńczym wyrazić zgodę na przysposobienie swego dziecka w przyszłości bez wskazania osoby przysposabiającego. Rodzicom, którzy wyrazili taką zgodę, władza rodzicielska i prawo do kontaktów z dzieckiem nie przysługują. Zgodę tę mogą odwołać przez oświadczenie złożone przed sądem opiekuńczym, nie później jednak niż przed wszczęciem sprawy o przysposobienie”⁶¹. Kolejną alternatywą, którą wskazał rzecznik Praw Dziecka, jest pozostawienie dziecka po porodzie w szpitalu. Nadmieniał, że należy uświadomić społeczeństwo o tych możliwościach⁶².

Wobec wydanych przez KPD uwag w Polsce organy samorządów terytorialnych podjęły uchwały w obronie okien życia⁶³. Oto przykłady sprzeciwu organów państwowych:

- rezolucja nr 50/LXIV/13 Rada Miasta Krakowa z dnia 9 stycznia 2013 r. skierowana do Premiera Rządu w sprawie okna życia, w której Rada Miasta Krakowa zwraca się do Premiera RP w sprawie podjęcia działań mających na celu utrzymanie okien życia. W rezolucji zawarto m.in.: „Okno życia daje porzuconym dzieciom szansę na godne życie a niejednokrotnie na przeżycie. Znane są wszak liczne przypadki dzieciobójstwa, o których donoszą media wstrząsając opinią publiczną”⁶⁴;
- rezolucja nr 6.2013 Rady Powiatu Tarnowskiego z dnia 26 marca 2013 r. w sprawie funkcjonowania „okna życia”;
- uchwała nr VI/XXXI/379/2013 Rady Miasta Wejherowa z dnia 9 kwietnia 2013 r. w sprawie wyrażenia zdecydowanego sprzeciwu Rady Miasta Wejherowa wobec stanowiska Komitetu Praw Dziecka przy ONZ, który dąży do likwidacji „okien życia” w Unii Europejskiej. Rada Miasta w ust. 1 wskazała, że „okno życia daje porzuconym dzieciom szansę na przeżycie i nadzieję na poznanie

⁵⁹ Pismo Rzecznika Praw Dziecka do Ministra Pracy i Polityki Społecznej, nr ZSS.422.35.2025.AT, https://bip.brpd.gov.pl/sites/default/files/wyst_2015_10_28_mpires.pdf (data dostępu: 6.04.2024).

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 1964 r., Nr 9, poz. 59).

⁶² Pismo Rzecznika Praw Dziecka...

⁶³ G. Maroń, *Uchwały problemowe organów stanowiących jednostek samorządów terytorialnych na przykładzie uchwał dotyczących zagadnień bioetycznych*, „Samorząd Terytorialny” 2016, nr 1–2, s. 111–126.

⁶⁴ Rezolucja nr 50/LXIV/13 Rady Miasta Krakowa skierowana do Premiera Rządu RP w sprawie okna życia, https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D19536%26typ%3Dr (data dostępu: 30.03.2024).

w przyszłości swoich rodziców. Dzięki »oknom życia« mieszkanki Wejherowa i okolicznych miejscowości mają możliwość wyboru ochrony życia swojego dziecka. Kobiety podejmujące tę trudną i drastyczną decyzję o pozostawieniu swego dziecka w »oknie życia« mają pewność, że ich dzieci otrzymają pomoc medyczną i – co najważniejsze – przeżyją. Jesteśmy za zachowaniem większego prawa wyboru i przeciwstawiamy się jakimkolwiek pomysłom, które mogą narazić życie najmłodszych⁶⁵;

- apel nr 14/13 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 25 marca 2013 r. w sprawie sprzeciwu wobec likwidacji „okien życia”⁶⁶;
- uchwały, rezolucje i apele zostały wydane na podstawie art. 18 ust. 1 ustawy o samorządzie gminnym⁶⁷, art. 9 ust. 1 ustawy o samorządzie powiatowym⁶⁸ oraz art. 18 pkt 20 ustawy o samorządzie województwa⁶⁹.

W wielu artykułach ukazały się odniesienia do konkluzji KPD dotyczącej okien życia. We Wrocławiu jedna z siostr boromeuszek stwierdziła: „Gdy zlikwidujemy okna życia, to tak jakbyśmy mówili wprost: idź i wyrzuć dziecko do śmietnika”⁷⁰. W serwisie publicystycznym przytoczono słowa Rzecznika Praw Dziecka, który twierdzi, że nie można likwidować alternatywy, która może ocalić życie dziecka⁷¹.

Rzecznik prasowy „Caritas” Paweł Kęska powiedział: „Rozumiemy argumenty komitetu ONZ, ale tu nie chodzi o to, czy my jesteśmy za, czy przeciw oknom życia, my jesteśmy po prostu za życiem. Zamiast zastanawiać się, czy likwidować takie miejsca, czy nie, zastanówmy się, co możemy zrobić, aby zdesperowana kobieta decydująca się na oddanie dziecka mogła to zrobić w możliwie prosty, bezpieczny sposób”⁷².

Spółeczeństwo polskie odniosło się krytycznie w stosunku do wydanych uwag końcowych do sprawozdań okresowych Polski w zakresie pkt 20 KPD. W niektórych artykułach ukazały się tylko wzmianki dotyczące analizy poddawanej dyskusji problemu.

Paweł Czapliński i Zina Kroczyk-Sawicka przedstawiają argumenty przemawiające za pozostawieniem i przeciw działaniom okien życia. Jednym z elementów wzbudzającym kontrowersje działalności okien życia jest brak regulacji prawnych dotyczących podmiotów dopuszczonych do prowadzenia okien życia. Mimo niedookreślonej precyzyjnie podmiotu nie stwierdzono żadnych zastrzeżeń dotyczących działań tych instytucji. Kolejnym aspektem przemawiającym przeciw tej instytucji jest prawo dziecka do

⁶⁵ Uchwała nr VI/XXXI/379/2013 Rady Miasta Wejherowa z dnia 9 kwietnia 2013 r. w sprawie wyrażenia zdecydowanego sprzeciwu Rady Miasta Wejherowa wobec stanowiska Komitetu Praw Dziecka przy ONZ, <https://bip.wejherowa.pl/strony/zmiany/2640.dhtml> (data dostępu: 30.03.2024).

⁶⁶ G. Maroń, op. cit.

⁶⁷ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1372).

⁶⁸ Ustawa z dnia 5 czerwca 1999 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 920).

⁶⁹ Ustawa z dnia 5 czerwca 1999 r. o samorządzie województwa (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1668).

⁷⁰ W. Skupin, *Likwidacja okien życia? To jak powiedzieć: Idź i wyrzuć dziecko do śmietnika*, <https://gazetawroclawska.pl/likwidacja-okien-zycia-to-jak-powiedziec-idz-i-wyrzuc-dziecko-do-smietnika/ar/9012251> (data dostępu: 30.03.2024).

⁷¹ T. Krzyżak, *Ludzkie życie ważniejsze niż przepisy*, <https://www.rp.pl/publicystyka/art4224111-ludzkie-zycie-wazniejsze-niz-przepisy> (data dostępu: 30.03.2024).

⁷² A. Piechocki, *Jesteśmy za życiem*, <https://www.termidia.pl/Jestesmy-za-zyciem,38,26800,0,0.htmlpdf> (data dostępu: 30.03.2024).

tożsamości – poznania swojego drzewa genealogicznego. Według autorów argument ten traci swą wartość, gdy weźmiemy w przeciwieństwie do tej konkluzji życie dziecka⁷³.

Mimo rozbieżnych interpretacji Polska podjęła kategoryczną decyzję dotyczącą pozostawienia instytucji okien życia. Dla Polski prawa, na które powołuje się KPD, są drugorzędne, ponieważ życie ludzkie jest postawione do rangi najwyższej.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Bojarski M., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, [w:] M. Bojarski (red.), *Prawo karne i materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2006.
- Bojarski T., *Odmiany podstawowych typów przestępstwa w polskim prawie karnym*, Warszawa 1982.
- Czapliński P., Krocze-Sawicka Z., *Prawne aspekty funkcjonowania „okien życia”*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, vol. 22, nr 2.
- Jarosz E., *Ochrona dzieci przed krzywdzeniem – perspektywa globalna i lokalna*, Katowice 2008.
- Konarska-Wrzošek V., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, [w:] J. Warylewski (red.), *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, seria: System Prawa Karnego, t. 10, Warszawa 2012.
- Kotowicz B., Kurzawa A., Opaliński B., *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz*, 2022, Lex.
- Krajewska B., *Okna życia w systemie opieki nad dziećmi*, Warszawa 2015.
- Królikowski M., Zawłocki R., *Prawo karne*, Warszawa 2018.
- Kubicki J., *System prawa karnego*, t. 4: *O przestępstwach w szczególności*, cz. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1989.
- Maroń G., *Uchwały problemowe organów stanowiących jednostek samorządów terytorialnych na przykładzie uchwał dotyczących zagadnień bioetycznych*, „Samorząd Terytorialny” 2016, nr 1-2.
- Osiak-Krynicka K., *Porzucenie jako forma zaniedbania – wybrane zagadnienia karno-materialne i karnoprocesowe*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2019, nr 18(1).
- Radecki W., *Przestępstwa narażenia życia i zdrowia człowieka na niebezpieczeństwo w kodeksie karnym PRL z 1969 r.*, Wrocław 1977.
- Ratajczak A., *Przestępstwa przeciwko rodzinie opiece i młodzieży w systemie polskiego prawa karnego*, Warszawa 1980.
- Stefański R.A., *Przestępstwo porzucenia*, „Prokuratura i Prawo” 1997, nr 5.

⁷³P. Czapliński, Z. Krocze-Sawicka, *Prawne aspekty funkcjonowania „okien życia”*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, vol. 22, nr 2, s. 41.

- Surdacki M., *Opiekuńcza funkcja Szpitala Świętego Ducha w Rzymie w XVII-XVIII w.*, Lublin 2003.
- Szewczyk M., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2: *Komentarz do art. 117–227 k.k.*, Warszawa 2008.
- Szewczyk M., Wróbel W., Zoll A., *Kodeks karny. Część szczególna*, Kraków 1999.
- Śliwowski J., *Prawo karne*, Warszawa 1975.
- Winiarz J., *Ochrona praw matki, dziecka i rodziny*, Warszawa 1965.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).
- Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 1964 r., Nr 9, poz. 59).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 r., Nr 16, poz. 93).
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1372).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553).
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1999 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 920).
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1999 r. o samorządzie województwa (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1668).
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz.U. z 2000 r., Nr 6, poz. 69).
- Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2014 r., poz. 1741).

Orzecznictwo

- Wyrok SA w Białymstoku z 11 lipca 2014 r., sygn. akt I ACa 206/14, Lex nr 1506654.
- Wyrok SA w Katowicach z 5 listopada 2021 r., sygn. akt II AKa 292/21.
- Wyrok SA w Szczecinie z 21 marca 2013 r., sygn. akt II AKa 29/13, Lex nr 1312172.
- Wyrok SA w Szczecinie z 10 maja 2019 r., sygn. akt II AKa 67/19, Lex nr 2719367.
- Wyrok SA we Wrocławiu z 17 grudnia 2014 r., sygn. akt II AKa 348/14, Lex nr 1621269.
- Wyrok SN z 4 czerwca 2001 r., sygn. akt V KKn 94/99, KZS 2002, Nr 2, poz. 9.

Źródła internetowe

- Biuro Komunikacji i Promocji Ministerstwa Sprawiedliwości, *Zalecenia Ministra Sprawiedliwości Prokuratora Generalnego w sprawie „okien życia”*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/zalecenia-ministra-sprawiedliwosci-prokuratora-generalnego-w-sprawie-okien-zycia>.

- „Do końca nie przemyślana decyzja matki”. Dwumiesięczna dziewczynka w oknie życia. Po decyzji sądu dziecko wraca do rodzinnego domu, <https://tvn24.pl/trojmiasto/koszalin-dwumiesieczna-dziewczynka-w-oknie-zycia-po-decyzji-sadu-dziecko-wraca-do-rodzinnego-domu-st5120892>.
- Fiedoruk J., *Oddała synka do okna życia. Teraz żałuje swojej decyzji*, <https://www.edziecko.pl/rodzice/7,79361,29843945,oddala-synka-do-okna-zycia-teraz-zaluje-swojej-decyzji-to.html>.
- Komitet Praw Dziecka, *Uwagi końcowe do połączonych trzeciego i czwartego sprawozdania okresowego Polski*, CRC/C/POL/CO/3-4, <https://unicef.pl/content/download/1048/file/Zalecenia%20Komitetu%20Praw%20Dziecka%20dla%20Polski%202015.pdf>.
- Krzyżak T., *Ludzkie życie ważniejsze niż przepisy*, <https://www.rp.pl/publicystyka/art4224111-ludzkie-zycie-wazniejsze-niz-przepisy>.
- Maltowicz A., *NIK o rodzinach zastępczych – zbyt mało i ze zbyt małym wsparciem*, <https://www.prawo.pl/samorzad/pieczna-zastepcza-raport-nik-2023,520768.html>.
- Piechocki A., *Jesteśmy za życiem*, <https://www.termedia.pl/Jestesmy-za-zyciem,38,26800,0,0.htmlpdf>.
- Pismo Rzecznika Praw Dziecka do Ministra Pracy i Polityki Społecznej, nr ZSS.422.35.2025. AT, https://bip.brpd.gov.pl/sites/default/files/wyst_2015_10_28_mpips.pdf.
- Polska w ONZ*, <https://eszkola.pl/wos/polska-w-onz-8135.html>.
- Rezolucja nr 50/LXIV/13 Rady Miasta Krakowa skierowana do Premiera Rządu RP w sprawie okna życia, https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D19536%26typ%3Dr.
- Skupin W., *Likwidacja okien życia? To jak powiedzieć: Idź i wyrzuć dziecko do śmietnika*, <https://gazetawroclawska.pl/likwidacja-okien-zycia-to-jak-powiedziec-idz-i-wyrzuc-dziecko-do-smietnika/ar/9012251>.
- Stanowisko do uwag końcowych Komitetu praw dziecka*, https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k10/petycje/2020/127/zal._2_odp._mrpips-1.pdf.
- Szpyrka M., *Jak Polska walczyła o prawa dzieci*, <https://www.euractiv.pl/section/praca-i-polityka-spoleczna/news/jak-polska-walczylo-o-prawa-dzieci/>.
- Uchwała nr VI/XXXI/379/2013 Rady Miasta Wejherowa z dnia 9 kwietnia 2013 r. w sprawie wyrażenia zdecydowanego sprzeciwu Rady Miasta Wejherowa wobec stanowiska Komitetu Praw Dziecka przy ONZ, <https://bip.wejherowo.pl/strony/zmiany/2640.dhtml>.
- Żuchowski M., *Otwarcie okna życia w Lubawie*, <https://e-lubawa.pl/akualnosc/11023/otwarcie-okna-zycia-w-lubawie.html>.

Window of life in the Polish legal system

Summary

The article discusses the subject of the institution of the window of life in the Polish legal system. The following issues were analyzed in the work: the opinion of the Committee on the Rights of the Child on the windows of life, the legal basis for the functioning of these institutions in the Polish legal system and administrative supervision over them. The criminal liability of the mother or another person responsible for leaving a child in the window of life was analyzed, along with court judgments. The guidelines of the Minister of Justice on windows of life were included. Cases of children left in these institutions were described. The positions of Polish institutions and the Committee on the Rights of the Child on windows of life were cited.

Keywords: article, child, mother, care, police, ambulance, court, identity, life

DOI: 10.31648/kpp.11395

Bartosz Prusik

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0001-7510-6027

prusik.bartosz.kontakt@gmail.com

Ramy prawne dywersyfikacji paliw gazowych w prawodawstwie krajowym oraz unijnym

Wstęp

Dywersyfikacja źródeł dostaw paliw gazowych odgrywa fundamentalną rolę w kształtowaniu bezpieczeństwa energetycznego zarówno na poziomie Unii Europejskiej, jak i państw członkowskich, a jej znaczenie wzrosło w ostatnich latach¹. Nie jest już ona jedynie postulatem politycznym, lecz stanowi konkretne zobowiązanie prawne, które znajduje swoje odzwierciedlenie w licznych aktach prawa unijnego oraz w legislacjach krajowych. Stanowi kluczowy element polityki energetycznej, który pozwala na zmniejszenie uzależnienia od jednego dominującego dostawcy oraz zapewnia stabilność i niezależność energetyczną państwa. Należy pamiętać, że wymaga, by jednocześnie (z uwagi na zasady działania rynku gazu, na którym sprzedawcami są podmioty należące do państwa wydobywania gazu lub kontrolowane przez takie państwa) dbać o zapewnienie różnorodnych źródeł pochodzenia gazu ziemnego *sensu stricto* (jako krajów wydobywania gazu), jak i kierunków sprowadzania gazu (źródeł dostaw, czyli miejsc zaopatrywania się w gaz ziemny)².

Zapewnienie dywersyfikacji przekłada się na wzmocnienie suwerenności i niezależności energetycznej, czego następstwem jest ograniczenie możliwości politycznego wykorzystywania dostaw gazu ziemnego przez kraje trzecie, zarówno wrogie, jak i sojusznicze³. Stabilność dostaw jest kluczowym elementem, gdyż zmniejszenie ryzyka przerw

¹ W kontekście kryzysu energetycznego wywołanego agresją Federacji Rosyjskiej na Ukrainę oraz wcześniej-
szych incydentów związanych z używaniem surowców energetycznych jako instrumentu nacisku politycznego.

² Zgodnie z wyrokiem SN z 9 lutego 2017 r., sygn. akt III SK 65/15.

³ Zob. A. Dziewulska, E. Krogulec (red.), *Bezpieczeństwo energetyczne Polski – uwarunkowania, zasoby, perspektywy*, Warszawa 2024.

w zaopatrywaniu jest fundamentalne dla sektora przemysłowego oraz gospodarstw domowych⁴. Dywersyfikacja wspiera również rozwój gospodarczy poprzez umożliwienie powstania konkurencyjnych cen gazu na rynku oraz wspomaga realizację celów klimatycznych, stanowiąc element przejścia w kierunku gospodarki niskoemisyjnej.

Podjęty temat ma istotne znaczenie z perspektywy geostrategicznej i gospodarczej, a co więcej problematyka ta nie ograniczają się wyłącznie do Europy. Globalna polityka, a także instytucje, jak np. Organizacja Narodów Zjednoczonych, coraz bardziej skupiają się na dywersyfikacji oraz promocji niekopalnych źródeł energii, co jest odpowiedzią na zmiany klimatyczne⁵.

Celem artykułu jest więc analiza i ocena skuteczności wprowadzonych w ostatnich latach rozwiązań prawnych dotyczących dywersyfikacji dostaw paliw gazowych na gruncie krajowych i unijnych rozwiązań prawnych. Szczególna uwag poświęcona zostanie ewolucji przepisów w obecnym kontekście geopolitycznym.

Dywersyfikacja paliw gazowych w prawodawstwie unijnym

Dywersyfikacja źródeł dostaw paliw gazowych ugruntowana jest nie tylko w strategicznych dokumentach, ale przede wszystkim w konkretnych aktach prawnych. W kontekście zagrożeń międzynarodowych oraz zakłóceń w łańcuchach dostaw dywersyfikacja została w końcu zinstytucjonalizowana jako narzędzie służące zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego oraz stabilności systemu. Jej podstawy prawne wywodzą się już z traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, który w art. 194 wskazuje jako cel polityki energetycznej m.in. zapewnienie bezpieczeństwa dostaw energii w UE.

Wymóg ten nakłada na państwa członkowskie obowiązek podejmowania działań zmierzających do ograniczenia ryzyka związanego z nadmierną koncentracją źródeł energii. Choć pojęcie „dywersyfikacji” nie pojawia się w samym traktacie wprost, to wskazany cel jednoznacznie obejmuje działania mające na celu ograniczenie zależności od jednego dostawcy lub kierunku dostaw⁶. Dodatkowo w ust. 2 artykułu podkreślono, że „Parlament Europejski i Rada, stanowiąc zgodnie ze zwykłą procedurą ustawodawczą, ustanawiają środki niezbędne do osiągnięcia celów, o których mowa w ust. 1. Środki te są przyjmowane po konsultacji z Komitetem Ekonomiczno-Społecznym i Komitetem Regionów”. Oznacza to, że dywersyfikacja musi być realizowana nie tylko poprzez strategiczne decyzje polityczne, ale również poprzez przyjmowanie konkretnych aktów prawnych, które wprowadzają środki zabezpieczające rynek energii. Idea ta znajduje swoje odzwierciedlenie w szerszej strategii Unii dotyczącej bezpieczeństwa energetycznego, która zyskała na intensywności w kontekście kryzysów geopolitycznych oraz fluktuacji na rynkach energii⁷. Oprócz bezpośrednich postanowień traktatowych

⁴ International Energy Agency, *Energy security report*, 2023.

⁵ United Nations, *The Sustainable Development Goals Report*, 2022.

⁶ W tym ujęciu dywersyfikacja traktowana jest jako środek służący wzmocnieniu odporności rynku energii oraz jako element integracji i spójności rynku wewnętrznego.

⁷ European Commission, *EU energy security strategy*, COM (2014) 330 final.

obowiązek dywersyfikacji jest rozwijany w szeregu aktów prawnych i strategii unijnych, m.in. Strategii bezpieczeństwa energetycznego UE⁸ czy też *Energy Union* (Unia Energetyczna)⁹.

Źródło oraz znaczenie dywersyfikacji szczególnie widoczne było już w dyrektywie 2009/73/WE¹⁰. Stworzyła ona ramy funkcjonowania zliberalizowanego rynku gazu, przewidując między innymi obowiązek zapewnienia niedyskryminacyjnego dostępu do infrastruktury przesyłowej, a także rozdzielenie działalności przesyłowej i dostawczej (*unbundling*). Dodatkowo dyrektywa nakładała na państwa członkowskie obowiązek zapewnienia równego i przejrzystego dostępu stron trzecich do infrastruktury gazowej. Wzmocnieniu uległa również rola niezależnych, krajowych organów regulacyjnych, które powinny współpracować ze sobą za pośrednictwem unijnej Agencji ds. Współpracy Organów Regulacji Energetyki. Wprowadzenie tych przepisów ukierunkowane było na zwiększenie konkurencyjności sektora gazowego, umożliwiając wejście na rynek kolejnych dostawców, co położyło podwaliny pod rozwój dywersyfikacji.

W kolejnych latach elementem prawnym wspierającym fizyczne realizację dywersyfikacji dostaw było rozporządzenie TEN-E (UE) nr 347/2013¹¹, które określało ramy dla rozwoju transgranicznej infrastruktury energetycznej. Rozporządzenie to umożliwiało identyfikację projektów będących przedmiotem wspólnego zainteresowania (PCI¹²), w tym terminali LNG, gazociągów i interkonektorów¹³. Inwestycje wspierane w tym trybie pozwalały na rzeczywistą realizację dywersyfikacji nie tylko na papierze, ale również w strukturze technicznej rynku gazu. W 2022 r. dostosowano ww. zasady wspierania infrastruktury energetycznej do założeń Europejskiego zielonego ładu oraz pakietu *Fit for 55* za pomocą nowego rozporządzenia TEN-E (UE) 2022/869¹⁴.

Szczegółowe wymogi ustanawiające standard w zakresie bezpieczeństwa i dywersyfikacji źródeł dostaw gazu zostały zawarte w kilku rozporządzeniach unijnych, które miały na celu zapewnienie odporności systemów gazowych państw członkowskich na zagrożenia związane z przerwami w dostawach. Istotnym aktem w tym zakresie było

⁸ Ibidem.

⁹ Pełna nazwa: European Commission, *Energy Union package: a framework strategy for a resilient energy Union with a forward-looking climate change policy*, COM (2015) 80 final – inicjatywa mająca na celu stworzenie zintegrowanego, stabilnego i bezpiecznego rynku energii, gdzie dywersyfikacja źródeł, w tym gazu, odgrywa kluczową rolę.

¹⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/73/We z dnia 13 lipca 2009 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego gazu ziemnego. Była elementem tzw. trzeciego pakietu energetycznego (Dz.U. z 2009 r., L 211).

¹¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 347/2013 z dnia 17 kwietnia 2013 r. w sprawie wytycznych dotyczących transeuropejskiej infrastruktury energetycznej, uchylające decyzję nr 1364/2006/WE oraz zmieniające rozporządzenia (WE) nr 713/2009, (WE) nr 714/2009 i (WE) nr 715/2009 (Dz.U. z 2013 r., L 115.39).

¹² Ang. *projects of common interest*.

¹³ Ich rozwój miał na celu poprawę interoperacyjności systemów gazowych, eliminację tzw. wąskich gardeł w przesyłach oraz stworzenie fizycznych możliwości importu surowca z różnych kierunków geograficznych.

¹⁴ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/869 z dnia 30 maja 2022 r. w sprawie wytycznych dotyczących transeuropejskiej infrastruktury energetycznej, zmiany rozporządzeń (WE) nr 715/2009, (UE) 2019/942 i (UE) 2019/943 oraz dyrektyw 2009/73/WE i (UE) 2019/944 oraz uchylenia rozporządzenia (UE) nr 347/2013 (Dz.U. z 2022 r., L 152.45).

rozporządzenie (UE) 2017/1938¹⁵, które wprowadzało mechanizmy reagowania na sytuacje kryzysowe w dostawach gazu, w tym trójstopniowy system reagowania kryzysowego: wczesne ostrzeżenie, alarm i stan nadzwyczajny. Nakładało ono na państwa członkowskie obowiązki przeprowadzania regularnych ocen ryzyka, opracowywania planów zapobiegawczych oraz takich na wypadek sytuacji awaryjnych, a także wprowadzało zasadę solidarności w obszarze dostaw gazu ziemnego¹⁶. Taka współpraca umożliwiła integrację rynków gazowych, wymuszając jednocześnie budowę infrastruktury transgranicznej, która umożliwia skuteczną pomoc w sytuacjach kryzysowych. Ponadto rozporządzenie to wprost wskazywało na konieczność dywersyfikacji źródeł i tras dostaw gazu jako kluczowego elementu w ograniczaniu ryzyka i poprawie niezależności energetycznej państw członkowskich.

W odpowiedzi na kryzys gazowy wywołany działaniami Rosji oraz wynikającymi z tego perturbacjami na rynku energii UE podjęła szereg działań prawnych, których celem było ograniczenie skutków destabilizacji oraz zabezpieczenie dostaw surowca. Kluczową rolę w tej interwencji odegrały rozporządzenia przyjęte w 2022 r., które nie tylko regulowały kwestie bezpieczeństwa energetycznego, ale również w istotnym stopniu wpływały na proces dywersyfikacji źródeł gazu na teren wspólnoty. Oto najważniejsze z nich:

- rozporządzenie (UE) 2022/1032¹⁷ rozszerzało obowiązki wprowadzone w 2017 r., gdyż zobligowano państwa członkowskie do zapewnienia magazynów gazu do poziomu 90% przed sezonem grzewczym, co miało zabezpieczyć zapasy na wypadek ograniczenia lub całkowitego wstrzymania dostaw z Rosji. Istotny był także wymóg certyfikacji operatorów systemów magazynowania, w szczególności tych kontrolowanych przez podmioty z państw trzecich. Działanie to miało na celu ograniczenie wpływu rosyjskich struktur kapitałowych na europejską infrastrukturę krytyczną. Dzięki temu w przyszłości więcej miejsca w europejskich magazynach mogło być przeznaczone na gaz z innych źródeł (m.in. z USA, Kataru czy z Norwegii);
- rozporządzenie (UE) 2022/1369¹⁸ koncentrowało się na ograniczeniu popytu na gaz w sezonie zimowym 2022/2023, ustalając cel redukcji zużycia o 15%. Wpisywało się to w szerszą strategię uniezależniania się od rosyjskiego gazu. Dodatkowo redukcja nie była tylko środkiem kryzysowym, ale i okazją do

¹⁵ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/1938 z dnia 25 października 2017 r. dotyczące środków zapewniających bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego i uchylające rozporządzenie (UE) nr 994/2010 (Dz.U. z 2017 r., L 280.1).

¹⁶ Zgodnie z przedmiotową zasadą, państwa członkowskie, które posiadają odpowiednie rezerwy gazu, są zobowiązane do udzielenia wsparcia innym państwom członkowskim w przypadku kryzysu, zapewniając dostawy gazu do odbiorców chronionych, takich jak gospodarstwa domowe czy szpitale.

¹⁷ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/1032 z dnia 29 czerwca 2022 r. w sprawie zmiany rozporządzeń (UE) 2017/1938 i (WE) nr 715/2009 w odniesieniu do magazynowania gazu (Dz.U. z 2022 r., L. 173.17).

¹⁸ Rozporządzenie Rady (UE) 2022/1369 z dnia 5 sierpnia 2022 r. w sprawie skoordynowanych środków zmniejszających zapotrzebowanie na gaz (Dz.U. UE z 2022 r., L 206).

zwiększenia udziału alternatywnych źródeł energii w strukturze zużycia, w tym gazu LNG oraz biometanu;

- rozporządzenie (UE) 2022/1854¹⁹ miało na celu opodatkowanie nadzwyczajnych zysków firm działających w sektorze energetycznym, które skorzystały finansowo na gwałtownych wzrostach cen gazu. Środki uzyskane z tej składki solidarnościowej miały zostać przeznaczone na ochronę odbiorców oraz na inwestycje w infrastrukturę sprzyjającą dywersyfikacji dostaw²⁰;
- rozporządzenie 2022/2576²¹ usprawniło koordynację zakupów gazu oraz ustanowiło mechanizm agregacji zapotrzebowania i możliwość wspólnych zakupów na zasadzie dobrowolności. Rozbudowano także mechanizm solidarności energetycznej²², dodając nową kategorię – krytyczne ilości gazu wymagane do zapewnienia bezpieczeństwa dostaw energii elektrycznej. Jednocześnie dookreślono warunki brzegowe w umowach solidarnościowych między państwami członkowskimi. W perspektywie dywersyfikacji miało to ogromne znaczenie, ponieważ umożliwiało bardziej efektywne kontraktowanie dostaw od alternatywnych dostawców spoza Rosji. Jednym z kluczowych rozwiązań było wprowadzenie obowiązku zgłaszania Komisji Europejskiej większych kontraktów gazowych z krajami trzecimi, co miało poprawić przejrzystość i umożliwić strategiczne koordynowanie działań państw członkowskich na rynku międzynarodowym;
- rozporządzenie 2022/2578²³ natomiast ustanowiło mechanizm korekty rynku w celu ochrony odbiorców przed nadmiernie wysokimi cenami gazu ziemnego²⁴. Choć nie odnosił się on bezpośrednio do kwestii dywersyfikacji źródeł, jego zadaniem było zabezpieczenie stabilności rynku, co pośrednio wspierało możliwość zawierania kontraktów na dostawy z nowych kierunków. W praktyce zapobiegało to sytuacji, w której wysokie ceny gazu zniechęcałyby importerów do zakupów LNG lub surowca z innych, droższych źródeł niż Rosja.

W sferze planowania długookresowej polityki energetycznej nie sposób również pominąć przyjęcia przez Komisję Europejską planu *REPowerEU* w maju 2022 r. Inicjatywa ta stanowiła odpowiedź na rosyjską agresję na Ukrainę oraz destabilizację

¹⁹ Rozporządzenie Rady (UE) 2022/1854 z dnia 6 października 2022 r. w sprawie interwencji w sytuacji nadzwyczajnej w celu rozwiązania problemu wysokich cen energii (Dz.U. UE z 2022 r., L 261).

²⁰ Inwestowano przede wszystkim w terminale LNG oraz nowe połączenia międzysystemowe umożliwiające import gazu z innych kierunków niż Rosja.

²¹ Rozporządzenie Rady (UE) 2022/2576 z dnia 19 grudnia 2022 r. w sprawie zwiększenia solidarności dzięki lepszemu koordynowaniu zakupów gazu, wiarygodnym poziomom odniesienia cen i transgranicznej wymianie gazu (Dz.U. UE z 2022 r., L 335).

²² Wprowadzony w art. 13 tzw. rozporządzenia SoS, tj. rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/1938 z dnia 25 października 2017 r. dotyczącego środków zapewniających bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego i uchylające rozporządzenie (UE) nr 994/2010 (Dz.U. UE z 2017 r., L 280.1).

²³ Rozporządzenie Rady (UE) 2022/2578 z dnia 22 grudnia 2022 r. w sprawie ustanowienia mechanizmu korekty rynku w celu ochrony obywateli Unii i gospodarki przed nadmiernie wysokimi cenami (Dz.U. UE z 2022 r., L 334.45).

²⁴ Mechanizm uruchamiany jest w sytuacji, gdy cena miesięcznego kontraktu na giełdzie TTF przekracza poziom 180 EUR/MWh przez trzy dni robocze, a jednocześnie cena tego kontraktu przewyższa o 35 EUR cenę referencyjną LNG na rynkach światowych przez te same trzy dni.

rynku energetycznego. Plan ten zakłada znaczne przyspieszenie działań w zakresie dywersyfikacji dostaw gazu²⁵. Wśród przewidywanych działań wskazano na rozwój infrastruktury LNG, zwiększenie możliwości magazynowych, przyspieszenie projektów interkonektorów oraz nawiązanie nowych relacji handlowych z partnerami spoza Europy Wschodniej, takimi jak np. Algieria.

Dywersyfikacja nie może być jednak postrzegana jedynie legislacyjnie w oderwaniu od kontekstu celów klimatycznych. W ramach Europejskiego zielonego ładu oraz pakietu *Fit for 55* zaplanowano redukcję emisji gazów cieplarnianych w sektorze energetycznym o 55% do 2030 r. oraz osiągnięcie neutralności klimatycznej do roku 2050. Zgodnie z założeniami gaz ziemny pełni funkcję paliwa przejściowego, które powinno stopniowo być zastępowane przez niskoemisyjne źródła energii, w tym biometan, wodór czy paliwa syntetyczne. Unia wspiera rozwój tych technologii oraz zapewnia im ramy ochrony prawnej i inwestycyjnej, co wpisuje się w szersze rozumienie dywersyfikacji – nie tylko w ujęciu geograficznym, ale także technologicznym i środowiskowym. Dywersyfikacja więc, poprzez umożliwienie elastycznego zarządzania źródłami surowców, ułatwia płynne przechodzenie do czystszych form energii bez ryzyka destabilizacji rynku.

W następstwie powzięcia powyższych celów już w czerwcu 2024 r. UE przyjęła dwa kluczowe akty prawne w ramach tzw. nowego pakietu gazowo-wodorowego, stanowiącego istotny element transformacji energetycznej oraz procesu dywersyfikacji paliw gazowych w Europie. Nowe regulacje dostosowują prawo unijne do dynamicznych zmian na rynkach energetycznych oraz potrzeb związanych z dekarbonizacją sektora gazowego i rozwojem rynku wodoru. Pakiet ten obejmuje dyrektywę (UE) 2024/1788²⁶ oraz rozporządzenie (UE) 2024/1789²⁷.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1788 uchyla dyrektywę 2009/73/WE, a także wprowadza nowe zasady dotyczące rynków wewnętrznych gazu odnawialnego, gazu ziemnego oraz wodoru. Stanowi to przełomowy akt prawny dla sektora gazowego, integruje bowiem wodór oraz gazy zdekarbonizowane w jednolitych ramach prawnych rynku energii²⁸. Nowa dyrektywa precyzuje warunki przyłączania instalacji produkujących gaz odnawialny oraz wodór do sieci przesyłowych i dystrybucyjnych. Wprowadzony został także obowiązek rozdzielenia działalności operatorów systemów przesyłowych wodoru od operatorów systemów gazowych i elektroenergetycznych, a także wzmocnieniu uległy prawa odbiorców końcowych. Wyznaczono także ramy dla

²⁵ Ze szczególnym uwzględnieniem zmniejszenia udziału rosyjskiego gazu w miksie energetycznym państw członkowskich do poziomu poniżej 10% do 2030 r.

²⁶ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1788 z dnia 13 czerwca 2024 r. w sprawie wspólnych zasad rynków wewnętrznych gazu odnawialnego, gazu ziemnego i wodoru, zmieniająca dyrektywę (UE) 2023/1791 i uchylająca dyrektywę 2009/73/WE (Dz.U. UE z 2024 r. L 1788).

²⁷ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1789 z dnia 13 czerwca 2024 r. w sprawie rynków wewnętrznych gazu odnawialnego, gazu ziemnego i wodoru, zmiany rozporządzeń (UE) nr 1227/2011, (UE) 2017/1938, (UE) 2019/942 i (UE) 2022/869 oraz decyzji (UE) 2017/684, a także uchylenia rozporządzenia (WE) nr 715/2009 (Dz.U. UE z 2024 r., L 1789).

²⁸ Celem przedmiotowej regulacji jest stworzenie uczciwego, konkurencyjnego i w pełni zintegrowanego rynku gazów zdekarbonizowanych, który zapewni większe bezpieczeństwo energetyczne i przyczyni się do realizacji celów klimatycznych.

rozwoju infrastruktury niezbędnej do transportu i magazynowania gazów zdekarbonizowanych. Umożliwia to większe wykorzystanie alternatywnych źródeł dostaw, rozwój odnawialnych źródeł energii i zmniejsza zależność od importowanego gazu ziemnego.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1789 stanowi uzupełnienie ww. dyrektywy i wprowadza przepisy regulujące funkcjonowanie połączonych rynków wewnętrznych. Rozszerza obowiązki w zakresie monitorowania, raportowania i certyfikacji pochodzenia gazów zdekarbonizowanych, co ma zapewnić przejrzystość, bezpieczeństwo i wiarygodność rynku. Wzmacnia przez to ramy prawne dla rozwoju dywersyfikacji źródeł paliw gazowych. Uwzględnia ponadto dynamiczny rozwój sektora gazów odnawialnych i wodoru jako kluczowych składników przyszłego europejskiego miksu energetycznego.

Reasumując tę część opracowania, dywersyfikacja źródeł dostaw gazu ziemnego w prawodawstwie unijnym nie jest wyłącznie postulatem politycznym. Została ona ugruntowana w konkretnych aktach prawnych i wsparta wielopoziomowymi strategiami. Obejmuje zarówno aspekt infrastrukturalny, regulacyjny, jak i klimatyczny. Dywersyfikacja stanowi wspólny mianownik dla polityki bezpieczeństwa energetycznego, suwerenności państw członkowskich, sprawnego funkcjonowania rynku wewnętrznego i zrównoważonego rozwoju. Jej skuteczna realizacja wymaga stałej współpracy między instytucjami unijnymi, państwami członkowskimi oraz sektorem prywatnym i pozostaje jednym z kluczowych filarów europejskiej transformacji energetycznej.

Konstytucja jako normatywne źródło bezpieczeństwa dostaw paliw gazowych

Współczesne państwo, aby mogło funkcjonować w sposób stabilny, musi zagwarantować swoim obywatelom dostęp do energii, zarówno w wymiarze indywidualnym (gospodarstwa domowe), jak i gospodarczym (przemysł, infrastruktura krytyczna). *A contrario* brak dostaw paliw gazowych lub ich podatność na ataki i spekulacje może prowadzić bezpośrednio do kryzysów energetycznych, które negatywnie wpływają na życie obywateli, m.in. poprzez wzrost cen surowców, przerwy w dostawach ciepła i energii elektrycznej czy nawet destabilizację funkcjonowania strategicznych sektorów gospodarki²⁹. W skrajnych przypadkach może to prowadzić do naruszenia podstawowych praw obywateli, takich jak prawo do życia w bezpiecznych warunkach czy dostęp do podstawowych usług publicznych. Z tego względu dywersyfikacja źródeł dostaw paliw gazowych nie powinna być rozpatrywana w kategorii działania ekonomicznego, lecz jako składowa obowiązku państwa wynikającego z art. 5 Konstytucji RP. Stanowi on, że „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

²⁹ Patrz przypadek Ukrainy i sporej części Europy w pierwszym roku działań Rosji na rynku paliw gazowych po agresji na Ukrainę.

Z powyższego przepisu wynika bezpośrednio, że jednym z fundamentalnych obowiązków państwa jest właśnie zapewnienie bezpieczeństwa obywateli. Pojęcie to należy rozumieć szeroko, obejmując zarówno aspekty związane z ochroną granic, stabilnością społeczną i polityczną, jak i szeroko pojętym bezpieczeństwem gospodarczym, którego integralną częścią, ciągle zyskującą na znaczeniu, jest właśnie bezpieczeństwo energetyczne. Bezpieczeństwo to polega na zagwarantowaniu stabilnych i nieprzerwanych dostaw energii po akceptowalnych kosztach oraz na utrzymaniu zdolności do reagowania na potencjalne zagrożenia, takie jak kryzysy surowcowe, presja ze strony dostawców zewnętrznych czy wahania rynkowe. W kontekście bezpieczeństwa dostaw szczególną rolę odgrywać więc będzie dywersyfikacja źródeł, ponieważ ogranicza ryzyko monopolizacji oraz uzależnienia się od jednego dostawcy. To podejście jest zgodne z konstytucyjnym imperatywem, by państwo nie tylko chroniło swoje terytorium i dziedzictwo narodowe, ale również gwarantowało stabilne warunki życia dla swoich mieszkańców³⁰. Współczesne uwarunkowania geopolityczne sprawiają, że zapewnienie niezależności dostaw paliw gazowych nabiera jeszcze bardziej szczególnego znaczenia. Tak rozumiana dywersyfikacja, jako środek zapobiegawczy, stanowi zatem kluczowy element strategii zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego, a tym samym bezpieczeństwa obywateli³¹.

Drugim istotnym aspektem wynikającym z ww. artykułu jest odniesienie do ochrony środowiska oraz zasady zrównoważonego rozwoju. Dywersyfikacja źródeł dostaw gazu nie ogranicza się jedynie do pozyskiwania surowca od różnych dostawców, ale obejmuje również poszukiwanie alternatywnych form energii, które mogą zastąpić paliwa kopalne lub zdyswersyfikować źródła ich pozyskiwania. Rozwój infrastruktury LNG, rozbudowa krajowych magazynów gazu, czy inwestowanie w odnawialne źródła energii i technologie wodorowe stanowią elementy, które wpisują się zarówno w koncepcję bezpieczeństwa energetycznego, jak i ochrony środowiska. W ten sposób dywersyfikacja nie tylko zwiększa odporność państwa na kryzysy energetyczne, ale również wspiera realizację zasady zrównoważonego rozwoju, która jest kolejnym, konstytucyjnym obowiązkiem Rzeczypospolitej – a ona, jako podmiot zobowiązany do realizacji postanowień konstytucyjnych, powinna podejmować działania na rzecz zwiększenia niezależności energetycznej, co obejmuje zarówno inwestycje w infrastrukturę gazową (wspierającą i często w ogóle umożliwiającą dywersyfikację źródeł dostaw), jak i rozwój alternatywnych źródeł energii. W tym kontekście należy także pamiętać, że art. 74 ust. 1 nakłada na władze publiczne obowiązek prowadzenia polityki zapewniającej bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom, co w kontekście polityki energetycznej oraz unijnych celów klimatycznych obejmuje działania na rzecz dywersyfikacji źródeł energii w celu minimalizacji negatywnego wpływu na środowisko.

Warto również zwrócić uwagę na art. 20, który określa ustrój gospodarczy RP. Zgodnie z jego treścią społeczna gospodarka rynkowa oparta jest m.in. na solidarności, dialogu oraz współpracy partnerów społecznych. Dywersyfikacja dostaw gazu może być

³⁰ Zob. L. Garlicki, M. Zubik (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2016, s. 148–153.

³¹ Zob. wyrok SN z 25 maja 2022 r., sygn. akt I NSKP 6/22, Lex nr 3448134.

zatem postrzegana jako element realizacji tej zasady poprzez zapewnienie stabilności gospodarczej oraz ochronę interesów konsumentów, zwłaszcza przed wysokimi cenami szeroko rozumianej energii.

Nie ma zatem wątpliwości, że Konstytucji RP kładzie nacisk na ochronę wolności, praw i bezpieczeństwa obywateli. W praktyce oznacza to, że każde działanie państwa, w tym polityka energetyczna, musi gwarantować, że obywatele nie będą narażeni na zagrożenia wynikające z niedostatecznego lub niestabilnego zaopatrzenia w energię. Stabilność dostaw energii jest bowiem kluczowa dla funkcjonowania gospodarki, a co za tym idzie – dla zapewnienia bezpieczeństwa społecznego i ekonomicznego obywateli. W efekcie dywersyfikacja nie może być traktowana jako zagadnienie jedynie techniczne czy ekonomiczne, a jako jeden z elementów konstytucyjnego porządku prawnego, który ma na celu ochronę obywateli, stabilność państwa i długoterminowy rozwój zgodny z zasadami zrównoważonego gospodarowania zasobami w perspektywie przyszłych pokoleń.

Dywersyfikacja dostaw paliw gazowych na gruncie ustawy Prawo energetyczne oraz przepisów towarzyszących

Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 266 z późn. zm.), choć nie posługuje się pojęciem dywersyfikacji jako wyodrębnioną kategorią normatywną, ustanawia szereg mechanizmów służących jej rozwojowi oraz realizacji. Zarówno w wymiarze strategicznym, poprzez politykę energetyczną państwa, jak i operacyjnym – w postaci obowiązków koncesyjnych, monitorujących czy magazynowych – prawo krajowe odzwierciedla nadrzędny cel bezpieczeństwa energetycznego, w którego ramach dywersyfikacja pozostaje jednym z ważniejszych filarów. Z perspektywy zgodności z prawem unijnym, warto zaznaczyć, że przepisy ustawy zostały wielokrotnie nowelizowane w celu transpozycji dyrektyw UE. Oznacza to, że regulacje krajowe w zakresie dywersyfikacji nie funkcjonują w oderwaniu od unijnej architektury prawnej, lecz stanowią jej integralną część.

Dywersyfikacja została jednoznacznie wpisana w sam, nadrzędny cel ustawy. Już w art. 1 wskazano, że regulacje mają służyć m.in. „tworzeniu warunków do zrównoważonego rozwoju kraju, zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego, racjonalnemu wykorzystaniu paliw i energii oraz rozwojowi konkurencji”. Polski system prawny oparty na tejsze ustawie charakteryzuje pojęcie bezpieczeństwa energetycznego w art. 3 pkt 16. Ustawodawca rozumie je jako „stan gospodarki umożliwiający pokrycie bieżącego i perspektywicznego zapotrzebowania odbiorców na paliwa i energię w sposób technicznie i ekonomicznie uzasadniony, przy zachowaniu wymagań ochrony środowiska”. Pojęcie dywersyfikacji nie zostało w definicji ujęte bezpośrednio, lecz przeprowadzając szerszą interpretację tego przepisu, możemy znaleźć ją w jedynym z przymiotów użytych w kontekście charakterystyki zapotrzebowania odbiorców. Określenie „perspektywiczne” nie zostało przyjęte w tym miejscu bez powodu – ustawodawca mógł przecież użyć przymiotnika „przyszłego” [zapotrzebowania]. Przy potraktowaniu ustawodawcy, jako

racjonalnego i dobrze gospodarującego, możemy jednak stwierdzić, że miał on mały względy zmienny charakter międzynarodowych relacji geopolitycznych, tak więc myślenie perspektywiczne i takowe przygotowywanie gospodarki powinno zakładać dywersyfikację jako gwarancję nieprzerwalności dostaw oraz zwiększonej odporności systemu na międzynarodowe zawirowania³².

Warto odnotować, że dywersyfikacja została ujęta jako wymóg prawny w art. 24 ww. ustawy, który nakłada obowiązek uzyskiwania koncesji na import gazu z zagranicy oraz dostosowania struktury tego importu do określonych przez ministra właściwego ds. energii wskaźników dywersyfikacyjnych³³.

Dodatkowo praktyka legislacyjna oraz wykonawcza ustawy Prawo energetyczne została rozbudowana o szereg przepisów, które wspierają instytucjonalizację dywersyfikacji. Kluczową rolę w tym zakresie pełni art. 23, który określa zadania Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki (dalej jako URE). Wśród nich znajduje się obowiązek monitorowania bezpieczeństwa dostaw paliw gazowych, w tym pochodzenia, struktury geograficznej dostaw oraz poziomu dywersyfikacji źródeł. Prezes URE sporządza coroczne raporty zawierające dane o rynku gazu, które pozwalają na ocenę stopnia zależności Polski od konkretnych kierunków importu i umożliwiają korygowanie polityki energetycznej w razie potrzeby.

Co także warto odnotowania, art. 32 ust. 1 pkt 4 stanowi, że przedsiębiorstwo energetyczne zajmujące się obrotem gazem ziemnym z zagranicą jest obowiązane do dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego z zagranicy. Obowiązek ten ma na celu zmniejszenie zależności od jednego dostawcy oraz zapewnienie stabilności dostaw. Ponadto, na mocy przepisów wykonawczych do ustawy Prawo energetyczne, wprowadzono obowiązek utrzymywania przez przedsiębiorstwa energetyczne zapasów obowiązkowych gazu ziemnego. Wspiera on odporność systemu gazowego na zakłócenia w dostawach oraz wpisuje się w szerszą logikę polityki dywersyfikacyjnej.

Dywersyfikacja jest także bezpośrednio powiązana z kształtowaniem polityki energetycznej państwa. Zgodnie z art. 15 ustawy Rada Ministrów uchwała politykę energetyczną Polski, której celem, zgodnie z art. 3 ust. 1 pkt 1, „jest zapewnienie bezpieczeństwa dostaw paliw energetycznych, przy jednoczesnym poszanowaniu ochrony środowiska oraz zasad zrównoważonego rozwoju. Wyznacza więc ona strategiczne kierunki rozwoju sektora energii, w tym także wskazuje konkretne cele dywersyfikacyjne w odniesieniu do importu gazu, inwestycji w infrastrukturę oraz rozwój magazynów gazowych. Dokument ten, choć nie jest aktem prawa powszechnie obowiązującego, stanowi kluczowy punkt odniesienia dla interpretacji przepisów pr. en. i decyzji wydawanych przez organy regulacyjne.

³² Zob. M. Ruszel, S. Podmiotko (red.), *Bezpieczeństwo energetyczne Polski i Europy. Uwarunkowania – wyzwania – innowacje*, Rzeszów 2019.

³³ Celem tych wskaźników jest ograniczenie udziału jednego dostawcy w całości dostaw gazu do kraju. Takie rozwiązanie ma ukierunkowane jest na ograniczenie ryzyka przerwania dostaw gazu, jak i przeciwdziałanie ewentualnym formom nacisku polityczno-ekonomicznego, które mogłyby wynikać z nadmiernego uzależnienia od jednego źródła.

Obowiązek dywersyfikacji źródeł dostaw paliw gazowych wynika jednak nie tylko z ww. ustawy, ale również z innych aktów prawnych i dokumentów strategicznych. Do najważniejszych z nich należą: Strategia bezpieczeństwa energetycznego, Polityka energetyczna Polski do 2040 r. (PEP2040) i rozporządzenia Rady Ministrów, o czym szerzej w dalszej części niniejszych rozważań.

Strategia bezpieczeństwa energetycznego³⁴

Strategia, choć nie posiada charakteru aktu normatywnego, stanowi kluczowy dokument kierunkowy, określający cele i priorytety polityki energetycznej państwa. W dokumencie tym wyraźnie podkreślono, że jednym z najważniejszych zadań państwa w obszarze energetyki jest zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego, m.in. poprzez dywersyfikację źródeł dostaw surowców energetycznych, w tym paliw gazowych. W strategii wskazano, że dywersyfikacja „jest niezbędna do minimalizowania ryzyka przerw w dostawach energii oraz zwiększenia odporności systemu energetycznego na czynniki zewnętrzne”.

To sformułowanie wskazuje na priorytetowe jej potraktowanie jako narzędzia nie tylko ekonomicznego, ale również strategicznego, mającego kluczowe znaczenie dla stabilności i niezależności energetycznej kraju. Strategia pełni więc rolę uzupełniającą względem obowiązujących przepisów prawnych, stanowiąc wytyczne dla organów administracji publicznej, operatorów systemów przesyłowych oraz innych uczestników rynku energetycznego. Jej zadaniem jest koordynowanie działań na poziomie krajowym i regionalnym w taki sposób, aby budowa i rozwój infrastruktury gazowej (terminali LNG, gazociągów transgranicznych czy magazynów gazu) przebiegały zgodnie z przyjętymi priorytetami strategicznymi.

Wskazanie dywersyfikacji jako fundamentu odporności systemu energetycznego jest szczególnie znamienne w kontekście dynamicznych zmian geopolitycznych oraz rosnącej niepewności na globalnych rynkach energii. Strategia więc, mimo że nie ma mocy prawnej, pełni istotną funkcję w wyznaczaniu kierunku działań państwa i w tworzeniu spójnej, długoterminowej wizji bezpieczeństwa energetycznego Polski.

Polityka energetyczna Polski do 2040 r. (PEP2040)³⁵

PEP2040 stanowi kluczowy element krajowych ram prawnych i strategicznych w zakresie transformacji energetycznej, a jego postanowienia mają bezpośrednie przełożenie na realizację zasady dywersyfikacji źródeł dostaw paliw gazowych. Przyjęty przez Radę Ministrów dokument strategiczny określa cele i kierunki rozwoju sektora energetycznego w Polsce do 2040 r., w tym działania służące zwiększeniu bezpieczeństwa energetycznego. Jednym z ich fundamentów jest właśnie dywersyfikacja

³⁴ Rada Ministrów, *Strategia bezpieczeństwa energetycznego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2021.

³⁵ Ministerstwo Klimatu i Środowiska, *Polityka energetyczna Polski do 2040 r. (PEP2040)*, Warszawa 2021.

źródeł dostaw surowców energetycznych, w tym gazu ziemnego, co zostało uznane za niezbędne dla zwiększenia odporności systemu energetycznego na szoki zewnętrzne, takie jak przerwy w dostawach, kryzysy polityczne czy wahania cen na globalnym rynku surowcowym. Dokument ten zakłada dalsze uniezależnianie się Polski od dostaw z jednego kierunku geograficznego – ze szczególnym uwzględnieniem ograniczenia importu z Rosji – poprzez rozwój infrastruktury przesyłowej oraz kontraktowanie dostaw z różnych źródeł.

Dokument zakłada również rozwój infrastruktury umożliwiającej odbiór LNG, co przejawia się w rozbudowie terminalu w Świnoujściu oraz budowie nowych punktów regazyfikacji i magazynowania, a także realizację projektów takich jak *Baltic Pipe*, który umożliwia dostawy norweskiego gazu na rynek polski. PEP2040 podkreśla również rolę interkonektorów, które mają zapewnić fizyczną możliwość importu surowca z kierunków zachodniego i południowego, jak również wzmocnić integrację z rynkiem gazu UE.

W zakresie legislacyjnym PEP2040 stanowi komplementarne odniesienie do obowiązujących aktów prawnych³⁶. Postanowienia dokumentu strategicznego wzmacniają wagę tych przepisów, wpisując je w szerszy kontekst polityki klimatyczno-energetycznej i zobowiązań międzynarodowych Polski.

Z perspektywy prawnej PEP2040 nie posiada jednak charakteru aktu normatywnego. Jest natomiast aktem wewnętrznym, który wiąże jednostki podległe wydającemu, np. Prezesowi URE *sensu stricto*, wyznacza kierunki i priorytety, na których opiera się legislacja oraz działania regulacyjne i inwestycyjne państwa w sektorze energetycznym. Stanowi tym samym strategiczne uzasadnienie dla konkretnych działań normatywnych, mających na celu zapewnienie efektywnego i zróżnicowanego systemu zaopatrzenia w paliwa gazowe. Dokument ten jest także spójny z unijnymi ramami prawnymi i strategicznymi, w szczególności z programem *REPowerEU* i celami pakietu *Fit for 55*, stanowiąc tym samym ważny punkt styku między polityką krajową a wspólnotową w zakresie bezpieczeństwa energetycznego.

Rozporządzenia Rady Ministrów

Podstawowymi aktami, które doprecyzowują obowiązki opisany w prawie europejskim oraz rodzimym ustawodawstwie, są rozporządzenia Rady Ministrów, dotyczące minimalnego poziomu dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego z zagranicy. Mają one wspólny cel, jakim jest ograniczenie uzależnienia Polski od importu gazu z jednego kierunku, jednak różnią się szczegółami dotyczącymi stopniowego obniżania tego udziału oraz możliwościami ich wdrożenia. Rozporządzenie z dnia 24 października 2000 r. wprowadzało określone limity na maksymalny udział gazu pochodzącego od jednego dostawcy. W ramach obowiązku dywersyfikacji objęte zostały wszystkie przedsiębiorstwa energetyczne posiadające koncesję na obrót gazem ziemnym z zagranicą.

³⁶ Takich jak ustawa Prawo energetyczne czy też rozporządzenia Rady Ministrów, określające minimalny poziom dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego z zagranicy.

Powyższe, zgodnie z przepisami ustawy Prawo energetyczne, uwzględniane jest przez Prezesa URE w trakcie procedowania wniosku o udzielenie koncesji na obrót gazem ziemnym z zagranicą. Obostrzenia brzmiały następująco: „§ 1 1. Maksymalny udział gazu importowanego z jednego kraju pochodzenia, w stosunku do całkowitej wielkości gazu importowanego w danym roku, nie może być wyższy niż: 1) 88% – w latach 2001–2002; 2) 78% – w latach 2003–2004; 3) 72% – w latach 2005–2009; 4) 70% – w latach 2010–2014; 5) 59% – w latach 2015–2018; 6) 49% – w latach 2019–2020”.

Realizacja tych założeń w praktyce była jednak utrudniona, ponieważ w tamtym czasie Polska nie posiadała odpowiedniej infrastruktury do sprowadzania gazu z innych źródeł. Brak terminala LNG, niewystarczające połączenia międzysystemowe oraz długo-terminowe kontrakty na dostawy gazu z Rosji sprawiały, że rzeczywista dywersyfikacja była trudna do osiągnięcia.

Sytuacja zmieniła się dzięki nowym inwestycjom infrastrukturalnym, takim jak terminal LNG w Świnoujściu, które umożliwiły import gazu skroplonego z różnych krajów, oraz planowana realizacja gazociągu *Baltic Pipe*, który miał połączyć Polskę z norweskimi złożami gazu. Zaowocowało to nowym rozporządzeniem z dnia 24 kwietnia 2017 r., które zostało wprowadzone w celu podjęcia realnych działań skutkujących uniezależnieniem od rosyjskiego gazu. Nowe regulacje przewidywały bardziej rygorystyczne ograniczenia dotyczące udziału importu z jednego kierunku, tj. 70% – w latach 2017–2022 oraz 33% – w latach 2023–2026.

Podsumowując, oba rozporządzenia miały ten sam cel, jednak różniły się możliwościami realizacji. Regulacje z 2000 r. miały charakter bardziej teoretyczny, ponieważ w tamtym czasie brakowało narzędzi do faktycznej dywersyfikacji. Z kolei rozporządzenie z 2017 r. wprowadzało bardziej realistyczny harmonogram ograniczania importu z jednego kierunku, ponieważ Polska posiadała niezbędną infrastrukturę do realizacji tego celu. Dzięki tym zmianom możliwe stało się stopniowe uniezależnianie kraju od dostaw ze wschodu i zwiększenie bezpieczeństwa energetycznego właśnie poprzez dywersyfikację źródeł paliw gazowych.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza i ocena skuteczności rozwiązań prawnych dotyczących dywersyfikacji dostaw paliw gazowych w prawodawstwie krajowym i unijnym wykazała, że system prawny w tym zakresie przeszedł dynamiczną ewolucję – od deklaracyjnych zapisów po precyzyjne i wymierne mechanizmy regulacyjne, które z biegiem lat stawały się coraz bardziej restrykcyjne.

Na poziomie unijnym, skuteczność przyjętych aktów prawnych była widoczna przede wszystkim w uporządkowaniu i ujednoliceniu zasad funkcjonowania rynku gazu oraz w wymuszeniu budowy infrastruktury umożliwiającej fizyczną dywersyfikację dostaw. Najnowsze akty: pakiet gazowo-wodorowy 2024 oraz działania w ramach *REPowerEU* w sposób wyraźny przyczyniły się do zmniejszenia zależności od dominującego dostawcy i promowania alternatywnych źródeł dostaw. Skuteczność tych regulacji

widoczna jest w wymiernych efektach: wzroście udziału LNG, rozbudowie infrastruktury gazowej i wodorowej oraz nowych kierunkach dostaw do UE.

Na gruncie krajowym kluczowe znaczenie miały ustawa Prawo energetyczne, rozporządzenia dywersyfikacyjne z 2000 r. i z 2017 r. oraz PEP2040. Ich skuteczność początkowo była ograniczona, głównie z uwagi na brak odpowiedniego zaplecza infrastrukturalnego i dominujące kontrakty długoterminowe. Dopiero wdrożenie terminalu LNG w Świnoujściu, uruchomienie gazociągu *Baltic Pipe* oraz rozbudowa połączeń transgranicznych pozwoliły na realną realizację założeń prawnych.

Ocena obowiązujących regulacji prawnych pozwala stwierdzić, że ich założenia i mechanizmy, zarówno w wymiarze strategicznym, jak i operacyjnym, zostały w większości zrealizowane. Szczególnie widoczny jest efekt synergii między prawodawstwem unijnym a krajowym, gdzie dostosowywanie przepisów do dynamicznych uwarunkowań geopolitycznych i rynkowych zwiększyło bezpieczeństwo energetyczne Polski. Należy jednak podkreślić, że pełna efektywność dywersyfikacji wymaga dalszego rozwoju infrastruktury oraz sukcesywnego zwiększania udziału gazów zdekarbonizowanych i wodoru w miksie energetycznym.

Podsumowując, obecne przepisy i strategie tworzą solidne fundamenty dla dalszej dywersyfikacji i uniezależniania się od wąskich kierunków dostaw paliw gazowych, co jest szczególnie istotne w kontekście aktualnych wyzwań geopolitycznych i klimatycznych.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Dziewulska A., Krogulec E. (red.), *Bezpieczeństwo energetyczne Polski – uwarunkowania, zasoby, perspektywy*, Warszawa 2024.
- European Commission, *Energy Union package: a framework strategy for a resilient energy Union with a forward-looking climate change policy*, COM (2015) 80 final.
- European Commission, *EU energy security strategy*, COM (2014) 330 final.
- Garlicki L., Zubik M. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2016.
- International Energy Agency, *Energy security report*, 2023.
- Ministerstwo Klimatu i Środowiska, *Polityka energetyczna Polski do 2040 r. (PEP2040)*, Warszawa 2021.
- Rada Ministrów, *Strategia bezpieczeństwa energetycznego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2021.
- Ruszel M., Podmiotko S. (red.), *Bezpieczeństwo energetyczne Polski i Europy. Uwarunkowania – wyzwania – innowacje*, Rzeszów 2019.
- United Nations, *The sustainable development goals report*, 2022.

Akty prawne

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/73/WE z dnia 13 lipca 2009 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego gazu ziemnego. Była elementem tzw. trzeciego pakietu energetycznego (Dz.U. z 2009 r., L 211).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1788 z dnia 13 czerwca 2024 r. w sprawie wspólnych zasad rynków wewnętrznych gazu odnawialnego, gazu ziemnego i wodoru, zmieniająca dyrektywę (UE) 2023/1791 i uchylająca dyrektywę 2009/73/WE (Dz.U. UE z 2024 r. L 1788).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 347/2013 z dnia 17 kwietnia 2013 r. w sprawie wytycznych dotyczących transeuropejskiej infrastruktury energetycznej, uchylające decyzję nr 1364/2006/WE oraz zmieniające rozporządzenia (WE) nr 713/2009, (WE) nr 714/2009 i (WE) nr 715/2009 (Dz.U. z 2013 r., L 115.39).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/1938 z dnia 25 października 2017 r. dotyczące środków zapewniających bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego i uchylające rozporządzenie (UE) nr 994/2010 (Dz.U. z 2017 r., L 280.1).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/1032 z dnia 29 czerwca 2022 r. w sprawie zmiany rozporządzeń (UE) 2017/1938 i (WE) nr 715/2009 w odniesieniu do magazynowania gazu (Dz.U. z 2022 r., L 173.17).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/869 z dnia 30 maja 2022 r. w sprawie wytycznych dotyczących transeuropejskiej infrastruktury energetycznej, zmiany rozporządzeń (WE) nr 715/2009, (UE) 2019/942 i (UE) 2019/943 oraz dyrektyw 2009/73/WE i (UE) 2019/944 oraz uchylenia rozporządzenia (UE) nr 347/2013 (Dz.U. z 2022 r., L 152.45).
- Rozporządzenie Rady (UE) 2022/1369 z dnia 5 sierpnia 2022 r. w sprawie skoordynowanych środków zmniejszających zapotrzebowanie na gaz (Dz.U. UE z 2022 r., L 206).
- Rozporządzenie Rady (UE) 2022/1854 z dnia 6 października 2022 r. w sprawie interwencji w sytuacji nadzwyczajnej w celu rozwiązania problemu wysokich cen energii (Dz.U. UE z 2022 r., L 261).
- Rozporządzenie Rady (UE) 2022/2576 z dnia 19 grudnia 2022 r. w sprawie zwiększenia solidarności dzięki lepszemu koordynacji zakupów gazu, wiarygodnym poziomom odniesienia cen i transgranicznej wymianie gazu (Dz.U. UE z 2022 r., L 335).
- Rozporządzenie Rady (UE) 2022/2578 z dnia 22 grudnia 2022 r. w sprawie ustanowienia mechanizmu korekty rynku w celu ochrony obywateli Unii i gospodarki przed nadmiernie wysokimi cenami (Dz.U. UE z 2022 r., L 334.45).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1789 z dnia 13 czerwca 2024 r. w sprawie rynków wewnętrznych gazu odnawialnego, gazu ziemnego i wodoru, zmiany rozporządzeń (UE) nr 1227/2011, (UE) 2017/1938, (UE) 2019/942 i (UE) 2022/869 oraz decyzji (UE) 2017/684, a także uchylenia rozporządzenia (WE) nr 715/2009 (Dz.U. UE z 2024 r., L 1789).
- Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 266 z późn. zm.).

Orzecznictwo

Wyrok SN z 25 maja 2022 r., sygn. akt I NSKP 6/22, Lex nr 3448134.

Wyrok SN z 9 lutego 2017 r., sygn. akt III SK 65/15.

**Legal framework for the diversification of gas fuels
in polish and EU legislation****Summary**

The diversification of gas fuels is a key element of the energy security of the European Union and Poland, particularly important in the context of geopolitical threats. The aim of the article is to assess the effectiveness of legal solutions concerning the diversification of gas supply in EU and national legislation. The analysis shows that both EU and Polish regulations have significantly developed the legal framework in this area. Through the expansion of infrastructure (including the LNG terminal and Baltic Pipe), the introduction of new regulations (the 2024 gas and hydrogen package), and the integration of national and EU strategies, energy independence and market resilience to crises have been considerably strengthened.

Keywords: diversification, energy security, natural gas, energy law, European Union